

DE VEROVERING VAN JUPITER

De verovering van Jupiter

Over de dekolonisatie van de geest

Redactie Toef Jaeger

Uitgeverij Jurgen Maas
Amsterdam, 2020

Mede mogelijk gemaakt met steun van het Lira Fonds.

lira fonds

Uitgeverij Jurgen Maas i.s.m. Writers Unlimited ter gelegenheid van het
25^e Winternachten internationaal literatuurfestival Den Haag

Copyright © 2020 de betreffende auteurs

Omslagbeeld Matthias Jung | www.zabadu.de

Omslagontwerp Irwan Droog

Vormgeving binnenwerk Michiel Niesen | ZetProducties

Drukbegeleiding PrintSupport4u

ISBN 978 94 91921 74 2

NUR 303

Verspreiding in België EPO | www.epo.be

Uitgeverij Jurgen Maas | www.uitgeverijjurgemaas.nl

Inhoud

INLEIDING

- TOEF JAEGER • Zwijgen werkt op de zenuwen
NGŪGĪ WA THIONG’O • De kluizenaar met de helm
ANTJIE KROG • (*Work in progress*) A Multivoiced
Performance Piece: EFFORTS TO EXPLAIN THE WHITE
GAZE TO WHITE PEOPLE:-(*Werk in uitvoering*) Een
meerstemmige voorstelling: POGINGEN OM DE WITTE BLIK
UIT TE LEGGEN AAN WITTE MENSEN:
NELLEKE NOORDERVLIET • Laat me gaan
ADRIAAN VAN DIS • Lange tenen op Bali
ROSABELLE ILLES • Palabra bunita / Mooi woord
MANON UPHOFF • Het hoofd van een ander
KARIN AMATMOEKRIM • Siewoh
ANGELINA ENNY • Een gesprek tussen melk • santen • en
rundervet in een mok soto
ELLEN DECKWITZ • Gedichten
REGGIE BAAY • Open brief aan Zijne Majesteit de Koning (en
het volk der Nederlanden)
ATTE JONGSTRA • Museum dicht
GOENAWAN MOHAMAD • Met schoenen en met woede
BEHROUZ BOOCHANI • Brief vanaf het eiland Manus
SABRINE INGABIRE • Als witte ogen naar je kijken
JOLYN PHILLIPS • ’n weeklaag vir |xam in drie stemme / een
driestemmig klaaglied voor het |xam
SIMON(E) VAN SAARLOOS • Rondvaart cirkelkwaad
PETINA GAPPAN • Shona spreken werd geassocieerd met
vernedering
VAMBA SHERIF • Hoe bevrijden we de geest van Clarence en
zijn soorten?
CYNTHIA MCLEOD • Dekoloniseren van de geest

DOMINIQUE VAN VARSSEVELD • De Nieuwmarkt (of De
ondraaglijke lichtheid van plastic bakjes)

MOHSIN HAMID • In de eenentwintigste eeuw zijn we
allemaal migrant

ASIS AYNAN • Ieder is zijn eigen migratie

RODAAN AL GALIDI • Edward

KARL OVE KNAUSGÅRD • Bevrijd het woord!

MICHAÏL SJSJKIN • Free the Mind!

GHAYATH ALMADHOUN • Ode aan het verdriet

NAWOORD—TON VAN DE LANGKRUIS • De mooiste
misverstanden – 25 jaar festival Winternachten

OVER DE AUTEURS EN VERTALERS

VERANTWOORDING

Inleiding

ZWIJGEN WERKT OP DE ZENUWEN

‘Beste bewoners van de maan, van Mars, van Jupiter, wees gewaarschuwd: de gevreesde mens komt eraan!’ Met deze woorden sluit Reggie Baay zijn bijdrage aan deze bundel af. En wie dit als sciencefiction in de oren klinkt, moet weten dat er al een kledinglijn voor de gevreesde mens beschikbaar is. Het modemerken Raeburn lanceert voor dit voorjaar onder de noemer ‘New Horizons’ een collectie voor Marsgangers.

Hergebruik en efficiëntie staan centraal, maar er zit nog een andere gedachte achter de oranje glimmende jaszes en de Mandela-batikhemden met dito broek, die Raeburn speciaal voor de ruimte reizigers maakte. De kolonisatie van een nieuw hemellichaam maakt ‘een nieuwe filosofie’ noodzakelijk, waarbij het uitgangspunt is dat straks ‘het nieuwe leven opnieuw geïnterpreteerd moet worden.’

Een nieuw leven herinterpreteren: dat is de kurk waarop *De verovering van Jupiter* drijft. Het maakt niet uit of dat nu gebeurt vanuit een vergroeide tropenhelm, zoals in het verhaal van Ngũgĩ wa Thiong’o (wiens essay *Decolonising the Mind* de inspiratiebron van deze bundel vormde), vanuit verschillende stemmen op andermans blik, vanuit de geschiedenis van Indonesië, met de vrije geest als sciencefiction, of dat alles draait om het afscheid van een dood konijn. Die herinterpretatie van de werkelijkheid vormt niet alleen de kern van deze bundel: het is de reden dat het festival Winternachten 25 jaar geleden werd opgezet. Dat ‘andere verhaal’, de ‘andere blik’ en die andere stem: daar ging het om, en daarom gaat het nog steeds. Immers: wie de dingen bij de naam kan noemen heeft

er de macht over. Maar wat gebeurt er wanneer de dingen een andere benaming krijgen?

‘Het vergeten of negeren van de eigen identiteit is een voorwaarde tot het scheppen van kunst. Het besef van identiteit vernietigt het ervaren van de wereld,’ citeerde veelvuldig Winternachten-festival-auteur Ellen Ombre in haar roman *Erfgoed* een essay van Gertrude Stein. Stein heeft gelijk, Ombres personage ook: de wereld zou beter af zijn zonder vastomlijnde identiteiten, maar totdat het zover is, kunnen we wel kiezen voor ander idiomen, andere accenten. In de hoop op andere machtsverhoudingen, of op z’n minst op het bevragen van machtsverhoudingen. ‘Mooie woorden?’, schrijft Rosabelle Illes in deze bundel, ‘bemoei je niet met het leven van mijn baby’. Naamgeven is de macht grijpen.

De sneeuwpop in Surinaamse schoolboekjes smelt niet vanzelf, en ook de *tempo-doeloe-fluisteraar* blijft langer voortbestaan dan je zou verwachten. Culturen zijn altijd weerbarstig, maar ook altijd in beweging. Wanneer de schaamte echter gaat overheersen, ontstaat er een patstelling. Soms in woorden, soms letterlijk door toedoen van enkele ‘blokkeerfriezen’.

Zwijgen is uiteindelijk goud, dat bewees Vrijdag al in de versie van J.M. Coetzee, die zijn roman *Foe* hem in Londen laat aankomen. Zijn tong was ooit uitgerukt opdat hij geen weerwoord zou hebben. Eenmaal aangekomen in Londen zwijgt hij nog steeds, terwijl hij er daar iedereen mee op de zenuwen werkt. Niets is immers zo superieur als iemand die zwijgt – iets dat we aan de schrijvers voor deze bundel nadrukkelijk hebben gevraagd vooral niet te doen – en niets is zo verderend als iemand die niet eens de moeite neemt het woord tot je te richten. Door het zwijgen van Vrijdag kan iedereen er zijn eigen idee op nahouden over wat Vrijdag en Crusoe hebben meegemaakt. Maar door het zwijgen van Vrijdag kan ook niemand met zijn verhaal op de loop gaan.

Een eigen verhaal zonder dat iemand ermee op de loop gaat, dat is wat deze bundel probeert te zijn: er wordt grond ontgonnen zonder te zaaien. Want wie zaait, die neemt; wie zwijgt stemt toe. Nemen en toestaan: ze zijn de dood in de culturele pot. Jupiter, wees gewaarschuwd: de zaaiende, bevragende, woordenrijke mens komt eraan. Maar wees ook gerustgesteld: het gaat om de nieuwe mens met eigen verhalen. Ze wil grond slechts ontginnen om te kunnen zien wat er gaat bloeien. En dat nieuwe bloeiende zal hij in vol ornaat laten zijn wat het is.

Toef Jaeger

De kluizenaar met de helm

NGŪGĨ WA THIONG'O

*Voor Thiong'o Kĩmathi Ngũgĩ op zijn
eenentwintigste verjaardag, 7 mei 2016*

Deze geschiedenis speelt zich af in het koloniale tijdperk, toen de witten onze grond, water, lucht en, ja ook ons lichaam bezaten, en zelfs probeerden onze ziel te krijgen. Hoor je dat? Onze grond en onze ziel. En omdat de meesten van jullie na de Onafhankelijkheid zijn geboren, klinken de verhalen over onze koloniale dagen als fabels. Dus als je moeite hebt te geloven wat ik ga vertellen, neem ik je dat niet kwalijk. Als ik het niet met eigen ogen had gezien, had ik het ook niet geloofd, van wie ik het ook gehoord zou hebben.

Kanage, de hoofdpersoon van ons verhaal, was een gerespecteerd docent op de lagere school die Slijpsteen van Verwondering heette en die in het Dorp van Verwondering lag. Sommigen noemden hem Meneer Wonderbaarlijk, anderen Kanage, zoon van Wonderen. Hij had een ongelooflijke bos donker haar, met zacht schijnende zwarte krullen in meerdere lagen: het resultaat van onvermoeibare verzorging met kam en olie.

Zijn reputatie had hij echter niet zozeer te danken aan de kleur en de zachtheid van zijn haar, als wel aan zijn kennis van het Engels. Zijn stemgeluid was nasaal, als dat van de witte kolonisten wier moedertaal het was. Er werd wel gezegd dat zijn Engels zo ingewikkeld was, of afgeknepen zoals enkele leerlingen het onder elkaar noemden, dat zelfs sommige witte taalbeheersers hoofdschuddend moesten toegeven dat hun pogingen om hem te verstaan vergeefs waren geweest.

Niemand had hem ooit zien of horen praten met een wit persoon, dus niemand wist waar of hoe dat gerucht was ontstaan. Daaruit leidden sommige mensen af dat hij zelf de bron was, ook omdat hij zichtbaar ontdaan was wanneer mensen aan de waarachtigheid van dergelijke verhalen durfden te twijfelen. Wat hem het meest ergerde was de onmogelijkheid om zich in het openbaar tot de eigenaars van de taal te verhouden.

Die kans kwam onverwacht. En allemaal dankzij zijn Kerk en zijn Stem. Wacht. Ik zal het uitleggen.

Kanage en zijn vrouw Salome waren trouwe kerkgangsters. Samen met hun zoon en dochter, Gacagī en Gaceri, waren ze vaak de eersten die het heilige gebouw betraden, en ze vertrokken als laatsten. Lange tijd waren ze een trouw en vroom viertal, totdat de kinderen tieners werden en andere manieren vonden om hun tijd te besteden. De kerk was naar Elia vernoemd, de profeet die niet gewoon stierf en begraven werd maar wiens kleren toen, zijn uur had geslagen, veranderden in glorieuze vleugels waarna hij op klaarlichte dag, onder algemeen gejuich hemelwaarts vloog.

Er waren ook stemmen die dit tegenspraken en beweerden dat Elia's hemelvaart plaatsvond door middel van een vurig paard met wagen. 'Vurige vlammen, zonder dat de paarden verbrandden?' wierpen ongelovigen weer tegen. Het meningsverschil werd met de jaren steeds scherper uitgevochten en de vertegenwoordigers van de standpunten dreven elkaar bijna tot waanzin met hun tegenovergestelde argumenten.

Kanage zat in het kamp dat geloofde dat Elia ten hemel was opgenomen in een wagen met vurige vlammen. Salome echter maakte deel uit van de school die beweerde dat Elia's kleren waren veranderd in glorieuze vleugels. Het dispuut over de aard van Elia's hemelvaart veroorzaakte bijna een schisma in de kerk.

Ik zal je even bijpraten. Kerkelijke afsplitsingen zijn niet iets van onze tijd. En dan heb ik het niet alleen over de oorspronkelijke splitsing tussen de orthodoxen en de katholieken, of later tussen de katholieken en protestanten. In de koloniale

tijd was het gebruikelijk dat kerken, zelfs binnen hetzelfde kamp, in sektes uiteenvielen die hevig streeden om de vraag wie de meeste volgelingen had, liefst volgelingen met diepe zakken, waarbij elke sekte en afsplitsing beweerde God aan hun kant te hebben. Sommigen beweerden zelfs dat engelen regelmatig kerkbezoek aflegden, maar dat die alleen zichtbaar waren voor zij die zonder zonden waren.

Samuel Solomon WW, voor Ware Woord, de leider van de Elia Kerk, geloofde dat de beste herder de kudde bijeenhoudt in dezelfde kraal. Hij vroeg beide partijen om goed te luisteren naar wat het woord van God te zeggen had over Elia's hemelvaart. Dus sloeg hij de Bijbel open en las voor:

Terwijl zij al pratend verder liepen, verscheen opeens een vurige strijdswagen, getrokken door paarden van vuur, die tussen hen door reed en hen van elkaar scheidde. Tegelijkertijd werd Elia door een wervelwind in de strijdswagen naar de hemel gedragen.

Nu horen jullie het toch? zeiden sommigen: hij werd opgetild door de wind, de paarden kwam hij onderweg tegen, begeleidden hem, en zo ging hij naar de hemel. Maar anderen spraken hen tegen: neem je de Schrift niet serieus? Heb je niet gehoord over de paarden, de koets en het vuur? Het maakte niet uit hoe vaak hij de Bijbel las, geen van de partijen wilde toegeven.

Samuel Solomon WW, of Dubbel-W zoals jongeren hem noemden, smeekte zijn volgelingen om niet meer te ruziën: het belangrijkste was niet of hij ging met zijn kleren of met paard-en-wagen, maar het feit dat de profeet Elia ten hemel voer terwijl iedereen het kon zien. Als het echt belangrijk was geweest hoe dat precies was gebeurd, had God dat wel aan Solomon laten weten.

Zijn woorden raakten Kanage diep, en hij wilde zingen. O ja, zijn stem! Die was zacht, als wonderolie. Als hij de kans kreeg om zijn bereik te laten horen, van laag naar hoog, nam

Kanage de kans waar en begon hij te zingen. Dus dat was wat hij deed: een vraag-en-antwoordspel in muziek:

Het gaat er niet om hoe Elia naar de hemel voer
Het gaat ~~om~~ dat ~~het~~ hij dat glorieus deed
De hemelpoort ging open en liet hem binnen
En hij was in het gezelschap van de Heer.

En het antwoord van de rest kwam terwijl ze op en neer sprongen, het leek alsof ze met hun stemmen het golfplaten dak konden openbreken.

Hoog in de hemel
Zelfs wij
Met de kracht van het geloof
Zullen ook wij
Naar de hemel vliegen

Maar het meningsverschil werd niet minder, het verdiepte zich zelfs totdat sommige leden van de gemeenschap (vooral de rijkere) de Kerk van Elia, ~~of wel~~ de Kerk van God is God, vaarwelzegden om een nieuwe kerk te beginnen, de Tempel van God is de Verlosser, die naar de profeet Elisa werd vernoemd. Het gevolg was dat vele huishoudens uiteen dreigden te vallen. Zelfs dat van Kanage en Salome.

Salome dreigde toe te treden tot de Nieuwe Kerk van Elisa, ofwel de Tempel van God is de Verlosser. Zij beweerde dat dit de beste kerk was voor mensen die snel rijk wilden worden, maar Kanage zwoer dat hij de Kerk van Elia nooit zou verlaten, omdat het de kerk was van God is God. Vanwege dergelijke spanningen besloot Solomon dat er een speciale gebedszondag moest komen voor de eenheid van de kerk.

En op die dag knielde priester Solomon voor de Gemeente en bad God om een wonder, om zichtbaar te maken aan de mensen hoe Elia ten hemel voer, zodat er een einde zou komen aan de interne spanningen, en alle mensen waarlijk zou-

den weten dat Elia's Kerk de ware kerk was. Hij riep God aan om de mensen te laten weten dat Elisa een volgeling van Elia was, zijn zoon eigenlijk, en een kind moet zijn vader niet trotseren.

Ik was die zondag in de kerk. Samuel Solomon bad onophoudelijk, bijna de hele dag, totdat de zweetdruppels van zijn gezicht vielen en binnen de kortste keren een stroompje vormden. Toen hij klaar was, zei hij dat we geduld moesten hebben en op Gods wonder moesten wachten, al haastte hij zich wel om eraan toe te voegen dat God zich niet laat commanderen om dit of dat te doen, want Zijn wil geschiede, zoals Hij dat wil. Misschien zal hij de waarheid ooit onthullen, na een dag, of een maand, maar misschien pas na jaren. Waar het om ging was dat we geduld moesten hebben en ons niet haastig moesten afsplitsen.

Kanage was zo ontroerd door die woorden dat hij weer een lied begon te zingen, en de leden van de gemeente vielen in bij het refrein:

God laat zich niet commanderen
God laat zich niet chanteren
God huwt niet
God is nooit getrouwd
God laat zich niet koeioneren
God wil wat Hij wil
Wanneer Hij het wil
Zijn wonderen worden gedaan
Gedaan Gedaan Gedaan Gedaan
Gedaan Gedaan Gedaan Gedaan

Samuel Solomon was dolgelukkig met de steun van Kanage, en hij verklaarde dat de tekst van dit gezang in feite Gods eigen woorden waren, door de mond van zijn uitverkoren boodschapper, Kanage zelf.

De lof ging recht naar Kanages hart, de geest kreeg weer vat op hem, hij verhief zijn stem en zong verder:

Reinig mijn bezoedelde ziel
Maak mijn ziel wit
Reinig mijn bezoedelde ziel
Was hem witter dan de sterren
Reinig mijn bezoedelde ziel
Was hem witter dan de sneeuw

Aanvankelijk was zelfs Salome een beetje van haar stuk gebracht, maar bij de laatste regels zong ze toch mee. En toen gebeurde het. Net toen het lied was afgelopen, wie kwam er toen de kerk binnen?

Een witte man.

Ja, die noodlottige ochtend kwam er een Engelsman naar onze kerk, en weet je, hij droeg een helmhoed, zo'n ding dat we een tropenhelm noemen. We kenden dat soort helmen, want de Gouverneur van de Kolonie had er ook een, terwijl hij langs de provincies reisde en hoog op zijn stoel zat met honderden bewonderaars aan zijn voeten, en traditionele dansers die op de trom sloegen en een acrobatische dans uitvoerden, maar daarvan hadden we alleen foto's gezien. De Witman was onder ons. Wat zijn tekortkomingen ook waren in vergelijking met de Gouverneur, voor ons in het dorp was dit de eerste keer dat we dit soort hoofdbedekking van dichtbij zagen. De helm bedekte zijn gehele hoofd, ook zijn haar.

Samuel Solomon WW straalde van geluk. Hij kon zich al voorstellen hoe de roem van zijn kerk zich dorp voor dorp zou verspreiden, van regio naar regio, het hele land door zelfs.

En onmiddellijk verklaarde de priester de vreemdeling tot eregast en nodigde hem uit om naast hem op de voorste rij te komen zitten. De Bezoeker aanvaardde deze eer met een hoofdknik en ging zitten, de helm nog op zijn hoofd. Hij keek wel een beetje verbaasd toen Solomon uitlegde dat hij, omdat hij nu een eregast was, ook enige spreektijd kreeg om zich tot de gemeente te richten.

Toen Kanage hoorde dat hij de tolk zou zijn, sprong hij op en riep luidop: 'Ja ja!' En hoewel hij met vertalen tevreden

was, zou Kanage het geweldig gevonden hebben als er een gesprek tussen de twee tot stand zou komen, zodat de hele congregatie zou horen dat hij nog mooier Engels sprak dan de Engelsman.

Engelsman: Ik ben Smith Livingstone

Kanage: *Ik ben de Maker van Levende Stenen*

Engelsman: Ik ben hierheen komen vliegen

Kanage: *Ik ben hier zelf heen gevlogen*

Met de helm nog op zijn hoofd zei de Engelsman dat hij de eer waardeerde, maar dat hij eigenlijk op studiereis was om uit te vinden hoe het stond met de christelijke eredienst in dorpsgemeenschappen, en dat de architectuur van deze kerk zijn aandacht had getrokken. Het kerkgebouw had een toren, zoals sommige gotische kerken in Europa en dat had hij opvallend gevonden. Hoe had deze stijl het platteland van dit land bereikt?

Wie denkt deze Witman wel dat hij is? vroeg ik me af. Om ons te bezoeken alleen vanwege een toren? Maar misschien was Kanage niet goed aan het vertalen.

Daarna vroeg hij ons om de Bijbel open te slaan, het boek *Mattheus*, de tekst waar staat: *Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven*. En daarna hield hij een korte preek. Deze tekst, vertelde hij, is een oproep aan de mensen om de gangsters met machetes af te wijzen, die angst zaaien onder het mom van een vrijheidsstrijd. De vrijheid van de ziel was de ware en eeuwigdurende vrijheid en daarom was alles wat je nodig had het Geloof, het Kruis, en Christus.

Na de dienst, en met een zeer heilige uitstraling, mengde de Engelsman zich onder de gemeenschap, en schudde zelfs enkele handen. En onophoudelijk nam hij foto's van de kerk, vooral van de toren, vanuit verschillende hoeken.

Toen het zijn beurt was om de hand te schudden van de eregast, de eerste keer met een wit personage – hij had nog nooit de hand van een Witman geschud – was Kanage een en al terughoudendheid, maar toen hij de witte hand eenmaal vasthad, schudde hij hem heftig, terwijl hij iets nasaals mom-

pelde. Hij liet niet los toen de Engelsman probeerde zijn hand te bevrijden, verstevigde Kanage zijn greep, waardoor wij ons afvroegen: hoe gaat dit aflopen?

Ik werd verscheurd tussen het spektakel van het handen schudden en de kerktoren. Ik had nooit reden gehad daar veel aandacht aan te besteden, tot de Engelsman hem roemde als reden dat hij tot onze kerk was aangetrokken. Ik realiseerde me dat die toren inderdaad uniek was voor deze kerk: hij eindigde in een spits. Ik vroeg me af of er documenten waren over de oorsprong van onze kerk. Toen ik weer naar Kanage en de Mzungu keek, zag ik dat de twee elkaar nog steeds in een handgreep hielden, de Engelsman probeerde zijn hand te bevrijden en Kanage pakte hem nog wat steviger vast.

En tot mijn verbijstering, en die van de hele gemeenschap, barstte Kanage uit in gezang:

Ga mij niet voorbij, o Heiland
ga mij niet voorbij!
Wijl Gij and'ren zegent, Heiland!
Zegen nu ook mij.

Jezus, Heiland, wees mij nu nabij!
Wijl Gij and'ren zegent, Heiland,
ga mij niet voorbij!

‘Mijn zoon, wat kan ik voor u doen,’ vroeg de Maker van Levende Stenen, duidelijk ontroerd door de vroomheid van de man. Hij deed nog steeds zo onopvallend mogelijke pogingen zijn hand los te maken, maar Kanage liet hem niet los.

‘In de kerk zei u: bidt en het zal u ~~zal~~ gegeven worden?’

‘Ja, ja, mijn zoon, en ook: klopt en u zal opengedaan worden. Wat kan ik voor je doen?’

Het was duwen en trekken om een betere positie te krijgen

* Negentiende-eeuwse vertaling van Meier Salomon Bromet van de oorspronkelijke hymne van Fanny Crosby [[vert.](#)].

van waaruit we de strijd tussen de witte en de zwarte hand beter konden volgen. Ook genoten we van de Engelse geluiden die uit de neuzen van Kanage en Livingstone kwamen.

‘Mag ik misschien even dat ding dragen dat u op uw hoofd heeft?’

‘Wat, dit?’ vroeg de Mzungu, een beetje verbaasd, met de linkerhand aan de helm.

‘Ja,’ zei Kanage, ‘hij is prachtig, hij ziet er heilig uit.’

‘Dat is tegen de zon...’

‘Maar je hield hem op tijdens de dienst?’

Opeens zag Livingstone een manier om zijn hand met waardigheid terug te krijgen.

‘Oké,’ zei Livingstone.

Met zijn vrije linkerhand nam hij zijn helm af en zette hem op het hoofd van Kanage. Onmiddellijk liet die zijn hand los om de helm goed neer te zetten, en genoot ervan dat hij nu in het midden van de belangstelling stond en ook benijd werd.

Kanage wilde net de helm teruggeven toen zijn oog viel op het haar van de Mzungu. Het was zijdezacht en zilverkleurig, en het fladderde een beetje in de wind, alsof het wilde wegvliegen. Kanage was met stomheid geslagen van bewondering om het vliegende haar. Hij vergat zelfs dat hij bezig was de helm terug te geven, die nu als bevroren in de lucht bleef hangen.

‘Wil je hem misschien houden?’ vroeg de Engelsman, die dacht dat dat de reden was dat de helm opeens tussen hen in bleef hangen. ‘Ik heb er nog een in de auto.’

‘Ja, ja,’ zei Kanage, alsof hij ontwaakte uit een droom.

Het was een bijzonder gezicht, de Engelsman die naar zijn T-Ford terugliep, zijn hoofd ontbloot, Kanage, onder de zonnehoed een stap of twee achter hem, en dan Salome weer daarachter, en toen de leden van de gemeente, die hard lachend van alles hadden aan te merken. De T-Ford had een open dak, en toen de eregast wegreed, kon je zijn zijdezachte haar nog zien fladderen in de wind.

O, had ik maar haar, zo zacht dat de wind het kan doen

fladderen alsof het vleugels van engelen zijn, die op het punt staan weg te vliegen!

Kanage ging naar huis, als een soort held, maar hij was ondertussen bezeten van een onstilbaar verlangen naar dat soort haar. Of vroeg hij dan het onmogelijke? Hij zuchtte: o, om haar te hebben dat kan vliegen! De oplossing moest in de helm zitten. In bed deed hij hem af en hing hem op waar Salome er niet over kon struikelen, en hij peinsde nog over hoe hij zijn haar zijdezacht kon krijgen. En toen zag hij plotseling het licht.

Dat het haar van de Engelsman zo zacht was, moest te maken hebben met het feit dat die helm het haar te allen tijde van de zon afschermde. Hij meende dat, als hij die helm lang genoeg zou ophouden, ook zijn haar lang en zacht zou worden. En vanaf die dag deed Kanage zijn helm nooit meer af, tenminste niet in het openbaar.

Aanvankelijk waren zijn eerste vrouw en twee kinderen, Gacagī en Gaceri, vooral geamuseerd. De burens ook, die zagen het als een tijdelijke bevlieging, een modegril. Het dorp gaf hem de bijnaam Bwana Ngūbia Kanage, wat hij zelf verengelste door er Lord Gofear Carnagey van te maken. Hij liet zich herdopen met de nieuwe naam. Later ging meneer Ngūbia, of Lord Gofear, of Lord Carnagey, of Lord Gofear Carnagey op zoek naar een oude fiets, en dat beviel hem prima. Een tweewieler was weliswaar niet precies hetzelfde als een vierwieler, maar voor hem was die net zoveel waard als de r-Ford met open dak van de Engelsman. Daarna werd hij nooit meer gezien zonder helm op zijn hoofd.

Het verborgene, net als het verbodene, roept altijd nieuwsgierigheid op. We werden dus steeds nieuwsgieriger naar zijn haar. Hoe zag het er onder de helm uit? Was het net zo zijdezacht geworden als dat van de Engelsman? Het werd een spelletje om te zien of we Kanage ooit zonder helm konden betrappen. Zelfs kinderen hielden hem in de gaten. Soms kwamen mensen onverwacht langs met smoesjes, heb je dit of dat, ze kwamen zelfs voor een slokje water. Maar ook zij zagen hem niet zonder helm.

Wanneer hij thuis of op kantoor was, zorgde hij ervoor dat de deur dicht was en hing dan pas zijn helm aan de muur. Maar wanneer er werd aangeklopt, haastte Kanage zich om hem weer op te zetten. Een keer stootte hij zijn been tegen het bureau, en een andere keer zijn hoofd tegen een houten paal. Daarna deed hij een extra slot op de deur, zodat zijn vrouw meer tijd nodig had om de deur open te doen wanneer er werd aangebeld, en hij extra tijd had om bij zijn helm te komen en hem weer op te zetten.

Op de angst om met onbedekt haar te worden aangetroffen na was Kanage behoorlijk tevreden, nee verrukt, om te horen wat de mensen allemaal zeiden over hoe goed die helm hem stond. Sommige zeiden: dit is precies zo'n helm als de witten dragen! Anderen: nee, die van Kanage is bijzonder. De Maker van Levende Stenen heeft hem ooit opgehad.

En toen traden er een paar huiselijke complicaties op. Salome wilde zelf ook een helm. Maar ze wisten niet waar ze een tweede exemplaar konden krijgen. Ach, had die Engelse man zijn vrouw maar meegenomen, dan hadden de Kanages nu misschien wel twee helmen gehad. Ze besloten te wachten op zijn terugkeer, maar werden al snel ongeduldig. Livingstone kwam niet terug naar de kerk. Salome eiste dat ze hun enige exemplaar zouden delen, Kanage de ene week, en dan Salome de andere.

Kanage wilde er niets van weten, niet omdat hij de helm niet met haar wilde delen, maar omdat hij zijn krullerige donkere haar absoluut niet meer aan de buitenwereld wilde tonen totdat zijn krullen plaatsgemaakt hadden voor lang en zijdezacht haar. Dit ergerde Salome. Ze kwam in opstand. Ze zei dat ze de deur meteen zou opendoen zodra iemand zou aankloppen. En om aan te geven dat het haar menens was, liet ze de extra sloten op de deur verwijderen.

Hij besloot de helm nooit meer af te doen. Op het werk en thuis, in de badkamer of op de wc, lopend of zittend, hij had de helm op. Ook in bed hield hij hem op. Ze besloot om te wachten tot Kanage in een diepe slaap was en lag te snurken, en dan

zou ze hem pakken en uitproberen, rondlopen of gewoon in de spiegel kijken om te zien hoe hij haar stond. Dus toen ze hem een keer hoorde snurken, probeerde Salome de helm te pakken, om hem te passen en ook om te zien hoe zijn haar eruit zou zien. Maar Kanage werd wakker alsof hij opschrok uit een nachtmerrie, met beide handen op zijn helm. Hij lag te zweten.

‘Wat is er aan de hand?’ vroeg Salome schijnheilig. ‘Je maakt me wakker!’

‘Een nachtmerrie, Satan probeerde de heilige kroon van mijn hoofd te pakken,’ zei hij.

Salome pakte een bijbel met een groot kruis op het omslag en legde die aan zijn kant van het bed. Kanage viel weer in slaap, maar zijn handen lieten de helm niet los.

Toen hij ’s ochtends wakker werd en zich realiseerde dat het allemaal een boze droom was geweest, hief Kanage een gezang aan over de gevaren van slaap.

De Oogst van slaap
Laat ons voorzichtig zijn
Ons haar zal niet afgeschoren worden
De bron van onze kracht
Als Samson die zijn haar verloor
Allemaal door de slaap

Goddank was alles in orde. En toen kwam de twijfel. Hoe kon hij er zo zeker van zijn dat hij nog al zijn haar had? Hij werd nieuwsgierig naar hoe zijn haar eraan toe zou zijn. Hij wilde ook zien of er iets was veranderd, de lengte, vorm, kleur of textuur, en of het inderdaad lang, zijdeachtig en bruin was geworden. Het verlangen werd onweerstaanbaar.

Kanage stond voor de spiegel, en zich mentaal voorbereidend op een dramatische verandering probeerde hij zijn helm af te zetten. Er zat geen beweging in. Hij probeerde het nogmaals. Er zat geen beweging in. Hij riep Salome. Maar zelfs zij kreeg er geen beweging in. De helm zat vast op zijn hoofd en was een lichaamsdeel geworden.

Dit is niet grappig meer, riep Salome uit, maar ze had eigenlijk de neiging om hardop te lachen, al gaf ze daar niet aan toe. Voor Kanage was het angstwekkend: dit was niet de verandering die hij op het oog had gehad. Moest hij naar een kapper, of een timmerman om hem te helpen het ding te verwijderen? Of kon hij zich beter meteen naar het ziekenhuis haasten, de EHBO, om hem chirurgisch te laten verwijderen...?

Maar wacht even! Dit was een wonder. Het licht in zijn ogen waar ze tranen had verwacht, bracht Salome van haar stuk. Hij overwoog even om de plotselinge openbaring met haar te delen, maar bedacht zich toen. Hij realiseerde zich opeens welk geluk hem ten deel was gevallen.

Nu zou hij kunnen slapen, en zelfs snurken, zonder de angst dat Satan zijn helm te pakken zou kunnen krijgen. Er was geen kans meer dat iemand hem ooit nog naakt zou zien, zoals hij zijn hoofd zonder helm was gaan beschouwen. Misschien dat de transformatie van zijn haar wel begon met de helm die wortelde in het hoofd. En hij schreef een lied:

Een helm als hoed, binnen en buiten mijn hut
Niets doet me pijn, mijn hart is vol vreugde
Onkwetsbaar is de kluizenaar met de helm

O, wat zou hij graag de Maker van Levende Stenen ontmoeten! Gewoon om hem te laten weten dat de helm die hij van hem had gekregen speciaal gezegend was? Of dat Kanage er zo goed voor had gezorgd dat hij levend was geworden en één werd met zijn lichaam? Maar de Engelse man vertoonde zich nooit meer in het gebied.

En toen begon een nieuwe zorg zijn zojuist gevonden vreugde te bederven. Nu de helm één was geworden met zijn lichaam, hoe kon hij dan weten wat de huidige situatie van zijn haar was? Of de zwarte krullen inmiddels bruin en zijdezacht en stijl waren? Ooit kon hij net als iedereen in de spiegel kijken. Maar nu de helm vastzat op zijn hoofd, had hij niet eens de mogelijkheid om zijn haar aan te raken. Maar het was

zijn hoofd en hij had het volledige recht om te weten wat erop groeide.

De onweerstaanbare drang om te weten hoe zijn haar eruitzag, liet hem niet los. Hij dacht na over manieren waarop hij zijn helm te slim af zou kunnen zijn. Hij probeerde het in de spiegel, hij zette de spiegel op de grond om te zien of er een manier was om delen van zijn hoofd te zien die niet door de helm bedekt waren, maar het was allemaal vergeefs. Een haarlok zou zijn nieuwsgierigheid al bevredigd hebben, maar helaas, het mocht niet zo zijn. De helm bedekte zijn hele hoofd en alles wat daarop groeide. Desondanks ging Kanage elke dag voor de spiegel staan, met elke dag hetzelfde teleurstellende resultaat.

Op een ochtend toen hij voor de spiegel stond, zag hij dat de helm groter was dan toen hij hem voor het eerst opzette. Wat nu? Hielden zijn ogen hem voor de gek? Was de helm gegroeid? Hij vroeg Salome of zij verschil zag tussen de helm toen en de helm nu. 'Ja, ja, de wonderen zijn de wereld nog niet uit, hij groeit!'

Hij kon het niet geloven. Een levende helm? Zijn helm was levend geworden, en groeide net als elk ander orgaan?

Kanage en Salome overlegden hoe ze dit geheim konden houden voor Gacagī en Gaceri, maar de kinderen hadden helaas alles gehoord. Ze kwamen hun kamer uit en vroegen of ze met de helm mochten spelen, het ding de hand konden schudden of toch in elk geval mochten aanraken. Uiteindelijk gaf hij aarzelend toe en mochten ze de helm aanraken. Laten we hem afzetten en ermee spelen, bedachten ze, net als met de katten. Maar de helm liet niet los en ze gingen teleurgesteld terug naar hun kamer. Maar hun nieuwsgierigheid had Salome op een briljant idee gebracht, wat ze aan Kanage vertelde.

Ik heb dit verhaal van mijn grootmoeder. Er was eens een kleine man, John Gakuhi, een volwassen man met een baard in het lichaam van een kind. Zijn eigenaar, John Showman, een witte jager, had hem gevonden en meegenomen uit een

bos in het verre Congo. Hij stopte John Gakuhī in een kooi om hem tentoon te stellen. De mensen stonden in de rij en betaalden om hem te kunnen zien. Showman, de witte eigenaar van de zwarte tentoongestelde, nam hem mee op een tournee langs vele landen en verdiende er goed geld mee, genoeg om een plantage in het land mee te kopen.

Het gerucht ging dat enkele boze jongemannen uiteindelijk vonden dat John Gakuhī geen beest was, en ze maakten een plan om Showman te overmeesteren, Gakuhī te bevrijden en dan Showman in de kooi tentoon te stellen, zodat Gakuhī geld kon ophalen met zijn witte tentoongestelde. Maar Showman kreeg er lucht van en stopte de tentoonstelling. Weer anderen zeiden dat Showman simpelweg Gakuhī uithongerde, kort nadat hij via de transactie een plantage had gekregen.

Dit is wat ik bedacht heb. De Engelsman die je de helm gaf is de Maker van Levende Stenen. En jij, mijn geliefde, hebt deze helm tot leven gewekt. Hij maakt levende stenen, jij maakt levende helmen. Misschien kunnen we jou in een kooi stoppen en op de markt tentoonstellen, en geld vragen aan wie wil komen kijken. Misschien komen wij zo wel aan een plantage.

‘Maar wie wil er nu geld betalen om een helm te zien?’

‘Een helm die groeit? Voor je eigen ogen? Wie wil dat nou níét zien!’ redeneerde ze. ‘Als ze je nu al volgen omdat ze een glimp van je haar willen opvangen, wat zullen ze dan wel niet bereid zijn te doen als ze horen dat je helm leeft? We kunnen reclameborden neerzetten: KOM EN AANSCHOUW DE MAKER VAN EEN LEVENDE HELM. Ja, wie wil zo’n wonder nou níét zien?’

Kanage wou er niks van weten. Hij ging zich niet gedragen als een dier in de dierentuin. ‘Ik wil dat het gepraat over een tentoonstelling ophoudt,’ zei hij.

Maar het hield niet op.

Het gerucht ging dat het Salome was die het suggereerde tegen een buurman, die het weer suggereerde tegen een andere buur, totdat het gefluister aanzwol tot een gebrul. Anderen zeiden: nee, zo was het niet, het waren de kinderen die op-

schepten over Papa's levende helm. Mensen begonnen te praten over de wonderbaarlijke transformatie van de helm van ding tot orgaan: sommigen prezen Kanage als de maker van Levende Helmen. En er waren er die beweerden dat er planten waren om Kanage in het open veld tentoon te stellen.

Hoe sterker de familie Kanage de geruchten ontkende, des te groter werd de nieuwsgierigheid. Waar rook is, moet ook wel vuur zijn, immers. Kanage werd het lijdend voorwerp van ieders blik: waar hij ook ging, mensen keken hem na. De helm werd ook elke dag groter en breder. Mensen gingen hem achtervolgen en hoezeer hij ook zijn best deed om ze weg te sturen, ze bleven hem volgen of in elk geval zijn kant op kijken, mompelend: kijk nou eens naar die helm die daar groeit op het hoofd van Kanage.

Op school luisterden de kinderen nog nauwelijks naar wat hij te vertellen had, ze waren geïnteresseerder in zijn groeiende helm. Sommigen vroegen of ze hem mochten aanraken, maar dat stond hij nooit toe. Anderen vroegen 'onschuldig' of helmen echt konden groeien. Als planten? Dieren? Ademden ze, stroomde er bloed door, zoals door andere ledematen? Konden helmen kleine helmen baren? Vraag het je biologieleraar, antwoordde hij. Was het waar dat hij tentoongesteld zou gaan worden? Ik wil die onzin niet meer horen, blafte hij hen af.

Op een dag ging Kanage vroeg naar huis, om even te ontsnappen aan het spervuur van vragen van zijn leerlingen. Toen hij naar binnen wilde gaan, bleef zijn helm steken in de deurpost. Hij riep Salome om hulp. Gelukkig was ze bezig wat aardappels uit de achtertuin te oogsten. Ze probeerde hem naar binnen te duwen. Toen wrong ze zich langs hem en probeerde hem naar binnen te trekken. Dat bleek onmogelijk. Ze ging weg en na een tijdje kwam ze terug, in het gezelschap van een klusjesman. De Klusjesman deed in stilte zijn werk; hij maakte de toegang breder, en Kanage kon er eindelijk weer door. Salome vroeg of de Klusjesman alle deuren in huis kon verbreden. Gelukkig waren de deuren in school breed genoeg voor Kanage en zijn helm.

De helm zag er nu uit als het dak van een rondavel, een enorme paddenstoel of paraplu. Altijd in de schaduw, goed voor de huid, de zon kreeg geen kans: dat soort dingen zei hij. Maar spoedig werd de helm ook te groot voor de nieuwe deuren in zijn huis. Hij begon buiten te slapen. Heel goed, dat was kamperen in de openlucht, aldus Kanage tegen Salome. Altijd frisse lucht, zei hij, beschermd tegen de zon, beschut tegen de regen: hij had geen huis of dak meer nodig.

Uiteindelijk werd de helm ook te groot voor de deuren op school. Dus ging hij buiten lesgeven, en vertelde zijn klas over het belang van frisse lucht.

Het duurde niet lang tot de pers lucht kreeg van de groeiende helm. Gewapend met camera's, pennen en notieblok kwamen ze op ons af. Wetenschappers ook.

Ik weet wel wat jullie jonge mensen je nu afvragen: waar zijn de filmpjes dan? Die zou je wel willen zien, hè? Ik zou jullie kunnen uitleggen, maar het valt jullie eigenlijk niet aan te rekenen. In die tijd waren er geen telefoons waarmee je filmpjes kon opnemen, geen iPhones of al die digitale spullen die jullie tegenwoordig gebruiken.

Kanage besloot onder te duiken. Hij schreef een brief aan zichzelf waarin hij zichzelf ziekteverlof gaf, en ondertekende die met de naam van een arts. Salome bezorgde hem bij de school.

'En vertel niemand over mijn schuilplaats,' had hij Salome bezworen.

Hij vluchtte het bos in.

Maar in het bos kwam de helm vast te zitten tussen bomen die hem het bewegen belemmerden.

'Ik zal de woestijn in vluchten,' vertrouwde hij Salome toe. 'Zoals de profeten van vroeger, zoals Johannes de Doper.'

Salome werd zijn enige band met de wereld. En hoewel ze medelijden had met Kanage, was Salome blij dat het haar indertijd niet gelukt was de helm te pakken te krijgen. Het is niet goed voor een huis om twee profeten te hebben, en al helemaal niet als die alle twee gedwongen in de woestijn wonen.

Zijn plotselinge verdwijning veroorzaakte nogal wat opgetrokken wenkbrauwen. Mensen gingen vragen stellen, eerst aan zichzelf, en daarna aan anderen. Het gerucht dat hij dood was begon rond te zingen. Maar we hebben helemaal niets gehoord over een begrafenis, wierpen anderen tegen. Hij is in het geheim begraven, werd er gezegd. Maar waarom in het geheim? vroegen weer anderen. Geen overbodige vragen stellen. Je weet toch dat Kanage een vermogend man was? Mischien is hij...

En zo begonnen de sinistere geruchten: dat Kanage door magische krachten om het leven was gekomen.

Vooropgesteld: zelfs ik heb die geruchten gehoord. Sommigen zeiden dat ze tovenaars hadden gezien met vliegende schotels. Ze waren begonnen met hun geliefde leraar, en nu zouden de magiërs alle bewoners van het dorp willen vermoorden. Tovenarij moet met wortel en tak uitgeroeid worden, vonden sommigen. Maar wie zou het eigenlijk in zijn hoofd halen om die geliefde Kanage te vermoorden, de leraar van hun kinderen?

Sommige begonnen Salome scheef aan te kijken, alsof ze wilden vragen: waar is je man? Anderen fluisterden onder elkaar: ze hadden altijd geweten dat deze vrouw er rare gewoontes op na hield. Sommigen gingen zelfs aan de kant wanneer ze haar op straat tegenkwamen. In de kerk ging niemand naast haar zitten. Salome ging naar Solomon van het Ware Woord. Toen hij haar zag, vloog hij naar binnen en kwam terug met een grote bijbel die hij aan zijn borst gedrukt hield, onophoudend tegen haar pratend. Zelfs nadat ze had uitgelegd dat haar man zelf was ondergedoken, leek de priester nog te aarzelen, en hij liet zijn anti-Duivel-schild niet los. Uiteindelijk bekende Salome dat haar man zich in de woestijn had teruggetrokken.

Die woestijn maakte wat los in Solomon.

‘Zoals de Oudtestamentische profeten?’ zei hij.

‘Dat heeft hij tegen me gezegd.’

‘Weet je het zeker?’ vroeg Solomon opnieuw.

‘En hij heeft me bezworen er tegen niemand iets over te zeggen.’

‘Behalve dan toch tegen mij, zijn priester,’ zei Solomon.

Salome en Solomon knielden, en baden voor Kanage. Ze hoopten dat hem grootse dingen geopenbaard zouden worden in de woestijn; en baden dat hij de Kerk van Elia niet zou vergeten.

Solomon hielp haar met het schrijven van een verklaring voor de pers waarin de geruchten over Kanages dood werden ontkend. Maar ze zwegen over de woestijn: ze wilden niet dat verslaggevers op zoek zouden gaan en zo Kanages gesprekken met God zouden verstoren.

Maar haar verklaring versterkte de geruchten alleen maar! Wie denkt ze wel dat we zijn? Ons wijsmaken dat hij niet dood is, zonder te vertellen waar hij dan is!

Ik moet zeggen dat zelfs ik geruchten hoorde over moord en heksen en omineuze verhalen over wat er moet gebeuren met heksen die hun mannen lieten verdwijnen. De heksen waren begonnen met de geliefde leraar, en ze zouden snel genoeg het dorp en de regio overnemen. Je moet die dingen in de knop breken, zeiden sommigen, erop wijzend dat die vrouw zich altijd al merkwaardig had gedragen.

Dat haar verklaring zo averechts had gewerkt, baarde Salome zorgen. Ze overlegde niet eens met Solomon, maar op een ochtend ging ze de wildernis in om Kanage tot een keuze te dwingen.

Ze dreigde van hem te scheiden als hij haar niet zou verlossen van die waanzin met de helm. Hij moest zich in het openbaar vertonen om een einde te maken aan alle geruchten dat ze hem vermoord had, en om alle nieuwsgierigheid te bevredigen. Ze had er genoeg van om als heks gezien te worden, en hij wist maar al te goed welk lot een heks te wachten staat, of ze nou echt is of vermeend: haar wacht de brandstapel. Wat zou er gebeuren met hun kinderen zonder een dak boven hun hoofd? Die overal lastiggevallen zouden worden als de kinderen van een heks? En ken je het gezegde *Mtoto wa nyoka ni*

nyoka? De nakomeling van een slang is nog steeds een slang? Wil je dat je eigen kinderen slang genoemd worden, net als degene die lang geleden Adam en Eva bedroog en de zonde in de wereld bracht?

Kanage hield van zijn vrouw en kinderen. Hij stemde erin toe om in het openbaar op te treden om zo een eind te maken aan de geruchten die nu zelfs zijn familie bedreigden. Salome ging terug naar Solomon. En toen werd gezegd dat Kanage in de woestijn was geweest om zichzelf te vinden.

En zo werd de dag aangekondigd waarop de Kluzenaar met de Helm, zoals sommige kranten Kanage inmiddels noemen, in het openbaar zou verschijnen. Het zou een zondag worden, op het terrein van de Kerk van Elia.

De kranten leefden zich uit met schreeuwerige koppen: DE KLUIZENAAR MET DE HELM GEVONDEN IN DE WILDERNIS. DE KLUIZENAAR MET DE HELM LAAT ZICH ZIEN BIJ DE KERK VAN ELIA.

Zelfs ik, de verteller van dit verhaal, was heel vroeg bij de kerk, en ik spreek niets dan de waarheid wanneer ik zeg dat ik nog nooit zo'n grote groep mensen bij elkaar had gezien. De hele regio was samengekomen om te horen wat God aan Kanage had verteld. Zelfs leden van andere kerken hadden de hunnen in de steek gelaten om naar de Kerk van Elia te komen. Hier waren de leiders van die kerken niet blij mee, maar zelfs zij konden hun nieuwsgierigheid niet bedwingen en kwamen naar de Kerk van Elia. De aanblik van zoveel reporters met pen en camera maakte hen onrustig. De Kerk van Elia zou weleens succesvoller kunnen lijken dan die van hun. Maar ze waren allen verenigd in één vraag: waar is Kanage? Hoe ziet hij er nu uit?

En toen zagen we iets wat nog het meest leek op een enorme paddenstoel, nee, op een kegelvormig dak van een ronde hut, nee, op een enorme paraplu – het feit is dat ik niet weet hoe ik dit moet beschrijven – maar ik zag hoe het onze kant op kwam lopen, met Salome als begeleidster, die hem aan de banden van zijn helm stuurde, als een ruiter met haar paard.

Nu ja, de wonderen waren de wereld nog niet uit. Het was Kanage, maar de paddenstoelhelm had zijn hele lichaam opgeslokt, behalve de kleine voeten die het geheel droegen. Geen geluid klonk op uit de menigte. Sprakeloos wachtten we en maakten ruimte toen de Paddenstoel hobbelend tussen ons in kwam staan. Omdat de mond niet zichtbaar was, duwden verslaggevers hun microfoon onder de paddenstoel, totdat we, na de woorden ‘test, test, test’, opeens een soort Engels uit de richting van zijn neus vandaan hoorden komen. Onze geliefde Kanage was inderdaad de Kanage onder de paddenstoel.

Toen hij begon te spreken, stak er onmiddellijk een briesje op. Sommige zeiden dat het de Geest was die zich wilde uiten, maar anderen meenden dat het demonen waren, zoals degenen die in de tijd van Jezus ontsnapt waren door in de maag van een varken te vluchten. Maar er waren helemaal geen varkens hier en dat veroorzaakte lichte paniek onder degenen die bang waren dat, zonder varkens in de buurt, de kwade geesten op zoek zouden gaan naar andere lichamen. Het briesje werd een windvlaag en toen een wervelwind, en uiteindelijk een windhoos die alles in de lucht kon tillen. En toen gebeurde het wonder der wonderen! De wind blies de paddenstoelhelm de lucht in. We zagen hem stijgen en stijgen, en onder de paddenstoel waren Kanages voeten te zien, alsof we een parachute omhoog zagen vliegen, totdat hij een silhouet tegen de wolken was.

Salome sprong op en neer alsof ze Kanage naar de hemel wilde volgen: laat me niet alleen, laat me niet achter, schreeuwde ze, en viel toen flauw. Solomon gebruikte zijn bijbel als een waaier, en door de frisse lucht kwam ze weer tot leven. Uit dankbaarheid begon Salome te zingen, en de anderen deden mee:

Ik vlieg weg van de Aarde
Zwevend daarboven zal ik getuigen
Van Wonderen nooit vertoond
Die gedaan worden op Aarde

Mensen strekten hun armen uit naar de hemel, op en neer springend alsof ook zij Kanage wilden volgen. Sommigen betuigden openlijk hun spijt dat ze Salome ervan verdacht hadden dat ze haar man met magische krachten had vermoord. Salome was een waarlijk gezegende vrouw, en als ze haar man naar de hemel zou volgen, hoopten de gelovigen dat ze hen niet zou vergeten in haar gesprekken met God.

Solomon was er altijd voorstander van geweest dat iedereen zou zingen en dansen, maar nu vroeg hij om stilte. Gods wegen zijn ondoorgrondelijk, zei hij, zijn wonderen geschieden, soms zelfs met de wind als zijn boodschapper. De goede Heer heeft de Kerk van Elia uitverkoren als plek om een mirakel te doen plaatsvinden, terwijl krant en radio meekijken. Hij opende de bijbel en las nog enkele regels voor uit de Schrift over Elia's eigen hemelvaart:

Terwijl zij al pratend verder liepen, verscheen opeens een vurige strijdswagen, getrokken door paarden van vuur, die tussen hen door reed en hen van elkaar scheidde. Tegelijkertijd werd Elia door een wervelwind in de strijdswagen naar de hemel gedragen.

De mensen knielden om de Heer te danken voor het wonder dat juist hun leraar op klaarlichte dag naar de hemel ging. Ze hielden hun ogen open in de hoop om hem de hemelvaart binnen te zien gaan. Maar de wolken namen hem op.

Precies zoals Kanage het had beschreven, zeiden sommigen, verwijzend naar het meningsverschil dat de kerk zo lang had geplaagd, over de manier waarop Elia ten hemel was gevaren. Daarbij vergaten ze voor het gemak even dat Kanage een aanhanger was geweest van de Paarden met vurige vlammen-theorie. Anderen eisten nu juist de overwinning op, want Hij had Kanage gebruikt om te laten zien dat ze gelijk hadden: dat Elia ten hemel voer op de manier van Kanage: gedragen door de wind.

‘Jullie hebben het met eigen ogen kunnen zien,’ zei Solo-

mon. Kanages hemelvaart, en Salome, zijn vrouw, die terugkomt van de doden. Ik heb jullie altijd verteld dat onze Kerk de enige ware, door de Heer gezegende kerk is. Sinds onze eigen Sir Gofear Carnagey de heilige helm kreeg van de Maker van Levende Stenen, heb ik altijd geweten dat het een teken was dat hij het gekozen voertuig voor God was om zijn macht te laten zien en om te laten zien hoe waarlijk onze Kerk is gezegend. Dus laat ons zien hoe Petrus de poorten van de hemel opent voor Gofear Carnagey.

Samuel Solomon brak weer uit in gezang. De openluchtgemeente zong met hem mee, de ogen nog steeds ten hemel gericht.

Ze bidden tot de Heer
Ze bidden tot de Heer
Mag ik tot U komen?
Mag ik tot U komen?
Ja, kom binnen
Ik wacht op u.

Plotseling ging de wind liggen en dreven de wolken weg. En we zagen de paddestoel langzaam afdalen, als een parachute. Wie? Wat? Wat is hier nu aan de hand? Heeft de heilige Petrus hem de toegang tot de hemel ontzegd? Laat Petrus hier nu zijn katholieke afkeer van de Protestantse Kerk blijken? Verblind misschien door alle wierook die in katholieke kerken wordt gebrand? En de katholieken protesteerden: hou op kwaad te spreken over de ware kerk. Petrus was gezalfd door Jezus zelf om de rots te zijn waarop de ware kerk gebouwd zou worden: die van ons, de Katholieke!

Hoe dan ook, alle tegengestelde verklaringen daargelaten, het was een indrukwekkend gezicht. We konden onze ogen niet van de paddestoel afhouden terwijl die langzaam naar beneden kwam. Mensen wezen ernaar, kinderen sprongen op en neer, en we wachtten af hoe het wonder zich zou ontploegen, op klaarlichte dag.

Sommigen herinnerden zich de woorden van de Maker van Levende Stenen: dat hij vliegend gekomen was. Kanage deed precies wat de Witman had gedaan. Maar toen herinnerden we ons dat de Maker van Levende Stenen met een auto was gekomen, een T-Ford. Maar anderen konden het wel uitleggen: de Witman was met zijn auto komen vliegen, en zo had iedereen wel een idee hoe het zat.

En toen begon het te waaien, de blaadjes van de bomen, die neigden in de wind. We zagen hoe de paddenstoel onze kant op kwam, hij leek wel te dansen, of acrobatiek in de lucht te doen.

En precies op het moment dat hij op zijn kop hing, de kegelvorm naar de aarde gericht, ging de wind opeens liggen, en schoot de paddenstoelparaplu door de lucht naar beneden, vlak bij waar wij stonden, en stortte neer op de grond. De schreeuw van Kanage ging door merg en been. Solomon greep zijn bijbel vast en holde naar hem toe, en wij erachteraan. Hij boog zich over de helm. En het enige wat we konden horen was de smekende stem van Kanage: Haal me eruit! Alsjeblieft, haal me eruit!

Solomon fluisterde hem toe dat het zijn zonden waren die hem de toegang tot de hemel hadden ontzegd, maar hij zou hem dispensatie verlenen voor alle zonden, en dan nog eens bidden zodat de hemelpoort open zou gaan zoals voor Elia. Hij moest voorbereid zijn op een terugkeer naar de hemel.

‘Nee, nee, ik wil niets met de hemel te maken hebben,’ zei Kanage in paniek.

‘Maak alsjeblieft je kerk niet te schande! Vervul Gods wil! Zoals Elia! Kijk naar wat de Heer voor je heeft gedaan. Hij heeft je een gratis helm gegeven, als een kroon. Vervolgens heeft hij je in de wildernis geleid zoals Johannes de Doper. Ga alsjeblieft terug naar de hemel,’ vroeg Solomon, en zegende hem verschillende malen met de bijbel, om de resten van zonde uit zijn ziel te verwijderen, en dat was inclusief zijn weigering om terug te gaan naar de hemel.

‘Nee! Nee!’

En net op dat moment stak de wind weer op en een windvraag blies de paddenstoelhelm weer terug de hemel in, onder het geschreeuw van Kanage: ‘Nee, nee,’ totdat zijn stem steeds zachter werd, en het stil werd. En opnieuw keken we naar hem, totdat, net als daarvoor, de wolken hem in zich opnamen.

Solomon draaide zich om naar de menigte: ‘Dit keer gaan de poorten open. Heb geduld!’

En we wachtten, net als daarvoor.

En de wind ging weer liggen, en uit de wolken zagen we de paddenstoel weer terugkeren op aarde.

Het lijkt erop dat Kanage is geweigerd. Nou, in elk geval kan hij ons vertellen hoe de hemelpoort eruitziet. Goud, diamant, zilver of een beetje van alles?

En terwijl we aan het inschatten waren waar hij zou landen, stak de wind weer op en veranderde de paddenstoel van richting. In plaats van te landen waar wij stonden, bleef hij haken achter de kerktoren. Een ogenblik lang hing de paddenstoel aan de torenspits, terwijl Kanage jammerde: ‘Bevrijd me! Bevrijd me! Ons volk, alstublieft!’

En er geschiedde alweer een wonder. Kanage slaagde erin om zichzelf uit zijn helm los te worstelen: hij sprong eruit en kwam met zijn billen op de grond terecht. De helm hing nog aan de toren. En toen hij opstond om te spreken, zei hij maar één ding: God zij geprezen dat hij mij mijn eigen hoofd heeft teruggegeven.

Tot op de dag van vandaag zijn de mensen het niet eens: ze discussiëren nog altijd over de vraag wat hij bedoeld kon hebben met ‘mijn eigen hoofd teruggegeven’. Sommigen beweren dat hij dat vast zei vanwege het geluk dat hij had gehad, want toen hij de eerste keer met zijn hoofd op de grond terechtkwam, had zijn schedel wel kunnen splijten. En de tweede keer redde de toren hem: hij viel op zijn billen en had geen schrammetje. Anderen zeiden dat hij een spreekwoord op het oog gehad moest hebben: ‘geleende juwelen belasten de nek’. En weer anderen meenden dat hij een andere spreuk bedoeld

moest hebben: 'koester je oude kleren, zelfs al is het geleende veel mooier'.

Maar het maakte niet uit hoeveel druk nieuwsgierige mensen op hem uitoefenden, Kanage deed niet mee aan het dispuut en wilde niets zeggen over wat hij bij de hemelpoort had gezien. Hij keek nooit naar de kerktoren, waar de helm nog steeds aan hing. De leiders van de rivaliserende kerken verspreidden onflatteuze verhalen over Kanage en de Kerk van Elia. Ze beweerden dat Kanage was gevlucht van de hemel en weigerde terug te keren, omdat hij de poort van de hel had gezien, waar degenen die valse kerken aanbaden in eeuwigheid brandden. Pure afgunst, wierpen de aanhangers van de Kerk van Elia tegen.

Veel mensen beweren dat de helm zich soms van de kerktoren verplaatst naar andere gebedshuizen. Op uiteenlopende tijden werd hij gezien op het dak van katholieke kathedralen, joodse synagogen, boeddhistische tempels, islamitische moskeeën en gurudwara's van de sikhs maar ~~dat hij~~ uiteindelijk steeds terugkeerde bij zijn thuis: de gotische kerktoren. En als je nu naar de Kerk van Elia gaat en de Helm is niet op avontuur, kun je hem nog ~~van~~ de toren zien hangen.

Op een dag dook de Maker van Levende Stenen op bij de Kerk. Blijkbaar hadden de verhalen over het wonder ook Engeland bereikt.

Solomon haalde Kanage erbij om te vertalen. Kanage had eigenlijk niet zoveel zin om naast een Witman te staan die nog steeds zijn helm niet wilde afdoen, maar de mogelijkheid om te laten zien hoe goed zijn Engels was, was onweerstaanbaar.

De Maker van Levende Stenen zei dat het gebeuren, Kanages kortstondige hemelvaart, het werk van God was. Zelf was hij van mening dat Petrus de hemelpoort niet had opengedaan omdat... en hier pauzeerde hij even en kuchte... omdat zij die in de hel branden pikzwart zijn, en dat hij misschien dacht dat Kanage zojuist uit de ~~Hel~~ was ontsnapt. Maar hij, de Maker van Levende Stenen, wist dat Kanage een goed mens

was. Hij kwam Kanage ophalen om hem mee te nemen naar Engeland, waar hij lezingen kon houden over zijn vlucht, en de poorten van de hemel kon beschrijven. Daarna zouden ze het nog een keer proberen, dit keer vanaf Engels grondgebied...

Kanage stopte opeens met vertalen en sprong uit het raam. Salome begreep niet waarom haar man dat deed en ging de kerk uit om te horen wat er aan de hand was, maar hij was al niet meer in de buurt. Uiteindelijk vond ze hem thuis, hij had zichzelf ingesloten. Ze klopte op de deur, smekend dat hij zich niet zou ophangen, ~~beter zou hij~~ eisen om naar Amerika te reizen om vanaf daar te proberen naar de hemel te gaan, dat zij en de kinderen zelfs mee konden gaan om als familie ten hemel te varen. Kanage dacht dat Salome door de Maker van Levende Stenen gestuurd was om hem naar buiten te lokken, dus stapelde hij stoelen en tafels tegen de deur. Ook keek hij of alle ramen goed dicht waren zodat niemand naar binnen kon komen.

Salome bonsde op de deur, smekend: doe nou open, ik ben het. En ze begon hard te huilen. Daarvoor zwichtte Kanage. Hij vroeg haar of de Witman bij haar was. Ze zei nee, en dat ze weggegaan was van de Kerk om erachter te komen waarom haar man door het raam was ontsnapt. Kanage vroeg haar te zweren bij alles wat heilig is, dat ze echt alleen was, en dat deed ze. Hij vroeg haar te zweren bij God. Dat deed ze. Toen deed Kanage eindelijk open. Hij stond te trillen, maar wel in staat zijn vrees te verwoorden. De sluwe witte man wilde hem naar de hemel sturen, maar Kanage wilde nooit meer iets horen over naar de hemel vliegen, en ook nooit meer terug naar de kerk. Laat de Witman zelf naar de hemel gaan zodat hij in zijn eentje voor altijd levende stenen kon maken.

In de kerk was de Witman blijven praten, maar zonder tolk dus we hadden geen idee wat hij wilde zeggen. We volgden zijn handbewegingen en kwamen uiteindelijk tot de conclusie dat hij de helm op de torenspits wilde zien. Solomon leidde hem naar buiten, en wij erachteraan. Solomon wees naar

de Helm en de Maker van Levende Stenen nam enkele foto's, uit verschillende hoeken. De Maker van Levende Stenen was teleurgesteld, boos zelfs, over de verdwijning van Kanage. Hij zei niet eens dag tegen Solomon maar liep naar zijn auto en reed weg.

Toen hij weer terug was in Engeland, richtte hij een bedrijf op: Wonderbaarlijke Wonderen in Afrika Tours. Het bedrijf moet flink geadverteerd hebben, want zelfs nu nog komen er toeristen uit Amerika, Europa en Japan naar onze regio om foto's te nemen van de Kerk van Elia, ook wel bekend als de Kerk van de Kluizenaar met de Helm.

Mij zitten nog steeds meerdere zaken dwars. Bijvoorbeeld dat de foto's die de journalisten hadden genomen bij Kanages ~~heen en terugreis uit de hemel~~, allemaal mislukt waren. De toeristen namen genoegen met schilderijen, tekeningen of beelden van de gebeurtenis, gemaakt door plaatselijke kunstenaars. Het waren allemaal verschillende interpretaties van Kanages hemelvaart: dat hij bij de poort van het Paradijs staat, zijn terugkeer richting aarde en zijn landing aan de kerktoren of hoe de helm aan de toren hangt. Onderaan elk schilderij of beeld schreven de kunstenaars: 'De Kluizenaar met de Helm'.

Maar die naam, de Kluizenaar met de Helm, veroorzaakte nog meer schisma's in de kerkgemeenschap. Het begon met leden van de Kerk van Elia, die beweerden dat zij, de volgelingen van Elia, recht hadden op de naam, dat de kerk waar het wonder had plaatsgevonden de ware kerk was. En ze besloten de oude naam te behouden, zodat hun volledige naam zou zijn: de Kerk van Elia en de Kluizenaar met de Helm (КЕКН). Maar degenen die de kerk van Elisa hadden willen stichten, splitsen zich af en noemden hun kerk: De Tempel van God is de Verlosser en de Kluizenaar met de Helm. ТГВКН. Nog meer afsplitsingen volgden: de Kerk van de Gelovigen en de Kluizenaar met de Helm (КГКН), die zich weer opsplijste tot de Bethel Kerk van de Ware Gelovigen en de Kluizenaar met de Helm (ВКН) waarvan ook weer twee Bethelkerken zich afsplitsten; er ontstond zelfs een Kerk van de Maker van Leven-

de Stenen en de Kluizenaar met de Helm (KMLSKH). Zelfs van de katholieke kerk kwam een afsplitsing: de Katholieke Kerk van de Gelovigen en de Kluizenaar met de Helm, die zich ook weer opdeelde: de groep die vond dat priesters en nonnen in het huwelijk mochten treden, en zij die meenden dat trouwen alleen voor priesters was weggelegd, niet voor nonnen.

De nieuwe kerken voerden een eeuwige strijd om wie het beste gebouw kon neerzetten en wie voor hun priesters de beste huizen en de mooiste auto's kon regelen. Sommige zeloten verkochten zelfs hun land om ervoor te zorgen dat hun heilige Priesters zich hun luxe levensstijl konden veroorloven. Er was zelfs iemand die de Jezus is de Ware Kluizenaar met de Helm-kerk oprichtte.

In een poging een eind te maken aan de geloofstwisten, gingen sommigen op zoek naar Kanage en smeekten hem zijn eigen kerk op te richten: de Kerk van de Echte Kluizenaar met de Helm. Het verhaal gaat dat hij geen ja of nee antwoordde, maar naar zijn hoofd wees en zei: 'Alleen de drager weet waar het klemt', of 'Ervaring is de beste leraar', maar zich nooit verder verklaarde.

Toen ze zich uiteindelijk realiseerden dat ze bij Kanage nul op het rekest zouden krijgen, gingen sommige vrouwen op zoek naar Salome, haar smekend een eigen kerk te beginnen die alleen door vrouwen geleid zou worden. Vrouwen weten hoe je mensen kunt samenbrengen en verzoenen. Weer anderen, de jongeren, smeekten juist Gacagī en Gaceri om een kerk te beginnen. Ook werd gezegd dat het niet goed was om twee kerken in dezelfde familie te hebben; ze moesten samengaan tot de Kerk van de Familie van de Kluizenaar met de Helm (KFKH). En zo kwam het debat Kanages eigen huis binnen. En nog steeds bemoeide hij zich niet met de discussies.

Op zondagen, wanneer de ruzies in zijn eigen huis of omgeving hem te intens werden, stapte Kanage op de fiets om zich in de wildernis terug te trekken, en pas op maandag naar huis en school terug te keren.

Op een zondag zei Salome tegen Kanage: 'Nee. Je gaat niet

naar de Wildernis. Jij blijft hier. We moeten ons huis niet laten verpesten door de profeten van hebzucht.’

Dus toen de twisters opdoken, barricadeerde Salome de deur. Ik heb mijn hoofd gevonden, zei ze. Nemen jullie je eindeloze religieuze ruzies mee naar de maker van Nep Levende Stenen. God is een. Leven is een. Er is maar één ware religie, met slechts twee geboden.

Houd van elkaar zoals je zou willen dat iemand anders van jou houdt
Behandel een ander zoals je zou willen dat die ander jou behandelt

Kanage ging weer aan het werk als leraar, alleen gaf hij nu Engels zonder dat hij probeerde door zijn neus te praten, en zonder dat hij zichzelf Lord Gofear noemde.

En wat ons betreft, en het maakt niet uit hoe intens we over religieuze zaken van mening verschillen, en hoe zijn natuurlijke krullerige haar weigert om bruin en zijdezacht te worden, voor ons die afkomstig zijn uit de regio van wonderen is er één ding waarover we het allemaal eens zijn.

Kanage heeft geschiedenis geschreven: hij is de enige profeet die deze regio ooit heeft voortgebracht. Daarom noemen we hem nog steeds met respect: de Kluizenaar met de Helm.

Uit het Engels vertaald door Bertram Mourits. Mūnabii wa Ngūbia, vertaalde ~~het~~ vanuit het Gikūyū naar het Engels.

(Work in progress) A Multivoiced
Performance Piece: EFFORTS TO EXPLAIN
THE WHITE GAZE TO WHITE PEOPLE:

ANTJIE KROG

Frantz Fanon: I move slowly in the world, accustomed now to seek no longer for upheaval. I progress by crawling. And already I am being dissected under ~~white eyes~~, the only real eyes. I am fixed. Having adjusted their microtomes, they objectively cut away slices of my reality. I am laid bare. I feel.

Toni Morrison: Our lives have no meaning, no depth without the ~~white gaze~~. And I have spent my entire writing life trying to make sure that the white gaze was not the dominant one in any of my books.

George Yancy: The ~~white gaze~~ discursively snatches the body, distorts it into an immobile, nonhuman version of itself. It traps black people in white imaginations.

EFFORT 1

voice 1

I see young black workers running loose-limbed down
the shady street their shouts furious their joints fit
I sit at my laptop and feel how they look at my house
my garden my birdbath and the terraces of jasmine

voice 2

I was invited to read poems to a black audience during
Dinner after my skin colour was established they
talked and ate and drank wine right through the reading
once the MC begged for silence but was ignored

voice 1

I put my groceries on the counter
and guess how the black people in the queue
with bread and polony discuss my soyamilk
my lambquarter my strawberries and melon

voice 2

during a public lecture I was hostilely interrogated: who
gives you the right...? we find it offensive that...! you take
up too much space... why don't you stick to whiteness?
don't burden us with your guilt! go do the white work!

voice 1&2

we see black people being made to feel embarrassed
by white friends in our houses on the streets in our
country blacks pronounce vociferously on whiteness
what whiteness is and how they resent it

voice 3

the White Gaze allows a voice to turn
treacherously that Dangerous
Stare into a victimhood of guilt and anxiety

voice 1&2

ok, the White Gaze has become a brick wall
let's use the vocabulary of race let's substitute
the word White to make white understand

EFFORT 2

voice 1

I feel the Black Stare fixed upon me:
an angry judging Eye a furious weighing Eye
that angry furious weighing Eye scorches
wherever whiteness tries to hide

voice 2

I feel the Black Stare it paws me down
it writes me off it revolts from me
it dismisses me as privileged as selfish
as uncaring as destructive as not human

voice 1

I'm trapped in my skin it has been confiscated
been distorted by the Black Stare I don't recognise
myself I feel un-sutured laid bare dissected
too white in sunlight unsightly unseemly

voice 2

whiteness always presents an ambush
centring blackness and suffering excludes me
I'm caught up in the black imagination I've
become an assumption my body bereft of itself

voice 1

I no longer know how to *be* in this world

voice 3

the concept of the Gaze is fixed in
the notion of power exchanging the word
white for the word black is nothing
but white perspective privileging itself
again

voice 1&2

ok, let us then just be our deeply caring antiracist self:

voice 3

I'm sorry: you first have to acknowledge
there are profound pain and distress as you
dart around in theory; there's the antiracist
comfort zone; there's the seduction of white
narcissism; there's recentring white privilege

EFFORT 3

voice 1

I am giving! I give at traffic
lights I give to student funds
I give to charity I give food I give
clothes I pay tax I assist I support I help

voice 4

oh the tenacity! take back your charity
I despise all this bleeding-heart vanity
on this at least there's clarity: please
spare us your righteous-face dexterity

I resent the white body's universal
sanctity disguising white greed's propensity
its bending-over-blackwards audacity
embedded in years of grab-voracity

voice 5

how dare you question us
while still reaping benefits
using your unrelenting rapacity
with its realms of supremacy?

voice 3
the White Gaze pretending
to undo its own practise...
as one might take off a shirt

voice 1&2
... maybe we are trying to analyse our practises
of looking and seeing one another...

living within social spaces transacting
with the black voice, we read and hear:

EFFORT 4

voice 1
whiteness is a blight
too depended on human right
too protecting of its privileged site
yes, the black voice will not budge

voice 4
it wants powerstructures
to be flayed debts to be paid
expropriation to be made
economic injustice to fade

voice 2
the black voice flashes
the black voice judges:

voice 4&5
too much too much too much
too much too much too much

too much freedom
too much choice
too much comfort
too much voice

too much garden
too much home
too much car
too much dome

too much layering
too much web
too much land
too much connect

it's intenable it's unsustainable
it's indefensible it's unenviable
unmaintainable unreasonable
unjustifiable

l'envoi

voice 1

because the black voice bumps against me
accuses me, I become an unstable voice:
learning fragile balancings on an earth
destabilised by wound and wounding back

voice 2

the black voice has become my judge
my privilege daily passes under review
— if the life I live is an examined life, it's
because it's being examined by the voice of black

(Werk in uitvoering) Een meerstemmige
voorstelling: POGINGEN OM DE WITTE BLIK
UIT TE LEGGEN AAN WITTE MENSEN:

ANTJIE KROG

Frantz Fanon: Ik ga langzaam rond in de wereld, inmiddels zover niet langer voor opschudding te zorgen. Kruipend ga ik voort. En meteen al word ik ontleed door ~~witte ogen~~, de enige echte ogen. Ik word vastgeprikt. Na het afstellen van hun microtoom snijden ze objectief plakjes van mijn werkelijkheid weg. Ik lig open en bloot. Ik ben een en al gevoel.

Toni Morrison: Onze levens hebben geen betekenis, geen diepte zonder de ~~witte blik~~. En mijn hele schrijversbestaan is erop gericht geweest om te zorgen dat de witte blik in geen van mijn boeken de overhand kreeg.

George Yancy: De ~~witte blik~~ ontvreemdt al redenerend het lichaam, verwringt het tot een passieve, niet menselijke variant van zichzelf. Hij lokt zwarte mensen de witte voorstellingswereld in.

POGING 1

stem 1

ik zie jonge zwarte werkluï armzwaaiend rennen door
de lommerrijke straat hun woedende geroep hun
soepele gewrichten
ik zit aan mijn laptop en voel ze gluren naar mijn huis
mijn tuin mijn vogelbadje en het jasmijnterras

stem 2

ik kreeg een uitnodiging om gedichten te lezen voor een
zwart publiek
tijdens het diner nadat ze mijn huidskleur hadden
geregistreerd
praatten en aten ze en dronken wijn dwars door mijn
voordracht heen
een keer vroeg het hoofd van het gezelschap om stilte maar
vergeefs

stem 1

ik leg mijn boodschappen bij de kassa
en hoor al hoe de zwarten in de rij
met brood en boterhamworst commentaar leveren op mijn
sojamelk
mijn lamsbout mijn aardbeien en meloen

stem 2

tijdens een lezing voor publiek word ik vijandig aan de tand
gevoeld: wie
geeft jou het recht...? we vinden het kwetsend dat...! jij
neemt
te veel ruimte in... waarom blijf je niet bij je eigen soort?
zadel ons niet op met je schuldgevoel! bemoei je met je eigen
zaken!

stem 1 en 2

we maken mee dat zwarten zich in aanwezigheid
van witte vrienden opgelaten voelen thuis en op straat in
mijn land
uiten zwarten zich luidkeels tegen alles wat wit is
waar wit voor staat en de afkeer die ze voor hen voelen

stem 3

door de Witte Blik wordt een stem
verraderlijk dat Gevaarlijke
Staren naar een slachtofferschap van schuld en angst

stem 1 en 2

oké, de Witte Blik is een stenen muur geworden
laten we de woordenschat van ras aanspreken laten we het
woord Wit
vervangen om wit aan zijn verstand te brengen

POGING 2

stem 1

ik voel de Zwarte blik op me branden:
een boos veroordelend Oog een woedend vorsend Oog
dat boze woedende vorsende Oog verschroeit
waar wit zich ook maar wil verbergen

stem 2

ik voel de Zwarte Blik hij houdt me klein
hij schrijft me af hij staat tegen me op
hij doet me af als bevoorrecht als egoïstisch
als ongevoelig als destructief als inhumaan

stem 1

ik zit verstrikt in mijn huid hij is opgeëist
verwongen door de Zwarte Blik ik herken mezelf niet
meer ik voel me onthecht blootgelegd ontleed
te licht in zonlicht afstotelijk misplaatst

stem 2

wit is altijd goed voor een hinderlaag
de nadruk op zwart en slachtofferschap sluit mij
buiten ik zit helemaal in de zwarte verbeelding gevangen
– verworden tot een waanbeeld mijn lichaam is van
zichzelf ontdaan

stem 1

ik weet niet meer hoe ik in deze wereld moet *staan*

stem 3

het begrip Blik wordt bepaald door
het begrip Macht vervang je het woord
wit voor het woord zwart dan betekent dat niks anders dan
dat wit zich weer in een bevoorrechte positie
wringt

stem 1 en 2

oké, dan maar gekozen voor ons o zo toegewijde
antiracistische ik:

stem 3

dat had je gedacht: eerst moet je erkennen
terwijl jij struint door theorieën dat diepe
pijn en grote nood bestaan; neem de anti-
racistische comfort zone; de verleiding van wit
narcisme; de nieuwe nadruk op witte bevoorrechting

POGING 3

stem 1

kijk mij dan geven! ik geef aan
straatnieuwsverkopers ik geef aan studiefondsen
ik geef aan goede doelen ik geef voedsel ik geef
kleding ik betaal belasting ik sta bij ik ondersteun ik help

stem 4

wat een hardleersheid! flikker op met je goede doelen
ik spuug op al die weekhartige koketterie
wat dat betreft is er tenminste duidelijkheid: dat jij
ons je doortrapte rechtschapenheid bespaart

we hebben de pest aan die universele witte-lichaam
heiligheid masker van de witte hebzucht
het lef dat zich in allerlei bochten wringt
in al die jaren van grijpgrage gretigheid

stem 5

hoe durf je ons te kapittelen
terwijl alles nog steeds jouw kant uit komt
altijd en eeuwig maar door
vanuit werelden van superioriteit?

stem 3

de Witte Blik die net doet
alsof hij terugkeert op zijn foute schreden...
alsof je een ander overhemd aantrekt

stem 1 en 2

...als we nou eens gewoon proberen te onderzoeken
hoe we naar elkaar kijken en hoe we elkaar zien...

levend binnen sociale ruimten een geven en nemen
met de zwarte stem, lezen we en horen we:

POGING 4

stem 1

wit is shit
leunt te veel op mensenrechtenbezit

is te beschermend als het gaat om goede snit
ja, de zwarte stem weet van geen wijken

stem 4

hij wil machtsstructuren afgeschaft
hij wil schuldvoldoening anders straf
landonteigening afgestraft
economisch onrecht graaft hun graf

stem 2

dat zwarte oog flitst
dat zwarte oog oordeelt

stem 4 en 5

te veel te veel te veel
te veel te veel te veel

te veel vrijheid
te veel keuzen
te veel comfort
te veel leuzen

te veel tuin
te veel huis
te veel auto
te veel kluis

te veel lagen
te veel web
te veel land
te veel verband

het is onhoudbaar het is onontkoombaar
het is onverdedigbaar het is onbestaanbaar
onhandelbaar onloochenbaar
onrechtvaardigbaar

l'envoi

stem 1

omdat de Zwarte stem tegen me aan knalt me
beschuldigt wordt mijn stem onzeker
leert spitsroeden te lopen op een aarde
uit balans gebracht door wond en tegenwond

stem 2

de zwarte stem is mijn rechter geworden
mijn voorrecht wordt dagelijks tegen het licht gehouden
– als het leven dat ik leid een doorgelicht leven is, dan komt
dat
omdat het wordt doorgelicht door de zwarte stem

*Uit het Engels vertaald door Jan van der Haar en Robert
Dorsman*

Laat me gaan

NELLEKE NOORDERVLIET

Later dan anders zette hij de radio aan. Het journaal was al geweest. Ze waren bezig met het buitenlandse nieuws, dat in Frankrijk nooit zo belangrijk werd gevonden en meestal in vijf minuten werd afgedaan. Toevallig ging het over de jeugd in Indonesië die een nieuwe moraal scheen aan te hangen. Dat was kennelijk de moeite van het vermelden waard. Hij spitste even zijn oren. Betty en hij waren er geweest, inmiddels alweer zeker vijftig jaar geleden. Na de koloniale oorlog, die hij soms bij vergissing nog de politionele acties noemde, werden in de jaren zestig voor het eerst weer Nederlandse acteurs uitgenodigd om de achtergebleven landgenoten te vermaken met voordracht. Betty en hij mochten het wellicht gevaarlijke terrein verkennen. Betty had Indisch bloed. Dat hielp.

Het item op de radio was inderdaad na vijf minuten klaar en terwijl een volgend programma begon, plaatjes afgewisseld met praatjes, mijmerde hij over het bezoek aan Indonesië, dankbaar dat de radio deze aanleiding had gegeven. Daar was Betty, ze wuifde naar hem. Betty in Buitenzorg en Batavia, Betty in een gebloemde jurk die om haar benen woei en met lang haar. Haar stralende lach. En dan die troep bruine kinderen joelend om haar heen. Nu zijn ze allemaal oud of dood, dacht hij, is het verleden volkomen uitgewist. Blijf ze daar maar de hele dag staan wuiven en roepen, hij zou de hele dag naar haar kijken met zijn geestesoog.

‘Alexander!’ riep ze.

Hij had verschrikkelijk veel van haar stem gehouden, ja ook van haar, maar haar stem was als de zang van de sirenen,

die maakte hem willoos, zwak, een kwijlende hond. Ergens moesten nog geluidsopnamen zijn, vastgelegd op magneetbanden, cassettedecks, een langspeelplaat. Haar stem als Op-helia, Antigone, Mutter Courage, voorlezend uit Couperus. In een van de kasten die hij al in geen jaren had opengedaan lagen de wellicht totaal uitgedroogde, broze bandjes naast een antieke bandrecorder. In dat oude, dode spul zat zij verborgen. Maar hoe maakte hij het apparaat klaar voor gebruik met zijn slechte ogen en trillende handen? Hij wist allang niet meer hoe zo'n ding werkte. Misschien waren de bandjes tot stof vergaan en lag haar stem tussen de celluloidflinters op de bodem van de doos. Het verdriet hing als een waas voor Betty's gestalte. Niet janken nu als een sentimentele oude vent! Betty hield daar niet van.

Waarom was hij zo laat wakker geworden? Hij had dieper geslapen dan gewoonlijk en droomlozer. Zijn dromen – als hij die had – waren trouwens net zo uitgedroogd als de cassettebandjes, en als zijn lichaam. Het waren fletse dromen die geen schrik aanjoegen. Nog niet eens zo lang geleden droomde hij van liefde en seks, hunkerend naar een erectie. Seks met Betty uiteraard, hoewel ze in die dromen haar gezicht meestal van hem afwendde, zodat hij wel concludeerde dat zij het was, maar het niet kon bewijzen. Evengoed kon hij haar in zijn slaap ontrouw zijn, zoveel jaar na haar dood. Ho! 'Dood' zeg je niet. 'Dood' denk je niet in verband met Betty. Als het woord 'dood' in hem opkwam kromp hij ineen. Ze was dood, daar was geen twijfel over mogelijk, en al heel lang, maar ze leefde in zijn gedachten. Zolang hij aan Betty dacht en haar zag en hoorde, van haar droomde, was ze niet dood. Zolang zij in hem leefde, leefde hij. Hij had haar geest gevangen zoals je een vogel vangt, en opgesloten in de kooi van zijn gedachten. Het omgekeerde was ook waar: zij hield hem bezet.

Het was niet zo moeilijk haar levend te houden in gesprekken die hij met haar voerde, brieven die hij aan haar schreef, opmerkingen die hij tegen haar maakte. Hij had besloten haar niet ouder te laten worden dan de vijftig die ze was geweest,

toen ze bus 48 frontaal tegenkwam, en zo hield hij haar, mooi en sterk.

‘Maar Alexander,’ had ze gezegd, ‘het is toch niet eerlijk dat jij ouder wordt, terwijl ik geen rimpel extra krijg. Zo maak je de kloof tussen ons groter. Misschien wil ik dan wel van je af, oude man!’

Op de radio zong een zangeresje een nieuwe versie van ‘Poupée de cire poupée de son,’ met een harde beat eronder.

‘Ik maak me geen zorgen,’ was zijn antwoord. ‘Vrouwen houden van oudere mannen.’

Nu hij de negentig was gepasseerd begon er een beetje de klad in te komen, maar tot voor kort had hij sjans gehad. Diverse alleenstaande dames uit het Franse dorp, waar Betty en hij een vervallen schuur hadden opgeknapt, wilden voor hem komen koken. Ze vonden hem interessant. Een acteur. Iedereen vindt acteurs leuk. Hij wist hoe je charme speelde. Hij kon goed vertellen. Hij had tal van anekdotes paraat. Ze vonden zijn accent ‘adorable.’ Hij liet hen in de waan dat hij in Nederland heel beroemd was geweest. Maar geld had hij niet. Daar kwamen de dames al spoedig achter. Betty was opgelucht, zei ze. Ze wilde hem met niemand delen. En hij wilde haar voor geen goud kwijt, hoe ‘geest’ ze ook was.

Hij was niet alleen later dan anders maar ook moe wakker geworden. En hoewel vermoeidheid voor een man van dik negentig niet vreemd was, week deze soort af. Het was alsof zijn bloed trager stroomde, en zijn bewegingen afremde. Het was stroperiger in zijn hoofd. Betty wuifde heel langzaam. Maar ze stond er nog wel. Hij wuifde terug. Wat was er ook alweer na dat wuiven gebeurd? Er was iets geweest in de tropische plantentuin. Rijsttafel. En hij droeg ‘Ik weet niet waar ik sterven zal’ voor. Saïdjah en Adinda. Betty in sarong en kebaja. Zijn hart werd zwaar van melancholie. Zijn ogen vulden zich met die verdomde tranen. Betty als indo had de vijandschap gevoeld en het heimwee. Ze was ervan in de war geweest. ‘Wanneer is het voorbij?’ vroeg ze. ‘Wanneer zijn we allemaal weer vrij?’ Vrij van schuld, schaamte, woede, bedoel-

de ze. 'Ik weet het niet, had hij gezegd. Ik weet het niet.' Wie kon het wel weten?

Over het beeld van Betty in Bogor schoof een andere herinnering zoals een wolk voor de zon schuift. Die herinnering kwam niet voor het eerst terug. Veel vaker had hij hen beiden zo gezien en telkens weer was het anders, telkens weer hoorde hij andere woorden, nee, niet de woorden waren anders maar de betekenis verschoof. Hun grootste succes: *Gelukkige dagen* van Samuel Beckett. Winnie en Willie. Betty eerst tot haar middel en in het tweede bedrijf tot haar nek in het zand. En maar praten. Het gekke was dat ze deze keer niet tegen hem praatte, niet tegen Willie, maar tegen iemand anders. Of iemand anders was Willie geworden, terwijl hijzelf nu publiek was. Maar er waren geen andere toeschouwers. Het stuk speelde zich in het geheel niet in een zaal af. Winnie zat niet in het zand, en ook niet in beton, zoals ooit door een eigenwijze regisseur was bedacht, maar ze zat in een vers gedolven graf. Haar tekst leek hier en daar verdomd veel op die van de eerste grafdelver in *Hamlet*. Naar welk stuk zat hij eigenlijk te kijken? Zat zijn Betty daar nu echt als Winnie te praten over de dood van Ophelia en of die wel in gewijde aarde mocht worden begraven?

Een van hun grootste angsten was geweest dat ze tijdens een voorstelling door een bepaald woord of zinnetje geruisloos van de ene tekst naar de andere zouden overschakelen. Er zaten zoveel stukken in hun kop. Ze speelden van alles door elkaar. En die Beckett was een klotetekst om uit je hoofd te leren. Er zat geen houvast of logica in. Hoe moest hij deze merkwaardige contaminatie nu duiden? En het was allemaal in slow motion. Wacht, Winnie sprak tot hem: 'Stilte zeg ik! Ik heb de storm zien aankomen maar ik dacht niet dat hij al zo snel zou losbarsten. Wat een lawine van haat hebben jullie over mijn hart uitgestort!'

Nou zaten ze weer opeens in *Het huis van Bernarda Alba*.

Geschrokken stond hij op uit de hoge leunstoel, terwijl de radio Jacques Dutronc liet horen met 'Il est cinq heures, Paris

s'éveille', en schuifelde naar het keukentje om een stevige kop koffie te maken.

'Het is een zootje in mijn hoofd, Betty,' zei hij. 'De boel raakt in de war.'

Hij moest zijn oren spitsen om haar antwoord te horen. 'Maar Alexander! Maak je niet druk. Het is een tijdelijke zwakte, heel normaal voor mannen van jouw leeftijd.'

'Praat eens wat harder. Ik hoor je niet.'

'Ik zeg dat het normaal is.'

'O, nou, goed dan, als jij het zegt. Weet je overigens dat de jeugd in Indonesië een nieuwe moraal schijnt aan te hangen. Ze zijn tegen de wet die seks voor het huwelijk en homoseksualiteit verbiedt. Wat zeg je me daarvan?'

'Ze maken zich vrij!'

Betty ging voort hem enthousiast toe te spreken, maar hij hoorde het niet. Hij zag alleen haar mond bewegen. Hij schudde zijn hoofd om de belemmeringen te verwijderen. En ja, daar kwam haar stem, haar goddelijke stem, weer even luid en duidelijk door.

'Het is tijd,' zei ze. En toen viel ze weg, zowel beeld als geluid, zoals wanneer de televisie storing had, die dan opeens op wonderbaarlijke wijze verholpen werd. Ze zou vast terugkomen. Kom nou, Betty! Hij ging met zijn kop koffie weer terug naar zijn stoel. De weg was lang. Vals plat, dacht hij.

'Zo, Betty,' zei hij, toen hij zat en een paar kleine slokjes had genomen, die als het ware alle verstoppingen oplosten. 'Zo, Betty, en waarvoor is het tijd? Tijd voor ons borreltje? Tijd voor een wandelingetje? Tijd voor de revolutie? Tijd genoeg.'

Ah! Daar was ze weer. Nu gekleed als Hedda Gabler.

'En dan, die laatste grootse daad, de schoonheid ervan! Ach! Dat hij de wil en de kracht had om zich af te wenden van het banket des levens – zo vroeg!'

Hij zou haar het antwoord geven, rechter Brack was hij nu even: 'Maar Hedda, het was geen zelfmoord, hij is doodgeschoten!'

Handenwringend liep Betty over het smalle toneel van zijn

blikveld. Had ze eigenlijk ooit Hedda Gabler gespeeld? Ja, zijn Betty, zijn levenslustige, optimistische Betty had de uitzichtloosheid en de spleen van Hedda superieur uitgebeeld. Ze was nu eenmaal een uitzonderlijke actrice. Kijk, daar kwam ze recht op hem af. Ze keek hem aan. Haar blik was fel, brandde een gat in het weefsel van de tijd.

‘Laat me gaan,’ zei ze. ‘Je moet me laten gaan. Het is tijd.’

Hij sloot zijn ogen. Haar laten gaan? Geen denken aan. ‘Kom hier, Betty! Ik ben nog niet klaar met je. Je Winnie en je Hedda en je Bernarda lopen allemaal door elkaar. Stop die maar even weg en laten we samen Romeo en Julia doen. Begin met “als jij net zo onuitputtelijk van me houdt als ik van jou, zeg dan open en eerlijk tegen mij waarom je van me houdt”. En dan zeg ik: “omdat jij jezelf voor mij zo openstelt, durft open te stellen, dat ik je gedachten lezen kan. En omdat alles wat jij denkt mij boeit, bevalt, verrast, verwondert, intrigeert en veel ervan mij meesleept naar nog onbekend terrein.” Nou jij.’ Maar Betty reageerde niet op haar cue. ‘Ik hou van jouw onzekerheid’ moest ze zeggen, maar het bleef stil. En het beeld was weer op zwart gegaan. Dat was niet de afspraak. Het herpde. Doe me dit niet aan, Betty.

De radio liet op dat moment een minister aan het woord, die zich met *gilets jaunes* bezighield, wat hem een onzinnig damesachtig kledingonderwerp leek voor een man. Geërgerd zette hij de radio uit. In de stilte zou Betty terugkomen. Hij lokte haar met woordjes zoals je een schuwe kat lokt, kommaar kommaarkommaarkommaar... schatje, liefde, poppekopje van me. Hij maakte geluidjes. Hij ging haar zoeken. ‘Je mag je niet verstoppen, hoor! Nu moet je tevoorschijn komen.’ Ze kwam niet. Terug in de leunstoel herhaalde hij haar laatste woorden. Je moet me laten gaan. Het is tijd. En zoals een duivenmelker zijn handen opent om zijn prijsdier op te laten vliegen, zo opende hij zijn handen en liet haar geest gaan. En toen, meteen daarachteraan, de zijne.

Lange tenen op Bali*

ADRIAAN VAN DIS

Voor vertrek naar Bali nog even door het familiealbum gebladerd, vol ongedateerde foto's die mijn moeder uit het vooroorlogs Indië naar haar boerenfamilie stuurde. Bali is goed voor vijf keurig ingeplakte albumbladen. Leeg en landelijk oogt het – eindeloze rijstterrassen en slapende vulkanen. Geen toerist te bekennen. Wel dansers, met sprekende ogen, pratende vingers en beweeglijke nekken. Het ruikt naar vuurtjes in dat album... Lijkverbranding, smeulende saté-oventjes. En ik ruik klapper en de zoete parfums van mijn Indische tantes. Geuren van thuis laten los achter kiekjes van weleer.

Bali was een toverwoord bij ons thuis aan tafel. Een mooi eiland was er niet – raadselachtig magisch. Een godeneiland. Mijn toekomstige moeder moet het begin jaren dertig samen met haar echtgenoot hebben bezocht, nog voor de geboorte van haar eerste dochter. Maar het jonge echtpaar komt nauwelijks in beeld. Ja, hij een keertje: leunend tegen een tempel, donker en slank en knap in zijn lichte pak. (Nee, geen KNIL-uniform maar een double-breasted van kleermaker Van der Ven uit de Resedastraat te Breda. Tien minuten lopen van de Koninklijke Militaire Academie, waar hij als ere-Indo tot officier werd opgeleid. Een foto voor de boerenvader als bewijs dat het kleedgeld van de bruidegom goed was besteed.)

De selfie was nog niet uitgevonden. De Balinezen poseren. Ubud toont zich: een dorp tussen rijstterrassen met hier en daar een werkplaats van een beeldhouwer of houtsnijder.

* Dagboek aantekeningen, gemaakt voor en tijdens het achttiende *Ubud Writers & Readers Festival*. Oktober 2019.

En verder veel foto's van landbouw (ook voor het boerende thuisfront) en traditionele kledij, maskers en gamelans.

Mijn moeder vertelde ons nog over de dag van de stilte op Bali: Nyepi. Een hindoefeest waarmee het nieuwe jaar werd ingewijd. De dag ervoor maakte iedereen zo veel mogelijk lawaai met potten en pannen en bamboekanonnen en de volgende dag hield iedereen zich stil. Geen motoren. Geen gerommel in de keuken. Zo stil dat de overvliegende kwade geesten het eiland niet opmerkten en vredig lieten voortsudderen.

In 2018 landden er ruim vijf miljoen reizigers op Bali, waaronder 1,28 miljoen toeristen. De wolken boven het vliegveld van Denpasar rommelen van vroeg tot laat. Het eiland kan zich niet langer achter stilte verschuilen. Ubud is één grote verkeersknoep. Ik bezoek het voor de vierde keer. Nooit echt als vakantieganger, maar om er over mijn werk te praten, te filmen en te luisteren. Voor het eerst midden jaren negentig. Bij dat eerste bezoek liepen er nog varkens door de hoofdstraat en bij mijn laatste knorden scooters en auto's in de file. Vrijwel alle rijstterrassen waren volgebouwd of door rijen aaneengeschakelde hotels en eethuizen aan het oog onttrokken. De werkplaatsen van beeldhouwers en houtsnijders in het centrum hadden plaatsgemaakt voor tattooshops en kledingboetieks. Veel blingbling en buitenkant. Maar hoe werelds ook de handel, er wordt nog overal geofferd. Op de stoepen van hotels, op muurtjes van de vele tempeltjes, naast de uitgestalde menukaarten van restaurants – overal zie je gevlochten mandjes met een walmend wierookstaafje, bloem en hapje etenswaar. (De honden smullen ervan.) Ook op mijn iPhone, die ik aan de oplader in mijn hotelkamer achterliet, vond ik een goudsbloem en wat rijstkorrels. Ik tik nu mijn dagboek op een gezegend toetsenbord.

Minstens honderdtachtig schrijvers nemen deel aan deze achttiende editie van het *Ubud Writers & Readers Festival*. Een beetje veel. Opkomende schrijvers uit Azië, een paar gro-

te namen met in het Westen opgebouwde faam en een enkele ouwe zak, zoals ik. En al die schrijvers zijn in tientallen zeer verspreid liggende hotels (medesponsors van het festival) ondergebracht. Je moet dus je best doen elkaar te zien en te spreken.

Ik probeer zo veel mogelijk sessies van Indonesische schrijvers bij te wonen, maar blijf te vaak in het verkeer steken (over vier kilometer doet de taxi makkelijk een uur). Ik mis de helft en mag dus niet oordelen, ook al omdat niet iedereen het Engels machtig bleek te zijn. Gelukkig verscheen er een tweetaalige bloemlezing (*Karma*, Ubud 2019) met werk van veertien Indonesische schrijvers, zowel gevestigd als opkomend.

Het boek leest als een wonderlijke mengeling van politiek geëngageerd proza en traditionele vertellingen. Geesten en voorouders dienen zich als vanzelfsprekend aan. En de oude overheersers krijgen ook verrassend veel op hun donder. In een derde van de bijdragen figureert de Hollander als schoft. Hoe verfrissend. In Nederland schrijven we al vijfenzeventig jaar over oorlog en bezetting – zelfs de jonge garde. De oorlog als nationaal ijkpunt. En nu komt Indonesië op stoom. Er staat ons dus nog wat te wachten.

De Vrijheidsoorlog is ook onderwerp van gesprek bij mijn eerste sessie samen met tekenaar Peter van Dongen. Hij reisde al een week of wat rond op Java om over zijn werk te praten. Hij is dan ook een held onder Indonesische stripliefhebbers. Zijn meesterlijke tweeluik *Rampokan* is in het Bahasa vertaald en met lof ontvangen. En nu presenteren we in aanwezigheid van zijn Indonesische uitgever de graphic novel *Familieziek*, die binnenkort ook in Franse en vermoedelijk Engelse stripvorm zal verschijnen... en als we ons best doen, wie weet in het Indonesisch. Van Dongen is van de klare lijn én de nuance. In de Vrijheidsoorlog van de republiek Indonésia verbeeldt hij beide partijen: de Indonesische Nationalisten en de halsstarrige Hollanders, die maar niet inzagen dat de koloniale tijd voorbij was. Hij heeft er ook een spannend verhaal van gemaakt.

De jonge bewonderaars van Peter van Dongen zijn vooral geïnteresseerd in de zorgvuldig nagetekende koloniale gebouwen. Zelfs de fietsen worden met trots herkend: Fongers. Soekarno reed op een Fongers! Maar de geschiedenis? De oorlog? Een in de jaren vijftig geboren journaliste van het weekblad *Tempo* bleek zelfs nog nooit van de *bersiap* te hebben gehoord. (Bersiap is Maleis voor ‘wees paraat’ – de strijdkreet onder Indonesische scholierssoldaten die zich na de Japanse bezetting met geweld keerden tegen de Nederlandse overheersers en de met hen ‘collaborerende’ Indische Nederlanders.) Door Peters tekeningen begon het de journaliste te dagen... dat was dus de tijd waarin haar grootvader vocht en waarover hij kennelijk zweeg.

Na afloop van ons optreden pakte een Australische festivalbezoeker *Familieziek* op. Bladerde en verzuchtte bij de tekeningen: ‘Die wereld komt nooit meer terug.’ Of ik geen heimwee voelde naar het Indië van mijn ouders?

Heimwee naar een land waar ik niet geboren ben?

Heimwee naar een vader die balanceerde op de rand van de waanzin?

No thank you.

Op zondag met drie andere schrijvers/kunstenaars onderzocht over achtergrond, familie en identiteit. *Blending in Blending out*. Wat is je thuis en hoe verrijkend of verwarrend is een multiculturele achtergrond? Een schrijfster (Eunice Andrada) uit de Filipijnen, deels opgegroeid in Australië en wars van elk etiket en indeling; een danseres uit Java (Melati Suryodarmo) met een carrière als choreografe in Duitsland, gehuwd met een Duitser en na een scheiding teruggekeerd naar Java. En Tara June Winch, een schrijfster uit Australië behorend tot het Wiradjuri-volk. Winch woont op het Franse platteland en voelt zich verbonden met haar nagenoeg uitgemoorde volk. Ze acht zich niet wit, maar oogt verre van zwart. Kleur blijkt bepalend tijdens ons gesprek. En lange tenen. Vooral bij het publiek.

Onze gespreksleider, die in zijn introductie bekent altijd zo nieuwsgierig te zijn naar waar mensen vandaan komen ('Vraag het een taxichauffeur en je krijgt een fantastisch verhaal:') krijgt lik op stuk van een toehoorder: 'Wat geeft u het recht om een vreemdeling te dwingen zijn levensverhaal te vertellen?'

De gespreksleider geeft de vraag beteuterd door.

Ook mijn panelgenoten blijken allergisch voor de vraag *Where are you from?*

Ik sputter tegen: 'Ik voed me met zo veel mogelijk levens.'

Hoe jaloers was ik als kind niet op de oorlogsverhalen van mijn halfzusjes (die ik nooit als 'half' ervoer). Ik wilde ook bruin zijn zoals zij. Net als al die andere gekleurde mensen in het repatriantenhuis van mijn jeugd.

'Ik steel hun verhalen,' zeg ik. 'Tot op de dag van vandaag.'

Een Indonesische dame roept me tot de orde: 'Kleur is een wit begrip. Een wit perspectief.'

O jee. Moet ik nu mijn mormonenbriefje overleggen? De uitslag van het naar Salt Lake City opgestuurde wattenstaafje? DNA-onderzoek wees uit dat ik een flinke, zij het onzichtbare spat Javaans bloed heb. Maar moeders bloed drong zich sterker naar de oppervlakte.

Ik adem diep in en diep uit en zoek de boeddhist in mezelf: verplaats je in de ander. Omarm de tegenstand.

Eerlijk gezegd had ik weinig asem nodig om in te zien dat ze gelijk had.

En toch en toch... al woelt er overspelig Javaans bloed in mij: ik hoor er niet echt bij. Hoe ik ook de wandaden van Coen, Daendels en Van Heutsz memoreer en de spot drijft met botte Hollanders die misbruik maakten van hun macht, ik blijf toch een kind uit de 'witte wereld'. De jongen die als kind zo graag bij een verloren land wilde horen en die in zijn verhalen kleur geeft aan de trauma's en dromen van migranten.

Herinneringen aan mijn tweede bezoek aan Bali dringen zich op.

Winternachten on Tour – 2001. Met optredens in Den Pasar, Solo en Jakarta.

Ik citeer nu uit een oud dagboek:

Winternachten leert ons anders naar de koloniale geschiedenis te kijken – minder zelfgenoegzaam. Door andere stemmen te laten horen: de nazaten van Afrikaanse slaven; de slachtoffers van gedwongen verplaatsing (zoals contractarbeiders uit India en Indië, die uiteindelijk Surinamers werden); of door Indonesische schrijvers uit te nodigen van wie de vaders tijdens de onafhankelijkheidsstrijd door Nederlandse soldaten werden gevangengezet of gedood. Confrontaties die veel losmaakten. Vooral bij Indische Nederlanders, die Winternachten een beetje als hun festival beschouwden en die de sfeer van het verleden lang wisten vast te houden. Zij kregen de mogelijkheid om kennis te maken met de andere kant van het koloniale verhaal – en dat kwetste niet, nee, het heelde.

Tot ieders verrassing vonden oude tegenstanders elkaar in eendere ervaringen. Vechten voor de onafhankelijkheid en vechten voor behoud van de kolonie hadden meer raakvlakken dan vermoed. Synchronisatie noemt Winternachten dat: het delen van emoties in een gedeelde tijd.

Moesten we dat debat niet ook elders beginnen? Samen met Indonesische schrijvers en kunstenaars onze gecompliceerde relatie met de oude koloniën in verhalen en debatten ten tonele voeren?

In 2001 was het zover. Schrijvers uit Zuid-Afrika, Suriname en de Antillen zouden voor grote groepen studenten lezen en debatteren, geassisteerd door een bont gezelschap lokale performers. En ik mocht mee.

De studenten luisterden enthousiast en klapten vol bewondering voor de zwarte Zuid-Afrikaanse auteur met dreadlocks Sello Duiker, die zijn taal doorspekte met Afrikaanse woorden die verdacht veel leken of klonken als de vele Nederlandse woorden in het Bahasa Indonesia. En dat er in Suriname een Hindoestaanse dichteres woonde, Chitra Gajadin, die

de voormalige heerser in het Nederlands uitkafferde, was bij elk optreden reden voor opgewonden verbazing. Eén dichter kreeg de meeste handen op elkaar: Changa Hickinson. Deze jongeman uit Sint-Maarten dicht in het Engels. Hoewel hij Nederlands onderwijs had genoten, weigerde hij op tournee Nederlands met mij of de Winternachten-organisatoren te spreken, ook al woonde zijn zuster in Schiedam. Hij begon elk optreden met de zin: *I am the last slave of The Netherlands.*

Daverend applaus – keer op keer.

En ik? Ik was de grote witte meneer die over vroeger sprak. Die expres Maleise woorden gebruikte, want ik verhaalde over het Indië van mijn ouders. Voor mij een land van horen zeggen – al kende ik de smaak van exotische vruchten en de kruiden en de verhalen achter de sepia foto's... mijn moeder onder de palmen, het Surabaya van mijn vader: trotse leerling van de Hollandse hbs – dezelfde school waarop Soekarno had gezeten. Soekarno, volgens mijn vader 'een oproerkraai die hem het land uit had gejaagd'. Ik deed Bung Karno na, zoals mijn vader hem nadeed (ze spraken met hetzelfde accent): 'Soekarno, de bordeelschrik aller continenten, nevenberoep: staatspresident.' Met zwarte zonnebril en al: 'Meneer, ik voel mij kiplekkerrrr. Ayam senang.'

De Indonesiërs konden er niet om lachen.

Tijdens de debatten werd ik keer op keer weggezet als een vertegenwoordiger van de nostalgie.

Nostalgie! Het is mijn kolonie nooit geweest, sputterde ik tegen. Ik schrijf over kleine mensen die uit hun paradijs zijn gevallen. Pechvogels aan de verkeerde kant van de geschiedenis. Ik ben tussen hen opgegroeid. Hun verhalen én leugens hebben mij tot schrijver gemaakt.

Mijn vader was een koloniaal. Sergeant in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. Een Indische jongen die zijn kleur ontkende. Hij kon alle Nederlandse stations van noord tot zuid opdreunen, de jaartallen, de veldslagen... maar de Lage Landen en de terneerdrukkende grijze wolken waren hem vreemd.

Na de oorlog nam hij ontslag uit de militaire dienst omdat hij geen zin had om tegen nationalistische rebellen te vechten: tegen zijn 'eigen mensen.' Hij kwam op zijn eenendertigste berooid in Nederland aan. Zonder uitzicht op werk, gebroken door een torpedering en gedwongen arbeid aan de dodenspoorlijn op Sumatra.

Zijn komst bleef niet onopgemerkt: na een jaar kreeg hij een rekening van het ministerie van Oorlog voor een kwijt-gemaakt uniform. Hij, die op zijn zestiende het weeshuis kon verlaten door voor het leger te tekenen, en die met een schaamlap het kamp uit kwam.

Nostalgie, mijn reet.

Terug bij het Ubud Festival. Tijdens een literair panel waar de voc ter sprake komt maar dan als afkorting *Vicious Opium Company*, kan ik het niet nalaten meer akelige feiten op te rakelen over de Nederlandse aanwezigheid op Bali. Ik vertaal met losse tong een knipsel uit *Trouw*: 'Op Bali zijn in 1906 meer dan duizend mannen, vrouwen en kinderen afgeslacht door Nederlands geweevuur (sommigen doodden zichzelf met hun kris). In die tijd was Bali nog niet geheel onder controle van de Nederlandse overheid. Belangrijker, er was in die regio een zeer lucratieve handel in opium. Nederland wilde die in handen krijgen. [...] Nederland stuurde een gezantschap met zeer vernederende voorwaarden naar de vorst van Badung (nu Denpasar). De vorstelijke familie wist dat ze geen schijn van kans had tegen de Nederlanders: ze had geen kanonnen en vuurwapens. De Balinezen waren niet bang voor de dood, wel voor gezichtsverlies. Ze besloten tot een *puputan*, een traditionele zelfmoordaanval. De hele koninklijke familie kleepte zich in haar mooiste staatsgewaden en liep vanuit het paleis, met gouden krissen en speren in de hand, de Nederlandse soldaten tegemoet. Die hebben met hun geweevuur de hele familie afgeslacht. De tellingen van het aantal slachtoffers variëren tussen de 1000 en 3600.' (Met dank aan Henk Vos. *Opiniepagina, Trouw* 13-9-2018.)

En dan is het even stil. Na afloop komen er een paar Indonesiërs op me af: dat wisten we niet. Troost u, de meeste Nederlanders weten het ook niet.

Tegenwoordig zucht het eiland onder een andere invasie: Nederlanders die poseren voor het bord NSB van Nail Studio Bali. Of gierend een selfie maken voor restaurant Swastika. En na de pret een cocktail die *Orgasm* heet (*buy one, get one free.*) Ieder zijn oorlog, ieder zijn lol.

Zo nu en dan probeer ik mijn te laat geleerde en alweer vergeten Bahasa Indonesia te oefenen met wat oudere eilandbewoners. Een bejaard echtpaar uitpuffend op een muurtje. Een taxichauffeur. Hoe het ze vergaat? Of het eiland niet stikt in zijn eigen succes? 'Ach meneer, in de heilige boeken staat dat werelden komen en werelden gaan. We beleven nu een donkere periode maar de nieuwe schepping staat al voor de deur. Er zit altijd een begin in het einde van de dingen.'

Even later schuif ik weer aan bij jonge Aziatische schrijvers die de wereld willen veranderen. Nu. Gepeperde meningen vang ik op, stemmen die gehoord willen worden. 'We worden te weinig in het Engels vertaald,' klaagt een jonge schrijver. 'Maar welke jongere leest er nog een boek in Azië?' vraagt een dame op leeftijd. 'We hebben het Westen niet nodig om gelezen te worden,' zegt weer een ander. Verhitte blikken. Grenzeloze ambities. En ik kras van alles in mijn schriftje. Verslag doen. Verhalen maken. Writers Unlimited. Winternacht na Winternacht.

Palabra bunita

ROSABELLE ILLES

E di kisas bo tincu busca den Rosabelle su buki pa un
palabra bunita
pa expresa con e ta sinti paso e no sa con e tincu yamè
Palabra bunita, palabra bunita
Laga mi conta bo
Palabra bunita
E tawata sinti su mes malo
Palabra bunita?
No toca mi baby su bida
Palabra bunita
E no ta bo simia
Palabra bunita
Paso si esey ta loke ami ta nifica
Palabra bunita
den momentonan desespera
Palabra bunita
e ora ta sali e nificacion real
di loke ta un
Palabra bunita

Mooi woord

ROSABELLE ILLES

Hij zei misschien moet je in Rosabelles boek een mooi
woord zien te vinden
omdat hij nooit de woorden had om uit te drukken hoe hij
zich voelde
Mooi woord, mooi woord
laat me je vertellen
Mooie woorden
Hij voelde zich ellendig
Mooie woorden?
Bemoei je niet met het leven van mijn baby
Mooie woorden
Het is niet aan jou om erop te broeden
Mooie woorden
Want als dat het is wat ik bedoel
Mooie woorden
in uitzichtloze tijden
Mooie woorden
dan zal worden onthuld
en iedereen zal het weten
de juiste definitie van een
Mooi woord

Uit het Engels vertaald door Robert Dorsman

Het hoofd van een ander

MANON UPHOFF

In 2005 werd ik gebeld door het Willem Frederik Hermans instituut. Of ik ervoor voelde om af te reizen naar St.-Petersburg en aan de (Russische) lezer daar wat te vertellen over W.F. Hermans' novelle *Het behouden huis*, waarover ik toen net een essay had geschreven. Ik zei ja en deed, eenmaal in St.-Petersburg, mijn best zo veel mogelijk zinnigs te zeggen over deze in 1952 verschenen sinistere novelle waarin een naamloze soldaat, een partizaan, in de Tweede Wereldoorlog zijn intrek neemt in een luxe villa, ergens in Centraal-Europa, tot ook een Duits regiment zich aandient en zich inkwartiert. Verschillende partijen bezetten nu het huis, waarna de zaken gruwelijk uit de hand lopen. Aan het eind is het huis en alles wat zich daarbinnen ooit heeft bevonden zo goed als vernietigd. Ik sprak over de sardonische humor die door de schrijver bij het beschrijven van alle kille wederwaardigheden was ingezet. Hoe het huis zowel personage als arena was, en dat bezetter en bezetting er onlosmakelijk en gewelddadig in met elkaar waren verbonden. Maar veel van wat ik vertelde sloeg dood, scheerde rakelings langs, of sneed dwars door een (Russische) werkelijkheid die ik niet kende.

Ik moest aan deze novelle denken, en aan mijn poging de St.-Petersburgse lezers te overtuigen van het belang ervan, nu me gevraagd is na te denken over de dekolonisatie van de geest. Want *dekolonisatie* van de geest leidt onherroepelijk tot vragen over een *kolonisatie*, *bezetting* van de geest. Waaruit bestaat die? Kan je zo'n bezetting van de geest bestuderen? Is het mogelijk onze eigen geest te onderzoeken als die eenmaal 'gekoloniseerd' is, bezet is (geweest)? Onszelf van zo'n bezet-

ting te bevrijden? Hoe? Bovendien, is het wel mogelijk om met ons eigen brein ons eigen brein te beschouwen? En hoe zit dat met de kolonisator?

Welke aspecten van het menselijk bestaan worden niet toegestaan, geweerd, onderdrukt onder de kolonisatie van de geest?

We zouden een tweede hoofd moeten hebben, zegt de verteller in de novelle van Hermans, om te begrijpen wat dat ene hoofd is, maar we hebben er maar een.

Een vrije geest is die waar opvattingen en gedachten, ook die van anderen, zonder stremming kunnen stromen, waarin beweging is. Een geest met bewoners en talrijke gasten is niet erg. Wel ernstig is het als daarbinnen geen ruimte, geen echte plek meer is voor het ik om zich, in gesprek met die andere stemmen, te ontwikkelen.

Maar waar ligt de grens tussen een gastvrij brein, waarin sprake is van in- en uitstroom van gedachten, ideeën en emoties, en een geest die wordt bezet, overgenomen en ingevuld door anderen? Of waarin alle opvattingen over wat de wereld is, en wie die ander is, al zijn vastgelegd? De posities bepaald. De rollen voorgeschreven. De verhalen over wie we zijn en kunnen zijn in steen uitgehouwen, onuitwisbaar en onveranderlijk. Als de geest niet fluïde en licht is, maar een hard, taai en ondoordringbaar ding?

De novelle *Het behouden huis* bevatte een benadering en beschouwing van de werkelijkheid die, durf ik te stellen, niet exemplarisch is voor Hermans, maar er wel een is die hij als schrijver tot in de finesses heeft vastgelegd en uitgewerkt; een die vertrekt vanuit het ene hoofd, als nucleaire kern. Scheen de novelle ooit vooral een gruwzaam verslag van de waanzin en de grimmige lach van de oorlog, na herlezen lijkt vooral het getoonde failliet van het individuele denken erin centraal te staan. Het idee dat denken, en vooral het denken van één persoon, genoeg is om de wereld (en de levende wezens) te

kennen. Een stroeve, gemankeerde, invalide wereld, waarin de mens maar niet in staat is of wil zijn, om buiten zichzelf te treden en zichzelf als de ander te zien.

De verteller in het verhaal is een jonge man, soldaat. Hij kan zich vermommen, verkleed als de ander, zijn eigen spiegelbeeld worden, uiteindelijk explodeert de boel, en dat is met een ijzeren logica meteen ook de implosie van het individu, van die ene mens waarin die hele onbegrijpelijke wereld zich heeft opgehoopt. Het laat zien waar de denkfout zit. Want steeds opnieuw wordt alleen dat hoofd, alleen het (eigen) denken ingezet. Hier treffen we de fatale vergissing van de bezetter, de kolonisator, de usurpator van de geest aan. Dat de hele wereld, met al het levende en eigene uit dit ene ik voortspruit. En door dit ene ik, denkend met dit ene (enige) hoofd, ingevuld en beheerst mag worden.

‘Deze benen schaal met zijn beweeglijk vel daar komt alles vandaan: de andere mensen, de wereld, de oorlog, de dromen, de woorden, de daden die zo vanzelf gaan dat men zich niet kan voorstellen ooit tot nadenken in staat geweest te zijn; zo vanzelf, alsof iemands daden de gedachten van de wereld zijn.’

En we zien/lezen hoe in dat ene hoofd ervaring geen emotie wekt, niets bewerkstelligt, met niets in contact staat. Hoe alles slechts een tijdelijk signaal is, een elektrische flakkering, nergens echt op een plek in het brein terechtkomt. De totaalverschrikking van een leven waarin de mens niet uit deze ‘benen schaal met zijn beweeglijk vel’ kan breken.

Hoewel ik de novelle van Hermans nog steeds meesterlijk vind, het is er een die me diep beïnvloed heeft, denk ik toch, steeds vaker, we hebben geen tweede hoofd van onszelf nodig, maar (eindelijk) het hoofd van een ander...

Vergelijking en contact met de geest van de ander is noodzakelijk, van levensbelang. Als wij onze hoofden en onze geesten niet met elkaar in contact kunnen brengen of met elkaar kunnen vergelijken, ligt waanzin eenvoudig op de loer. En gaat het niet om waanzin, dan wel om verbanning en verstikking. Bovendien, het is niet alleen door en met de taal dat

onze geest wordt ingericht. Fysieke en zintuiglijke ervaringen en indrukken komen rechtstreeks tot ons, zonder tussenkomst van de taal, en zijn even belangrijk, en vaak blijvend. Een blik, een aanraking, een geur. In *De laatste getuigen: Kinderen in de Tweede Wereldoorlog* laat Svetlana Alexijevitsj – schrijver, onderzoeksjournalist, grootmeester in het weergeven van andermans stemmen – de kinderen aan het woord over zulke voortalige of niet-talige herinneringen. Het zijn volwassenen die terugkeren naar wie ze waren, zoals de zesjarige Zjenja Belkevitsj, nu arbeidster.

‘Ik heb lang niets gezegd, ik keek alleen. Daarna herinner ik me een zomer. Een prachtzomer. Een onbekende vrouw aait me over m’n hoofd. Ik begin te huilen en te praten... Ik vertel over papa en mama. Hoe papa wegging zonder om te kijken... hoe mama op de grond lag... hoe er kevers over het zand kropen...

De vrouw aait me over m’n hoofd. Dan besef ik dat ze op mama lijkt...’

Een dekolonisatie van de geest betekent ook een nieuwe verbinding durven aangaan met het lichaam. En een heroverwegen van onze relatie tot dit lichaam. Tot de ontroerende kwetsbaarheid en eenmaligheid ervan.

Wanneer weten en beseffen we dat onze geesten bezet zijn? Of dat we de geest (en niet zelden ook het lichaam) van anderen bezetten? En op welke manieren? Wanneer is het eerlijk, waar en juist om te spreken over de kolonisatie van de geest? En hoe te dekoloniseren, welke rol spelen andere perspectieven daarin?

Alleen wanneer we gedaantewisselaars worden, durven te veranderen, ons mentaal durven te verplaatsen, ons de vorm van het leven van anderen kunnen voorstellen en indenken, kunnen we dekoloniseren. Alleen als we weten wat ons perspectief werkelijk inhoudt kunnen we onze eigen geest bevrijden. Dat heeft een serie stappen nodig.

Een van die stappen bestaat uit het herstellen van de verbinding tussen daders en hun daden, tussen vertellers en de vertellingen die zij eenzijdig hebben geschreven, tussen machthebbers en het door hen uitgevoerde machtsspel.

Want nog maar al te vaak gaat het in processen van kolonisatie en dekolonisatie over wat we verbergen, verhullen en wat we openbaren in de verhalen die we over onszelf aan onszelf en aan de wereld vertellen. En hoe de wereld daarop reageert. In dit verband is de documentaire over O.J. Simpson, *Made in America*, uitermate verhelderend. Deze ruim zeven uur durende documentaire van Ezra Edelman, waarvoor hij een Oscar ontving, geeft voor het eerst het brede narratief, waarin alle andere, eerdere narratieven zijn vervat. Dat van O.J. de sportheld, O.J. de moordenaar, O.J. als de tot de witte samenleving toegetreten bewonderde uitzondering, O.J. de mishandelaar, O.J. de charmante man naar wie miljoenen mensen opkeken en die zij wilden zijn, O.J. in het door raciale spanningen verscheurde Amerika. O.J. de vrijgesprokene. En tot slot, als hij na een gewapende overval om zijn memorabilia terug te krijgen, een gevangenisstraf krijgt opgelegd die eigenlijk te hoog is (in reactie op het gebrek aan straf voor de moorden) en wordt opgesloten, het verhaal van O.J. over zichzelf. Dan wordt duidelijk dat hij zichzelf alleen kan zien als de held die ook de wereld in hem zag, en dat zijn eigen daden geen plek krijgen in zijn zelfbeeld. Hij kan zijn opvattingen over wie hij is niet oprekken om zijn handelingen daarin op te nemen. En daar komt het systeem, de wereld om de hoek kijken. Op het moment dat de wereld helpt om dat versplinterde zelfbeeld in stand te houden en zegt: wij gaan mee in die mooie versie van jezelf en staan je bij om dat andere aspect van jou, die ongewenste daden, ongeschreven te laten. Want het bestaande beeld, het ideaal moet intact blijven.

En in de kloof tussen wie we menen of wensen te zijn, en wie we werkelijk zijn valt (het verhaal van) de ander aan gruzelementen.

Maar al te vaak ondersteunen we daders, makers van vrese-

lijke geschiedenissen, in het dragen van hun masker. En soms worden wij zelf onderdeel van ditzelfde mechanisme; een ver- tegenwoordiger van de samenleving die de ongewenste verhalen en daden liefst wegdrukt, ervaart als té ontregelend. Als wij onszelf niet eens kunnen zien of durven te verbinden met onze eigen handelen, wat mag je dan verwachten van de omgeving?

Overrompelend vond ik dit ene zinnetje van O.J. aan het einde van zijn proces. ‘Denk aan wie ik werkelijk ben.’ Hij bedoelt: O.J. de sportheld.

Dat is wat de onwillige maker vaak doet. Weigeren van het verhaal. En weigeren zichzelf als de maker ervan te beschouwen. O.J. Simpson, Michael Jackson, Harvey Weinstein, Epstein, in hun web of labyrint weven zij een verhaal dat hun slachtoffers maar hebben te ondergaan. Zij kneden het narratief. Zien zichzelf nooit als dader of gewelddenaar, maar als weldoener, of zelfs als slachtoffer. Onterecht behandeld.

Ze dissociëren. En de wereld zit vol met zulke mensen, die het narratief voor anderen schrijven, zich vervolgens terugtrekken, het masker opzetten, de auteursrechten van de door hen geschreven geschiedenissen afwijzen. De dekolonisatie van de geest moet zich daar, bij hen, nog voltrekken.

‘But then I must have done a terrible thing,’ zegt een van de mannen, Anwar Congo, in een andere, al even ingrijpende documentaire, *The Act of Killing* van Joshua Oppenheimer, als hij spreekt over zijn deelname aan de doodseskaders in Indonesië, na de omverwerping van Soekarno in 1965. Hij, destijds dader, heeft zojuist zonder enige schroom in de fictieve setting van de documentaire en zonder schuldbesef vooraf een van zijn doodgemartelde slachtoffers nagespeeld.

Daarna is er ontzetting. Hij breekt, hij braakt.

But then I must have done a terrible thing. Met grote ogen kijkt hij naar de documentairemaker. Het is deels een vraag, deels ontstellende constatering.

En het doek scheurt. En daarachter wordt de waarheid zichtbaar... in een overweldigend moment van werkelijk besef.

De schotten verdwijnen. De geest komt vrij, en het hele verhaal, in alle beweeglijkheid, wordt ontbloot. Hij heeft, voor een moment, in het hoofd, door de ogen en met de zintuigen van een ander geleefd.

Siewoh

KARIN AMATMOEKRIM

De man die ik buiten zie, gehurkt op de rode grond, is familie van mij. Ik herken zijn geconcentreerde blik, zijn ontblote bovenlijf. De spieren in zijn armen, dat magere, taaie lijf. Ik weet wie hij is, denk ik, want hij is een deel van mij. Dit hier is geen uitzicht dat me bevreedt, omdat ik het me herinner. En omdat ik het herken. Het is armoede. Een eenvoudige boer, en een schamele oogst. Een huid zwart van het dagelijks werken in de zon. Ik zie geschiedenis, en geen toekomst. Tegelijkertijd is er de reflectie van mij op de hurkende figuur. Ik val, transparant, samen met hem, mijn familie is mijn bloed, en ik weet dat hij weet wat ik denk. En ik schaam me. Want ik ken hem, en arm is hij allerminst. Hij is de oudste in een gezin van elf kinderen. Hij wordt gerespecteerd om zijn leeftijd, en om de tegenslagen die hij heeft doorstaan. Vroeger, vertelde iemand me eens, was hij de knapste jongen van het dorp. Zo bijzonder knap was hij, dat toen hij trouwde, hij een spoor van gebroken harten achterliet. Jaren later verliet zijn vrouw hem, op haar beurt, voor een ander. Hij houdt nog steeds van haar, en wacht, verstoten, geduldig, tot zij bij hem terugkomt. Hij is een minnaar, een echtgenoot. Een vader, een strijder, een grote broer van mijn moeder. De man die op mij paste als zij boodschappen deed. Die, toen ik niet stopte met huilen, mij aan zijn borst drukte, en doodstil bleef zitten toen ik zijn borst voor die van mijn moeder aanzag, aan de mannentepel zoog tot ik in slaap viel.

Nu is hij eenenzeventig, en steeds als ik opkijk, vang ik zijn blik. Warm, liefdevol, zelfs begripend. Hoewel ik niet weet hoe hij kan begrijpen wie ik ben, noch de wereld waarin ik

me beweeg. Soms zoek ik hem op in mijn geboorteland. Nu, vandaag, is hij in Nederland. Voor het eerst, voor de duur van een paar koude, verwarrende weken rijden we hem rond in treinen, metro's, zelfs een achtbaanritje slaat hij niet af. En nu zit hij naast me op de bank. Hij draagt plastic teenslippers uit gewoonte, en dikke sokken in die slippers, tegen de kou. Hij spreekt drie talen vloeiend, maar wanneer wij praten, lijken mijn zinnen niet te landen. Zijn taal is warm en traag. Alles wat ik zeg, klinkt scherp en gehaast. Onze gesprekken beperken zich tot enkele woorden, en ik geloof dat het genoeg is. Eten. Samen zijn. Niet gescheiden van elkaar wezen.

Ver weg van hier woont hij in een houten hut, opgetrokken uit grove planken en een dak van golfplaten. Er past net een bed in. En een kleine kast, waarop hij zijn koran legt. Een plankje boven het bed, met foto's die aan de randen opkrullen. En daarnaast een rijtje met boeken. Boeken die ik geschreven heb. Boeken die daarom ook de achternaam van mijn oom dragen. Hij toont ze aan iedereen die hem opzoekt. Ik durf hem niet te vragen of hij ze ook heeft gelezen, bang om hem in verlegenheid te brengen. Zijn huis is eenvoudig, maar schoon. Buiten staat een tweede, kleinere hut met een ton water en een sober toilet. Het staat op een erf dat hij twee keer per dag aanveegt met een fijne hark. Onder de schaduw van de grote mangoboorn groeien Europese bloemen die hij kweekte uit zaadjes die de familie uit Nederland voor hem meenam. In mijn tuin in Amsterdam kijkt hij bevreemd om zich heen. Een tuin, beperkt tot strikte vierkante meters. Planten in het gelid in potten. Zag hij ooit eerder de natuur zo betuogeld? Is dit armoede, in zijn ogen? Hij laat zijn vingers door de plantjes in de kleine moestuin van de kinderen gaan. Tomaat, zegt hij. Ik knik. Hij glimlacht goedkeurend. Aardbei. Perzik. Komkommer. Aan de appelboom groeit een enkele, zuinige vrucht. Hij weegt hem in zijn handpalm. Als appels in de tropen zouden gedijen, zouden ze groot worden als meloenen. Hij zegt het niet, ik meen het in zijn blik te lezen. Ik denk aan het achtererf in zijn dorp, waar hij wacht

op de vrouw die hem heeft verlaten. Hij verbouwt er cassave, avocado en pepers. Zijn planten zijn sterk en gezond. De zon brandt er genadeloos op mijn hoofd, geselt mijn schouders. Mijn oom loopt op zijn gemak langs de planten. De zon heeft geen grip meer op zijn gelooiden huid. Zweten doet hij niet. Ik heb het warm, zeg ik. En hij glimlacht toegeeflijk zijn gehavende gebit bloot. De voorste drie, vier tanden ontbreken. Ik zie voor me hoe hij elke zaterdag op zijn bromfiets stapt, een auto heeft hij niet, om vijftig minuten lang over de stoffige wegen naar de stadsmarkt te rijden. In alle vroegte spreidt hij zijn oogst uit op een tafel. Cassave en pepers. Ik zoek hem op, op die markt. Hij lacht als hij me in de menigte ontwaart. Een toerist, nieuwsgierig naar een beetje couleur locale. Dat is wat ik ben. Alleen is hij ook een deel van mij; de man achter de kraam, die zijn oogst voor een paar stuivers verkoopt. De man gehurkt op de rode aarde, de concentratie op zijn van lijnen doortrokken gezicht. Ik zal hem later, voor ik vertrek, discreet wat geld toestoppen. Biljetten in betrouwbare, Europese valuta. Hij neemt het aan, wetend dat dit het moment is van ons afscheid. Hij zal vragen of ik hem snel weer op wil zoeken. Ik zal zeggen van wel. Als hij me omhelst, aarzelt hij. Het lijkt of hij me iets wil duidelijk maken. Over de naderende dood. En hoe deze schuilgaat achter herinneringen aan het vroegste begin. Ik begrijp het, wil ik hem zeggen. Ik heb het herkend. En ook: ga niet dood. Niet voordat ik weer een keer afscheid van je heb kunnen nemen.

Een gesprek tussen melk, santen, en rundervet in een mok soto

ANGELINA ENNY

Die middag was niet heel anders dan andere middagen. Er waaide een slap windje, de zon scheen veel te overdreven met haar stralen zodat de mensen geen zin hadden om naar buiten te gaan. Maar dat gold niet voor de mensen op het Taman Ismail Marzuki-plein, het oudste kunstcentrum van Jakarta.

Dat gebouwencomplex is een levende getuige van het ontstaan van de uitdrukkingen en ideeën van bekende kunstenaars, zoals de artiesten van het theater als Rendra, Arifin C. Noer, Teguh Karya, de danskunst van Sardono, tot en met de beeldende kunsten die eeuwig bekende kunstenaars voortbrachten als Affandi, Soedjojono, Hendra Gunawan en Rusli. Die gebouwen met hun witte muren hebben hen gevangen, hebben hun energie en denkbeelden opgeslagen zodat er veel jonge mensen op afkomen die zich vol enthousiasme in de kunsten willen storten.

Maar al sinds vroeger kwamen er niet enkel jongeren die zich met kunst bezighielden daarheen. Vele mensen kwamen massaal eraartoe om te demonstreren tegen de organisatie van een jaarlijks literair festival, een 'festival sastra'. Het leek wel alsof ze *sastra* – literatuur – haatten, of misschien wisten ze ook niet echt wie of wat literatuur was, omdat ze geen enkele literatuur erkenden dan de teksten van hun idool, de zangeres Dian Sastra. De mensen kennen enkel wat ze willen kennen.

Tegenwoordig zien de mensen liever een conflict dan dat ze zich in een debat laten meevoeren, want in feite zijn ze het zat al die tijd luidkeels te krijsen over allerlei zaken waar ze toch

nooit aandacht voor krijgen. Ze moeten misschien eens wat andere stof zoeken, zien of er een betere aanleiding is om bij de hoofdingang te gaan staan schreeuwen.

Het rumoer kwam die middag van een *soto*-kraampje ergens op het festivalterrein. Het was een gewone kraam. Een gebouw van één verdieping met een kort zonneschermbord, gelig witte muren, aangevreten door de tijd. Het dak was dofbruin van kleur, en hier en daar misten een paar dakpannen. Mogelijk was de eettent er nog gebrekiger aan toe dan de warinboom die dicht ervoor groeide.

Maar wie kende niet de heerlijke, speciale Bataviase gerechten die er werden opgediend, en die in staat waren de smaak van de grootste fijnproever in het land te prikkelen en hem hierheen te lokken.

Het stalletje had maar een paar menu's: soto van vlees, geintsaté en *laksa*, een soort vermicellisoep. Desondanks was het er iedere dag razend druk. En vandaag was het nóg drukker met al die demonstranten, die zich mengen met mensen die hier hun lunch willen komen eten. Ze komen naar het kraampje in de hoop de laatste nieuwtjes op te vangen.

In het midden van de ruimte zit een meisje aan een tafel. In haar linkerhand heeft ze een lepel en in haar rechterhand een vork. Voor haar voelt het beter om met links te eten dan te prikken. Het meisje heet Indira. Ze werkt in de bibliotheek en ze heeft het festival bezocht om een discussieprogramma met haar lievelingsauteur bij te wonen.

Terwijl ze haar soto besprenkelt met wat citroensap, denkt ze terug aan het debat van zo-even in de gespreksgroep. Een vraagsteller bekritiseerde hoe jongeren tegenwoordig in ~~poëzieprogramma's~~ dichtten in de Engelse taal, alsof ze hun moedertaal minderwaardig achten. Maar de dichtkunst was immers vrijheid van expressie, meende een ander, los van de gebruikte taal, het was een catharsis door woorden. Haar lievelingsdichter bleef het standpunt verdedigen dat – om de geletterdheid van het land te bevorderen – dichtkunst in de

eigen taal moest plaatsvinden. Was dit nou kolonisering?

Indira roerde in de *soto Betawi* die voor haar stond, alsof ze naar een antwoord zocht. Een keer. Twee keer. Drie keer. Ze wilde eigenlijk net aan haar eerste hap beginnen toen de soep in de mok **vóór** haar kleine golfjes produceerde. Ze gilte van schrik, en de andere klanten in de zaak keken nieuwsgierig om.

Haar mond stond open en met uitpuilende ogen keek ze naar de kom op de tafel. Haar kortgeknipte zwarte haar wiebelde stijfjes, alsof het ook gechoqueerd was. Indira zat aan haar stoel genageld, terwijl de mensen om haar heen dromden als vliegen om een hoopje poep.

Vóór Indira werd een duidelijke en heldere stem hoorbaar. De stem was niet erg luid, haar gezag was echter irritant voor het gehoor, zodat men automatisch ging zoeken naar waar ze vandaan kwam.

‘Ik ben de weg naar de waarheid en het leven. Wie mij drinkt, zal nooit meer dorst hebben. Ik smaak zoet en verfrissend. Zelfs zuigelingen hebben mij nodig als vervanging voor hun moeder.’ Dat was de melk; ze liet de inhoud van de mok van de helft naar drie kwart opbruisen.

Het opwellen van de soep in de mok was nog niet voorbij, of er verscheen plots een tweede reeks golfjes. De rimpeling was weliswaar klein, maar wel hoog als hete lava op een vulkaanhelling. Enkele spetters raakten Indira’s gezicht, maar het meisje verroerde zich niet.

Een klein stemmetje drong door de ingehouden, van verbazing vervulde drukte en het rumoer van de mensen in de ruimte.

‘Nee! Dat is niet waar! Ík ben het reinst, en helemaal plant-aardig. Mijn lichaam staat ver van dierlijke wildheid. Met mijn hartige smaak ben jij niet nodig. Ik ben rijk aan anti-oxidanten om lichaam-verontreinigende stoffen mee te bestrijden.’ Dat was de santen, die door de tijden heen werd uitgeperst, in een proces van vervolmaking.

De sfeer werd steeds verhitter, de ploffende sotosaus kwam ineens omhoog en vormde een golf die de mok liet trillen.

Een stem met een hoonlach sprak zwaar en nasaal. ‘Wat een arrogantie! Ik ben de ware gezant. Honderden jaren lang leefde ik in het lichaam van geiten en de profeten natten hun keel met mijn speeksel. Mijn smaak is pittig zoet. De gerechten van iemand die een ander vet dan mij gebruikt zullen nimmer een tong kunnen bekoren.’ En dat was het rundvet, dat weer geraffineerd was uit het fijnste botervet. Het verspreidde een typisch Midden-Oosterse geur.

De stemmen in die kom schreeuwden almaar luider door elkaar, geen zinnig woord was nog hoorbaar. Door de golfjes spatte de soto nu naar links en dan naar rechts, een paar spetters kwamen op de witte blouse van Indira terecht, waar ze kleine, geelkleurige vlekken achterlieten. Intussen begon de sotokraam aardig vol te raken en de ventilatoren, die hier en daar aan de muur hingen, slaagden er niet meer in koelte te brengen in de benauwende lucht.

Op het gezicht van Indira begonnen zweetdruppeltjes te verschijnen. Dat besef deed haar wanhopen. Ze kon er niet meer tegen, al die drukte om haar heen. Haar *moment privé* met een mok soto was meer dan voorbij. Ze keerde de mok om en de soep verspreidde zich in alle richtingen. Stukjes vlees, tomaat en aardappel lagen verspreid over de vloer. Een pokdalige poes, die op wacht zat bij de voordeur, zag haar kans schoon en pikte een brokje vlees, dat daar dichtbij terecht was gekomen, mee in haar bek.

Indira begon te huilen. Een bediende van het eethuisje kwam aan met een dweil en carbolzuur. De melk, de santen en het rundvet vermengden zich met het carbolzuur, dat hen opslokte in een dikke antiseptische brei. De dweil begon hen allemaal fijn te walsen, al die vergeefs uitgestorte vloeistoffen. Indira ging steeds luider snikken.

‘Het geeft niets hoor, mevrouw, laat het mij maar schoonmaken,’ zei de bediende van het eethuis, in de war geraakt door de reactie van het meisje.

Terwijl de menigte zich gaandeweg verspreidde, begon her en der luidruchtig gemompel.

‘Die meid is echt raar!’

Iemand schaterlachte en wees met zijn wijsvinger naar zijn voorhoofd.

‘Is ze gek?’

‘Zo zijn linkshandigen gewoon,’ zei een ander.

‘Linkshandig? Gebruikte ze echt haar linkerhand?’

‘Wat? Linkse beweging? Die moeten worden uitgeroeid!’
zei weer iemand anders.

‘Ze is van de communistische partij, van de P.K.I.’

En zo kregen de mensen weer stof om elkaar te beschuldigen.

Uit het Bahasa vertaald door Sven Aalten

Ellen Deckwitz

1.

Er was eens een zus
die op 15 augustus urenlang
uit het raam staarde, wachtend
op haar broer.

Ze wist niet waar zijn lichaam was.
Wel kende ze het herdenkingsmonument
van beenwit marmer, met in het midden
een kleine uitgebeitelde leeuw.

Ieder jaar knielde ze ervoor neer
en perste haar hand ertegenaan.

Als ze hem terugtrok bleef
er in kleine bloeditstortingen
een roofdier achter in haar palm.

2.

Er was eens een land, een kraamkamer
voor schaamte. Waar men winst maakte
en een leger achterliet

aan kinderen. De zus zei dat zij ook altijd maar
het beste van haar milieu, moment
en ras had geprobeerd te maken en kromp
bij ieder luchtalarm verder ineen.

3.

Wij zouden haar wel even genezen.

Wij zouden het leed uit haar snijden
als een rot orgaan,

wij hadden haar voor alles behoed
als we maar op tijd waren geboren.

4.

We borstelden haar haar
(ze gilte dat ze haar broer wilde)

Wreven haar in met balsemolie
(ze gilte dat ze haar broer wilde)

Wreven met ronddraaiende bewegingen,
in de vorm van sorry's op haar polsen.

5.

Al onze aandacht zou de herinneringen
uiteindelijk laten ontbinden,
wij waren de allerbeste remedie
tegen het verleden.

6.

Wanneer ze in een hoekje
even bijkwam van al die liefde
lieten wij snel ons eigen zwijgen uit.

Op dat soort momenten ging het best,
waren we prima aan het bestaan.

Konden we gewoon lekker leven,
domweg gelukkig in de J.P. Coenstraat.

Open brief aan Zijne Majesteit de Koning (en het volk der Nederlanden)

REGGIE BAAY

Majesteit,

Met gepaste eerbied richt ik hier het woord tot u, Majesteit, in de wetenschap dat u zeer begaan bent met het welzijn van uw volk en ik hier een zaak van grote importantie onder uw aandacht wens te brengen. Het betreft hier dan wel geen zaak van leven of dood, maar wel een zaak (of *perkara*, zouden ze in het huidige Indonesië zeggen) die onze nationale geestelijke gezondheid raakt. Het betreft hier de kwestie van het dekoloniseren van onze nationale geest (of, voor onze studenten die, als ik me niet vergis, in ons land vrijwel uitsluitend nog in het Engels onderricht ontvangen: *a matter of decolonising the mind*). In gewone mensentaal hebben we het dan over de wens ons te bevrijden van conventies die onze geest gevangenhouden. Want ja, Majesteit, helaas is het zo met onze nationale geest gesteld dat wij anno 2020 nog steeds gevangenzitten in een geestelijk web van wurgende conventies en verraderlijke hersenspinsels.

Om misverstanden te voorkomen: ik ga het hier niet hebben over – met alle respect – allerlei kunstzinnige, literaire conventies; over artistieke patronen waarin we onze geest gedwongen hebben en waar we moeilijk van kunnen loskomen. Verwacht u van mij hier dus geen pleidooi om een boek van rechts naar links te lezen, van onder naar boven of van achter naar voren. Ook geen pleidooi om een toneelstuk als een ongemonteerde film aan te bieden waardoor iedere toeschouwer de vrijheid heeft zijn eigen ‘montage’ en dus zijn eigen

versie te maken, of voor het tentoonstellen van een blanco schilderdoek waarbij het publiek geacht wordt zijn of haar eigen imaginaire schilderij te maken. Nee, waar ik het over wil hebben is veel fundamenteler, veel basaler en raakt de essentie van 'dekolonisatie'. Waar ik het namelijk over wil hebben, Majesteit, is het letterlijk, conventioneel dekoloniseren van onze nationale Nederlandse geest. Want wij mogen dan in de vorige eeuw met de nodige ellende en bombarie 'onze koloniën' hebben gedekoloniseerd; wij, in dit land, blijken zelf verre van gedekoloniseerd! Wij, althans velen van ons, blijken tot mijn grote schrik nog steeds vastgeroest in allerlei achterhaalde koloniale denkbeelden. Wij zijn nog vastgeklonken aan allerlei verwerpelijke koloniale mythes. Koloniale mythes die helaas nog steeds niet als zodanig worden herkend en ontmaskerd. En zolang dat het geval is, Majesteit, zijn wij nog steeds niet gedekoloniseerd!

O, begrijpt u mij alstublieft niet verkeerd, het is hier geenszins mijn bedoeling om als betweter uw onderdanen eens even flink de oren te wassen. Laat staan dat ik u, Majesteit, zou willen ontriefen. Het is slechts mijn oogmerk om eenieder in uw koninkrijk te behoeden voor al die koloniale dwaalwegen die al jaren worden ingeslagen, en die ervoor zorgen dat onze nationale geest niet alleen wordt bezoedeld, maar dat we ook nooit op een open en eerlijke manier naar onze geschiedenis in onze voormalige koloniën kunnen kijken, laat staan dat we in staat zijn om een goede en eerlijke relatie met onze voormalige koloniën op te bouwen. Het betreft hier immers werkelijk geen bagatel. Ter illustratie wijs ik u er met eerbied op dat dit land, uw koninkrijk dus, inmiddels onderdak biedt aan enkele miljoenen onderdanen die hun wortels hebben in die voormalige koloniën. Alleen al als het gaat om de voormalige kolonie Nederlands-Indië, het huidige Indonesië, waar ik mijn wortels heb, zijn dat er al maar liefst zo'n twee miljoen.

Koloniale mythes dus, oftewel koloniale waandenkbeelden, dát is waar wij anno 2020 in dit land helaas nog steeds last

van hebben. Ik zal, Majesteit, van al die koloniale mythes er hier, ten voorbeeld én ten bewijze, slechts enkele de revue laten passeren.

Om te beginnen bestaat er in uw koninkrijk nog steeds de hardnekkige misvatting dat wij in die voormalige koloniën toch mooi beschaving hebben gebracht. Wij mochten er dan wel ongenood zijn neergestreken, is de gedachte, en we hebben er dan wel 'het een en ander' gehaald, maar we hebben er ook iets in de vorm van beschaving voor teruggegeven. Maar Majesteit, als één ding helder is, dan is dat wel dat de Nederlandse kolonisatie-opvatting – ik beperk me voor het gemak even tot de 'Oost' – laten we zeggen nogal 'beperkt' was. En ik spreek in dit verband met opzet van een kolonisatie-opvatting en niet van een kolonisatiemodel. Dit laatste veronderstelt immers een doordachte constructie of op z'n minst een zekere gelaagdheid, maar daarvan was geenszins sprake. Het is niet voor niets dat de VOC, een handelsonderneming, de kolonisatie in de Indische archipel destijds zeer voortvarend ter hand nam; het ging om niets meer of minder dan handel. Heel plat, heel eendimensionaal is dat gedurende de drieënhalve eeuw koloniale aanwezigheid het eerste en enige uitgangspunt geweest: de kolonie diende louter en alleen ter exploitatie ten behoeve van het moederland. Hadden andere koloniale mogendheden naast de wens om uit hun koloniën alles te halen ook nog de behoefte om er iets te brengen, in de vorm van beschaving, ontwikkeling of, godbetert, het geloof; wij hadden als koloniale mogendheid slechts de intentie om er alles te *halen* en er niets te *brengen*. Hierbij werd uitgegaan van de gedachte dat de macht en daarmee de handel het beste gewaarborgd was wanneer er zo weinig mogelijk contact plaatsvond met de overweldigende meerderheid van gekoloniseerden en – vooral – wanneer die gekoloniseerden zich niet of nauwelijks zouden ontwikkelen (waardoor ze automatisch verstoken zouden blijven van macht). Superioriteit en exploitatie konden, volgens deze opvatting, het best be-

stendig worden door maximale afstand en het onthouden van kennis aan de gekoloniseerde bevolking.

Vanuit deze opvatting is het dus, Majesteit, niet verwonderlijk dat – let wel: pas enkele decennia voordat wij in de jaren veertig van de twintigste eeuw uit de voormalige kolonie vertrokken en na inmiddels meer dan *drie eeuwen* koloniale aanwezigheid in Indonesië – er schoorvoetend een begin werd gemaakt met enige vorm van onderwijs aan de inheemse bevolking! ‘Schoorvoetend’ is in dit verband wellicht nog te positief geformuleerd, want dat onderwijs was met opzet slechts toegankelijk voor een piepkleine selecte bovenlaag van de gekoloniseerde bevolking; doodsbang dat ontwikkeling van de ‘massa’ geld zou kosten en, erger nog, tot aantasting van de koloniale macht zou leiden. Terwijl de kolonie al gedurende meer dan drie eeuwen door ons werd leeggeroofd ten koste en met inzet van diezelfde bevolking, weigerden we ook maar een enigszins acceptabele som geld vrij te maken voor de ontwikkeling van de bevolking. Dit koloniaal ‘ontwikkelingsbeleid’ zorgde voor het trieste feit dat rond 1930 slechts een schamele 6 procent van de bevolking op een enigszins acceptabele manier kon lezen en schrijven! En wij zouden in de kolonie beschaving en ontwikkeling hebben gebracht?

Bovendien, Majesteit, is het u weleens opgevallen dat in menig voormalige Engelse kolonie nu nog Engels wordt gesproken, of in menig voormalige Franse kolonie Frans, maar dat dat in Indonesië met het Nederlands niet het geval is? Afgezien van een enkele stokoude gids in de *kraton* van Yogyakarta die zich bedient van een bijna sprookjesachtig archaisch Nederlands, spreekt vandaag de dag geen enkele Indonesiër Nederlands. Niet dat men daar overigens rouwig om moet zijn. Integendeel. Het Nederlands is immers nou niet bepaald een wereldtaal die deuren opent. Maar gek is het natuurlijk wel. Hoe kan dat nu na drieënhalve eeuw Nederlandse koloniale overheersing? Na drieënhalve eeuw contact? Nou, dat is dus heel simpel: omdat de overheersten de taal van de overheerser niet móchten spreken. Er werd angstvallig voor

gewaakt dat de inheemse bevolking het Nederlands, de taal van de koloniale elite, machtig zou worden. Het Nederlands mocht in geen geval de gemeenschappelijke taal worden. Dat was bewust beleid, want daarmee werd de bevolking uitgesloten van scholing, kennis én macht.

Hoe er dan in voorkomende gevallen met de bevolking werd gecommuniceerd? Door zich als koloniaal te bedienen van een zeer gemankeerde, directieve vorm van de toenmalige taal van het volk: het Maleis. Met gebruikmaking van een minieme woordenschat, en een verregaande minachting voor de grammatica en de nuances van die taal. Het resultaat kennen we in de vorm van de veelal op barse toon geuite grove bevelen waarmee de ondergeschikte Indonesiër doorgaans werd gemaand van dienst te zijn. Tja, als men dus elkaars taal niet of nauwelijks spreekt, respectievelijk niet mag spreken en niet wil spreken, dan betekent dat per definitie onbegrip en misverstanden. Welnu, zo'n andere Nederlandse koloniale mythe, die van de mysterieuze oosterling c.q. Indonesiër, zou dan ook weleens niets anders kunnen zijn dan een logisch gevolg van drieënhalve eeuw kolonisatie gekenmerkt door een volledig en stuitend gebrek aan contact met, begrip voor en interesse in diezelfde oosterling c.q. Indonesiër!

Ook leeft er in ons nationaal bewustzijn nog steeds het hardnekkige waandenkbeeld dat wij met onze aanwezigheid de 'inheemse' bevolking van de voormalige kolonie toch maar mooi een goede infrastructuur hebben geschonken. Alsof het hier een daad van louter goedertierenheid betrof. Maar, Majesteit, staat u mij toe dat ik dat hier even nuanceer. Ik geef hiervoor enkel het voorbeeld van het meest bekende of, zo men wil, het meest in het oog springende infrastructurale 'project' uit onze koloniale aanwezigheid in Indonesië: de Grote Postweg. De weg van zo'n duizend kilometer die Java van west naar oost moest verbinden en die daarmee van essentieel belang was voor de bereikbaarheid van de verschillende delen van het eiland. Een weg die bovendien heden ten dage nog steeds geldt als een van de belangrijkste verkeers-

aders op Java. Maar Majesteit... de waarheid gebiedt ook hier te melden dat om te beginnen de weg werd aangelegd vanuit puur koloniaal militair-strategisch belang. Vanwege de aan het begin van de negentiende eeuw gevreesde Britse aanval op het Nederlandse koloniale bewind in de archipel. De weg moest gewoon een efficiënte en snelle verplaatsing van de Nederlandse troepen mogelijk maken! Daarnaast was de Grote Postweg van eminent belang voor het transport van de koloniale producten vanuit het Javaanse achterland naar de haven van Batavia. Maar nog los van het zuiver koloniale belang van dit enorme infrastructurele project, is het u, Majesteit, bekend dat deze duizend kilometer lange weg is aangelegd met wrede, mensonterende dwangarbeid? Dat op bevel van de toenmalige koloniale bewindvoerder, Herman Willem Daendels, elke inheemse heerser langs de route gedwongen werd om 'arbeiders' te leveren die de weg moesten aanleggen? En dat als het werk aan de weg naar het oordeel van de koloniale bewindvoerders niet snel genoeg ging de betreffende Javaanse dwangarbeiders werden gedood en hun hoofden in de bomen langs de weg werden gehangen? En dat de weg aan zo'n twaalfduizend Javaanse dwangarbeiders het leven heeft gekost? En dat toen die eindelijk klaar was het voor diezelfde bevolking streng verboden was om van de weg gebruik te maken?

En nu we, Majesteit, het toch over dwangarbeid hebben; dat brengt me op zo'n andere postkoloniale mythe, namelijk dat er in onze kolonie in de Oost geen sprake was van slavernij. Dat de Nederlandse slavernijgeschiedenis zich alleen beperkt tot onze voormalige koloniale 'bezittingen' in de West. Maar wederom met alle respect, Majesteit, nog voordat vanuit onze toenmalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden activiteiten van slavenhandel en slavernij werden ontplooid richting de West, was er al sprake van slavernij en slavenhandel in de Oost. Bedreven door onze roemruchte Verenigde Oost-Indische Compagnie. Sterker nog: nog voordat de West-Indische Compagnie haar verfoeilijke handel in

tot slaaf gemaakten in Afrika startte, was de VOC al enkele decennia eerder begonnen met tot slaaf gemaakten te halen uit (Oost-)Afrika om ze vervolgens tewerk te stellen in de Oost. Dit overigens naast alle tot slaaf gemaakten die de Compagnie verwierf in Azië. En wist u, Majesteit, dat recent onderzoek heeft uitgewezen dat het totaal tot slaaf gemaakten dat wij in de Oost op ons conto hebben dat in de West overstijgt? En wist u, Majesteit, dat toen het Nederlandse parlement de slavernij in Indië formeel had afgeschaft op 1 januari 1860 (jawel: drieënhalf jaar eerder dan in de West) die slavernij in grote delen van de kolonie met medeweten van het koloniale bestuur gewoon bleef voortbestaan? Zelfs tot in de twintigste eeuw?

Overigens hebben wij een veel grotere reputatie dan hier te lande bekend is wat betreft het vinden van allerlei alternatieve vormen van gedwongen arbeid en uitbuiting in de voormalige kolonie in de Oost. Toen immers de slavernij formeel nog niet eens was afgeschaft, was er uit oogpunt van financieel gewin in Indië alweer een ander uitgekiend en uiterst lucratief systeem van dwang en uitbuiting van de bevolking ontwikkeld en in werking: het cultuurstelsel. Een geperfectioneerd, nietsontziend uitbuitingssysteem dat in haar 'hoogtijdagen' bijvoorbeeld goed was voor maar liefst een derde van ons totale staatsinkomen! En toen na de afschaffing van de slavernij de grootschalige plantages op met name Sumatra zaten te springen om arbeidskrachten werd uiterst effectief het stelsel van 'contractkoelies' toegepast. Een stelsel waarbij op werkelijk mensonterende wijze arme mensen werden geronseld, bedrogen, uitgebuit, gemarteld en in de ergste vorm van slavernij gehouden, waardoor wij enorme winsten konden behalen met de op deze manier verkregen tropische producten.

Kortom, in weerwil van wat hier altijd is gedacht hebben wij (ook) in onze voormalige kolonie in de Oost een zeer omvangrijk slavernijverleden en een weinig flatteuze geschiedenis van uitbuiting en gedwongen arbeid.

Er is nog een koloniale mythe die ik hier in ieder geval nog

even wil aanstippen. Het betreft hier het kwalijke hersenspin-
sel dat er in de kolonie geen discriminatie bestond... Maar dat,
Majesteit, is werkelijk te gék voor woorden! Kolonialisme be-
stond en bestaat immers bij de gratie van discriminatie, bij het
maken van 'onderscheid'! Dat is immers een van de belang-
rijkste mechanismen om een situatie van machtsongelijkheid
te consolideren; om een overweldigende meerderheid in een
kolonie in een wurggreep te houden. Discriminatie op grond
van ras of huidskleur mocht dan niet heel expliciet als zodanig
wettelijk zijn vastgelegd; in de dagelijkse realiteit stond de ko-
lonie bol van de discriminatie. Op alle niveaus en in alle gele-
dingen. De Europese koloniale elite keek er angstvallig op toe
dat de inheemse massa en de vele 'mengbloeden' geen invloed
konden verwerven. Niet sociaal-maatschappelijk, niet econo-
misch, en zeker niet politiek. De beste manier om iemand er-
onder te houden is immers door ervoor te zorgen dat hij niets
heeft, niets kan en niets mag! En, Majesteit, mocht er nog ie-
mand twijfelen aan het feit of er discriminatie bestond; er be-
staan foto's uit de vroegere kolonie. Foto's waarop borden te
zien zijn met teksten die werkelijk niets aan de verbeelding
overlaten: 'ALLEEN VOOR BLANKEN', of erger nog: 'VERBODEN
VOOR HONDEN EN INLANDERS'. Het zijn dezelfde foto's die we
kennen van Zuid-Afrika. En als ik me niet vergis: kende de
apartheid in Zuid-Afrika ook niet een Nederlandse oorsprong?

Majesteit, ik begrijp dat mijn verhaal eentonig begint te
worden en dat het u wellicht duizelt, maar staat u mij toe dat
ik tot slot nog één koloniale mythe ontmantel. Een mythe die
ik tot op heden angstvallig heb ontweken, maar die toch tot
de meest actuele en meest in het oog springende gerekend
kan worden. Een mythe die bovendien in ons land te lang en
met te veel geestdrift is verdedigd. Zozeer zelfs dat – volledig
overtuigd van de zelf aangepate mythe – wij er in dit land
zelf heilig in zijn gaan geloven. Ik heb het natuurlijk over de
dwaalweg dat wij ons in die drieënhalve eeuw koloniale aan-
wezigheid in Indonesië 'humaan' zouden hebben gedragen.
Anders gezegd: Nederland heeft zich als koloniale macht in

de regel zonder noemenswaardig geweld van zijn 'koloniale activiteiten' gekweten. Maar, helaas, ook hier, Majesteit, moet ik u en uw onderdanen teleurstellen.

Het is natuurlijk een teken aan de wand dat het zegge en schrijven bijna zeventig(!) jaar heeft geduurd, voordat we in dit land het besef én de bereidheid konden vinden om een 'onderzoek' in te stellen naar onze oorlogsmisdaden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in de jaren 1945-1949. Mijn hemel: of dat überhaupt nog een vraag is! Want, Majesteit, een volk dat eeuwenlang is geknecht, vervolgens voor zijn rechten en zijn vrijheid vecht en daarmee de belangen van de koloniale heerser schaadt, werd en wordt per definitie met zware, ontoelaatbare middelen en methodes bestreden. Dat weet iedereen. Het is dan ook niet de vraag óf die daden hebben plaatsgevonden, maar vooral wélke daden hebben plaatsgevonden, waar, wanneer, in welke mate en met welke gevolgen. Enfin, gelukkig wordt er de laatste tijd steeds meer over bekend. Ik zal hier verder dan ook niet op alle officiële en onofficiële onderzoeken en publicaties vooruitlopen, maar wees ervan overtuigd, Majesteit: wij hebben werkelijk een zeer lange traditie van gruwelijk en onoorbaar geweld in de voormalige kolonie!

Dat geweld begon al direct toen de eerste Hollandse handelsman voet aan wal zette in de Indische archipel. Want in weerwil van alle brave verhalen in de geschiedenisboekjes die onze kinderen op onze scholen onder ogen krijgen en die reppen van ondernemende, dappere Nederlandse kooplieden die er eerlijke handel dreven om vervolgens zwaarbeladen met specerijen huiswaarts te keren, was er vooral sprake van grootschalig bedrog, onbeschaamde chantage, schandalige roof en brute moord met destijds als voorlopig 'hoogtepunt' de volkerenmoord op Banda onder leiding van Jan Pietersz. Coen. Een 'gebeurtenis', Majesteit, waarbij vrijwel de gehele bevolking van het eiland door ons werd uitgemoord omdat die zich niet wenste te voegen naar het wurgende monopolie dat door de VOC was opgelegd.

En zo staat de geschiedenis van ons land in het verre Indonesië bol van het excessieve en gruwelijke geweld dat daar in drieënhalve eeuw is bedreven, variërend van de zojuist genoemde volkerenmoord op Banda, de afslachting van zo'n tweehonderdduizend Javanen tijdens de Java-oorlog, de hemeltergende Atjeh-oorlog, de deerniswekkende *puputans* op Bali tot aan de beschamende koloniale oorlog in de jaren 1945-1949. Op één geval van etnisch koloniaal geweld echter wil ik, met uw permissie, Majesteit, hier toch nog even extra de aandacht vestigen, omdat die meer nog dan al die andere gewelddaden is weggestopt in de plooiën van de vergetelheid. Het gaat hier om de in ons land totaal onbekende Chinezenmoord in Batavia. Toen de VOC zich namelijk in 1740 van enkele duizenden voor plantage-arbeid 'overbodig' geworden Chinese inwoners van de stad Batavia wilde ontdoen en ze daartoe wilde deporteren naar een andere Nederlandse kolonie (Ceylon), vreesden de ongelukkigen dat ze op volle zee door de Hollanders simpelweg overboord zouden worden gegooid. Daarop kwamen ze in verzet. Vervolgens stelde de toenmalige gouverneur-generaal Adriaan Valckenier voor om 'de stad van de Chinezen te ruimen'. In amper drie dagen tijd werden toen, Majesteit, tussen de vijf- en tienduizend Chinese inwoners van Batavia door Europeanen vermoord... In het rijtje van illustere koloniale 'geweldenaren' als Coen, De Kock, Van der Heijden, Van Heutsz en Westerling dient dus ook Valckenier op z'n minst een plaats te krijgen.

U ziet, Majesteit, met alle respect, maar wij, in dit land, zijn in onze hoofden nog lang niet gedekoloniseerd. Daartoe is nog een lange weg te gaan. Maar de tijd dringt, want als de voortekenen mij niet bedriegen... Ik wil me natuurlijk verre houden van pessimisme, maar ik ben geneigd te vrezen met grote vreze. Ja, want ik ben bang dat de mens toch te weinig leert van zijn geschiedenis. Begrijpt u mij alstublieft goed, Majesteit; dit wat ik hierboven heb beschreven is natuurlijk niet typisch Nederlands of tekenend voor uitsluitend de Ne-

derlandse volksaard; het is typisch voor het kolonialisme en typerend voor de mens! Daarom ben ik geneigd tot pessimisme, terwijl ik mij daar juist verre van wil houden. Ik kan en wil echter mijn ogen niet sluiten voor de wijze waarop de werkelijkheid zich aan mij voordoet. Waarom ik dan zo ongerust ben, vraagt u? Omdat, Majesteit, de mens anno 2020 inmiddels alweer op weg lijkt naar andere oorden, naar andere onontgonnen werelden om daar zijn kennelijk primaire behoefte tot koloniseren te botvieren...

Daarom, beste bewoners van de maan, van Mars, van Jupiter, kortom van het heelal, wees gewaarschuwd: de mens heeft plannen in uw richting! Wees gewaarschuwd: de gevreesde mens komt eraan!

Museum dicht

ATTE JONGSTRA

*Niets is bepaald zó. Alles is zó... zó... en zó.
(Multatuli)*

Amsterdam, Torensluis. Op de brug stond een groep burgers rond een zeildoek geschaard dat een kennelijk standbeeld verhulde. Het was een eerbetoon aan de in Nederland beroemde schrijver Multatuli. Hij kwam op voor de verdrukte Javaan, de verdrukte arbeider en de verdrukte vrouw, en heeft zich noch door topografie, flora, fauna of etnografie laten weerhouden van algemene geldigheid. De taalhistorische uiteenzettingen in zijn werk overstijgen alle wetten van de etymologie, zijn bezorgde woorden over onze rivierdijken lopen vooruit op ons tegenwoordige waterbeheer, zijn rekenwerk in verband met speeltafel en rijkdom is de kiem van de pas na de Tweede Wereldoorlog opgekomen chaostheorie. Multatuli is vooral de grote humanist van de negentiende eeuw, en de godfather van onze moderne moraal. Zonder zijn eenmalige oeuvre zou onze nationale identiteit het gezicht vertonen van een andere, vreemde natie. Terechte hulde dus aan deze grote Nederlander.

Een wonderlijk gezelschap daar op die brug. Ieder leek zichzelf te vertegenwoordigen. Ik zag geen tekenen van begroeting of zelfs herkenning, terwijl iedereen toch leek te weten wie de anderen waren. Mogelijk vond men het voldoende 'multatuliaan' te zijn, en persoonlijk, in zichzelf stil te staan bij de eer die hun grote roerganger hier in steen of metaal zou worden betoond. Eerst nam de uitgever van Multatuli's

werken het woord, een oude democraat met een neus als een kroot en een woeste haardos onder zijn flambard. Hij richtte het woord tot de koningin van dienst alsof zij in persoon aanwezig was. Zijn toespraak tot de multatulianen – bijna allen even oud als hij-zelf – begon met bittere verwijten over de financiering van het nog steeds onzichtbare beeld.

‘Geen cent uit uw koninklijke Croesushanden, Majesteit, is in dit beeld gevloeid. Elk dubbeltje dat in Multatuli is gestoken, ontviel aan mijn twee rijke vriendinnen. Ik noem dat schandelijk!’

Ik zag een enkele omstander knikken, voor de rest geen reactie. Men wachtte af, ik ook. De uitgever sprak een beetje moeilijk, had hij gedronken? Hij wist er niettemin een heel verhaal uit te persen. Regels over zijn eigen armoejeugd, over Multatuli als bestrijder van sociaal en koloniaal onrecht, maar vooral over de reeks van moeilijkheden die hij als uitgever had ondervonden bij het slijten van diens *Verzamelde werken*. Het woord ‘bedelstaf’ viel. Toen hij was uitgesproken leek hij even te wankelen.

Nu stapte een man naar voren met een ijl, blond jongenskuifje. Bijna fluisterend hoorde ik de jongeman zeggen dat hij onder de stadsbevolking een traktaat over het grote belang van Multatuli’s geestelijk erfgoed had verkocht, verlucht met liefdespoëzie van zijn Nederlands-Indische echtgenote.

‘Het zijn heel mooie gedichten,’ riep hij. ‘We hebben er maar liefst tweehonderd gulden mee verdiend!’

Uit een dokterstas haalde hij een envelop tevoorschijn, die onmiddellijk door de uitgever uit zijn hand werd gegrist.

‘Een peulenschil, maar vooruit...’ baste deze. ‘Er is een bestemming voor.’

Hij haalde alle biljetten uit de envelop en stopte ze in zijn grote portefeuille, die ijlings weer in zijn binnenzak verdween.

De volgende spreker. Een slordig in een vlekkerig pak zittend heerschap, de voorzitter van het Multatuli Genootschap. Hij

sprak een woord van dank uit. De ‘goede, volijverige’ uitgever werd in het zonnetje gezet met volzinnen, die diens al wat gecraqueleerde democratische en humanistische glans aan het bladderen brachten.

‘Ik ben professor, en niet zomaar een, ik ben een Multatuli-professor!’

Hij verklaarde zich tevens toon- en tekstdichter. ‘Daarbij ben ik een niet onverdienstelijk zanger, al zeg ik het zelf.’ Met een barste hij uit in een eigen compositie, aangekondigd als ‘Het Multatuli-lied’.

De wind was opgestoken, zijn trillers en rollers verwaaiden wat, er viel een regendrup of twee. Saïdjah kwam voorbij in een klaaglijk intermezzo, ook het klewangwettend krijgsgesang bleek tot het hooggeleerde zangregister te behoren. Het slotstuk ‘Aan den koning’ uit *Max Havelaar* laaide op tot strotstuk, waarvan het operagewicht de amateurtenor bijna leek te verpletteren. Zelf onthutst door zijn slot-fortissimo leek hij iets als ‘Allemachtig...’ te mompelen, maar na deze korte aarzeling maakte hij een buiging naar de verbijsterde geestverwanten en zei: ‘Dank u wel.’

Met een wild gebaar van de uitgever werd nu het beeld onthuld. Tevoorschijn kwam een reuzenbuste van een bejaarde, die vanaf een steenroze sokkel vervaarlijk voorover leunde. Maar hij was het, onmiskenbaar: Multatuli, beschenen door een inmiddels teruggekeerd zonnetje. Het gezelschap leek opgelucht toen de plechtigheid was voltooid, maar er was ook verontwaardiging. Moest deze moegestreden snorremans nu de grote voorvechter van de menselijkheid verbeelden? Enkele oude heren bewogen zich protesterend in de richting van de uitgever, die intussen een zakflacon tevoorschijn had getoverd en zich krachtig verweerde: ‘Rot toch op! Zonder mij was Multatuli nergens gekomen!’

*

Dit alles geschiedde in het jaar... Ik zou het moeten nakijken: lang geleden. Veel van de standbeeldmultatulianen zijn er niet meer, Uitgever, de zangprofessor, vele anderen – allen heengegaan.

Ik meldde me een week na de onthulling aan als lid van het genootschap dat Multatuli's nagedachtenis huldigt. De gelederen der multatulianen konden wel wat jong bloed gebruiken, meende ik. Regelmatig bezoek ik sindsdien het Multatuli-museum. Dit voorjaar trof ik er de man met een ijl, intussen grijs jongenskuifje. Die van de gedichten, dokterstas en Indische echtgenote. Hij bleek de nieuwe museumconserverator, en was vlak daarvoor tevens tot voorzitter van de Multatuli-club benoemd.

‘En? Hoe staat het met ons museum?’ vroeg ik hem opgewekt.

Zijn gezicht betrok. ‘We dreigen de gemeentesubsidie te verliezen.’

‘Hoezo dat ineens? Multatuli is de held in ons voormalig Indië.’

‘Vanzelfsprekend is hij dat. Maar misschien moet we toch sluiten.’

Hij hield een brief omhoog, van de gemeente zag ik. Wethouder Cultuur. Hij begon hem voor te lezen:

‘We leven in veranderende tijden, met veranderende waarden en inzichten. Dekolonisatie staat in onze dagen hoog op de agenda. Onze stad mag daarin niet achterblijven. Een aantal van onze stadgenoten was begin 2018 al een burgerinitiatief begonnen om een einde te maken aan de verering van kopstukken uit ons koloniaal verleden. De Amsterdamse gemeenteraad heeft op 13 mei 2019 een motie van GroenLinks naar aanleiding van dit initiatief aangenomen, om een Commissie Dekolonisatie in te stellen. Op 3 oktober jongstleden heeft deze Commissie haar rapport openbaar gemaakt. Op basis daarvan het volgende:’

Ik reageerde verbijsterd. ‘Willen ze ons museum echt opdoeken? Nee toch?’

‘Daar komt het wel op neer,’ zei de conservator. ‘Luister maar.’

‘Sinds de verschijning van *Max Havelaar* is het beeld van Multatuli als antikoloniaal pamflettist hardnekkig gebleken. In werkelijkheid heeft E. Douwes Dekker bijna twee decennia als ambitieus ambtenaar deel uitgemaakt van het Nederlandse Binnenlands Bestuur in Indië. Hij mag dan in zijn geschriften bezwaren hebben geuit tegen misstanden in die beschamende periode, maar tegen het koloniale systeem heeft hij zich nooit verzet.

Mij hebben ook van feministische zijde steekhoudende bezwaren bereikt tegen het bestaan van een Multatuli-museum. Want als echtgenoot handelde E. Douwes Dekker extreem koloniaal. Schreef hij immers niet: “Ik ben in de kring van myn gezin de hoofdpersoon, en niet myn vrouw. Haar belang is dat ik my roeren kan, dat myn arbeid glad gaat. Juist myn welvaren is haar belang.” Was het bovendien niet Multatuli, die een historische sekswerker *syphillitische verrotting* toewenste?

Vinden we niet in zijn werk regels over “het wanstaltige, vieze fysiek van Hottentotse vrouwen, die afzichtelyk zyn uit overmaat van vormen”? Dit is niet alleen vrouwonvriendelijk, het is zelfs uitgesproken racisme.

En over zelfbeschikkingsrecht van de vrouw gesproken, in de volgende zinsnede (van Multatuli) zien we alweer een schoolvoorbeeld van puur masculien kolonialisme: “Die vrouwen dansen, springen en huppelen van ’s avonds negen tot ’s nachts twee, liefst en byna uitsluitend met jongelieden wier moeder ze wezen konden. En dat vraagt om stemrecht en emancipatie!” Mag ook de vrouw op leeftijd een eigen leven hebben?

Ik stel u tot slot op de hoogte van het feit dat ik uit de #Me-Too-beweging diverse verzoeken heb gekregen de E. Douwes Dekkerstraat een andere naam te geven. Ik heb nog geen

besluit in dezen genomen, maar het argument dat Multatuli naast al het hierboven gestelde ook nog eens een Harvey Weinstein avant-la-lettre was, is zwaarwegend. Straatnamen mogen zo alledaags zijn dat je er nooit bij stilstaat, toch geven ze een voortdurende bevestiging van wie de Nederlandse identiteit mag vertegenwoordigen. Dat laatste geldt uiteraard ook voor uw museum.

Ik kom nu aan mijn conclusie: de in meerdere opzichten koloniale Multatuli is in onze moderne tijd niet de geschikte figuur om de Nederlandse identiteit te vertegenwoordigen. Sterker: hij geeft ons op de bovengenoemde punten een slecht voorbeeld. In dat licht is het onverdedigbaar van gemeentewege nog langer een museum te steunen dat zijn nagedachtenis in leven houdt.²

‘Verschrikkelijk,’ zuchtte ik.

‘Het is erger. Zoals u misschien weet ben ik als halftijds conservator in dienst van de gemeente. Ik moet van dat salaris leven.’

‘Maar die vrouw van je... Verdient die niet óók?’

Hij schudde mistroostig het hoofd. ‘Gescheiden. Ik begreep haar gedichten niet, zei ze. En aan Multatuli had ze een hekel.’

‘Het moet niet gekker worden!’

‘Bij onze laatste ruzie heb ik ook iets gezegd dat je tegenwoordig echt niet meer tegen een vrouw kan zeggen. Nou is ze dus weg, en nu ook nog mijn baan...’

‘Verrotte kwestie,’ zei ik. ‘Lullig voor je.’ Om hem te troosten zei ik maar dat ik zelf ook weleens een vrouw had kwijtgespeeld, wat hem niet leek op te beuren, en...

Dwaalde ik nu niet af van het Multatuli-standbeeld op de Torensluis? Nee. Ik fietste er gister nog naartoe. Bijna te steil, die brug. Met veel moeite wist ik me de keibestrating op te zwepen. En daar stond hij nog gewoon, mijn grote held. Multatuli leek nu echter zo ver voorover te leunen dat hij elk moment kon vallen, en zijn snor was beklad. Bloedrood.

Met schoenen en met woede

GOENAWAN MOHAMAD

Schoenen waren hét onderwerp van gesprek. Jakarta begin twintigste eeuw. Om precies te zijn: schoenen, Europese scholen, Nederlandse leerlingen, niet-Nederlandse leerlingen waren allemaal gespreksonderwerp en achter dit alles: kolonialisme.

‘In de onderbouw van mijn mulo droeg ik de voorgeschreven kleren – korte broek, jasje dichtgeknoopt tot bovenaan – maar verder gewoon sandalen, nog geen schoenen. Het was 1920 en ik droeg nog steeds geen schoenen. Ik had geen schoenen. Pas toen ik in de bovenbouw van de hbs kwam – bijna alle leerlingen waren er volbloed Nederlander, anders dan op de mulo waar de meesten Euraziërs waren – werd ik nerveus. Maar toen de danslessen op de hbs begonnen... droeg ik schoenen.’

Rudolf Mrázek nam dit gesprek met ‘Meneer Roeslan’ op in zijn boek *A Certain Age: Colonial Jakarta Through the Memories of Its Intellectuals* (2010). Mrázek schrijft altijd vanuit een origineel perspectief, met interessante informatie en met tactvol, diep inzicht. In dit boek is geschiedenis een nostalgische momentopname van een tijd die werd bewoond door mensen en banaliteiten. Zoals daar zijn: schoenen.

Mrázek rept alleen maar over schoenen als bescherming voor de voet. Maar ik voeg eraan toe: schoenen waren vanaf eind negentiende eeuw ook een teken van sociale spanning, dus vooral toen Indonesië nog Nederlands-Indië heette. Er waren mensen die geen schoenen hadden, er waren mensen die het recht hadden schoenen te dragen en er waren mensen die dat recht niet hadden of die dat recht ontzegd werd. Dit is

een klassiek thema. Kleding en kolonialisme waren een onafscheidelijk onderdeel van het verhaal over onderdrukking in Azië en Afrika.

Vanaf 1658 dwongen de Nederlandse overheersers, destijds de Vereenigde Oostindische Compagnie oftewel de *voc*, de ‘inlanders’ traditionele kledij te dragen. Het was hun verboden om zich naar Europese snit te kleden. Toen sommige Chinezen dit toch deden, werden ze gestraft. Dit voorschrift, heette het, maakte het gemakkelijker ‘misdadigers op te pakken’.

De lange geschiedenis van lokale opstanden vanaf de zeventiende eeuw zorgde ervoor dat de koloniale overheersers alert waren en alles wat buiten hen om gebeurde aan hun controle wilden onderwerpen. Kleding was het meest directe middel tot dit doel.

Henk Schulte Nordholt, een befaamd historicus uit Leiden, stelde *Outward Appearances: Dressing State and Society in Indonesia* (1997) samen, met bijdragen van verschillende onderzoekers. Uit dit boek leren we dat op grond van kleding een onderwerpingstechniek werd toegepast. Kees van Dijk beschrijft hoe de Javaanse leerlingen die aan Nederlandse scholen Nederlands leerden Javaanse kledij moesten dragen en op blote voeten moesten lopen. Schoenen waren voorbehouden aan Europeanen. Zelfs op de *stovia* moesten de studenten medicijnen lokale kledij dragen; alleen de christenen onder hen mochten een broek dragen, een colbert en, natuurlijk, schoenen.

Het mag geen verrassing heten dat Raden Saleh dit griefde. Na jaren in Europa verbleven te hebben, keerde hij naar Nederlands-Indië terug. Hij wilde Europese kleren dragen. Hij was daarmee in overtreding. De koningin van Holland wilde voor hem ook geen uitzondering maken – ook al wilde hij alleen maar een broek aan, een colbertje en misschien laarzen, die toen al flink uit de mode waren. Ik denk dat er vast wel ‘inlanders’ zullen zijn geweest die vonden dat Raden Saleh zich roomser opstelde dan de paus. Voor hen was de traditio-

nele kledij – ze wezen ‘westerse’ kledij af – een bekrachtiging van hun eigen identiteit.

In Aman Datuk Modjoindo's boek *Si Dul, Anak Betawi* (1943) is de opa van de jongen boos wanneer zijn kleinzoon in Lebaran thuiskomt met een padvindersuniform aan: hoed, korte broek, schoenen. Hij geeft de jongen een pets en houdt hem voor dat hij in sarong en met een zwarte fez op thuis had moeten komen...

Huilend trekt de jongen het uniform uit dat hij met zoveel trots draagt. Maar Si Duls opa vond dat de Betawi ‘Betawi moesten blijven’. Dit soort dingen gebeurden nadat de Boedi Oetomo-beweging, die aanvankelijk werd opgericht door jonge radicalen die hunkerden naar verandering, was overgenomen door de Javaanse betere kringen. Zij beleden ‘authenticiteit’, in navolging van het adagium van Rajiman Wedyodiningrat, een adviseur van het koninklijk huis van Surakarta op Centraal-Java, dat de ‘Javanen Javaans moesten blijven’. Onderwijs naar westerse snit was niet weggelegd voor het gros van de bevolking. Eén citaat wordt toegeschreven aan dezelfde Rajiman: ‘Westerse kennis is niet alleen onnodig, maar snijdt voor de inlandse bevolking ook geen hout.’

Kortom, het lijkt erop dat het ontwaken van het Indonesisch nationalisme samenviel met de manier waarop de nationalistenvan zich kleedden. Er moest een ‘breuk’ komen met het verleden.

In de decennia daarna bleef de rebellie nagalmen. *Doenia Bergerak* (*Wereld in beweging*) was een krant die in 1914 het licht zag. De hoofdredacteur, Mas Marco, zou worden herinnerd als een felle tegenstander van het idee dat de ‘Javanen Javaans moesten blijven’. Formele Javaanse kledij – sarong, jasje en hoofdtooi – maakte onderdrukking alleen maar gemakkelijker. Het dragen van een westers colbert, een broek en stropdas ten overstaan van aristocraten en koloniale ambtenaren zou hen choqueren: dat was niet de kledij waarin traditionele blijken van gehoorzaamheid werden overgebracht. Dus zou, schreef Marco, een regent zich geen raad weten als hij een Ja-

vaan zag in westerse kledij, compleet met schoenen.

Nee, dit verhaal gaat niet over schoeisel. Boven de zool had je de politiek van onderdrukking en ongelijkheid.

Uit het Engels vertaald door Robert Dorsman

Brief vanaf het eiland Manus

BEHROUZ BOOCHANI

Het klimaat aan de evenaar is uiterst grillig. Alleen hier, in streken rondom de evenaar, zou je een man in de regen kunnen tegenkomen die geen kleren draagt maar wel een paraplu boven zijn hoofd houdt. Of die man zijn voeten schoon kan houden, hoeft in dit klimaat geen punt van zorg te zijn, want bij terugkeer naar zijn hut en zijn geliefde zal hij geheid een dikke laag modder en vuil met zich meebrengen.

Twee dagen geleden, toen ik in de stad Lorengau moest zijn, heb ik een klassieke, zwarte paraplu aangeschaft. De verkoper adviseerde me om een modieus, bontgekleurd model te kopen, maar dat week te veel af van mijn voorstelling hoe een fatsoenlijke paraplu eruit hoort te zien. Ik was al jaren van plan geweest om een paraplu te kopen, zonder mezelf ooit van de noodzaak daarvan te kunnen overtuigen. Voor een bestaan zonder paraplu had ik daarentegen een aantal gevoelsmatige, zeg maar dichterlijke redenen: de sensatie om nat te worden tijdens een regenbui; om de klamme, vochtige lucht op te snuiven; om de aangename tinteling van de huid door het hele lijf te voelen. Sinds mijn verbanning naar het eiland Manus hebben die ideeën over een paraplu geleidelijk vaste vorm gekregen. Toegegeven, lang niet elke paraplu is bestand tegen de equatoriale plensbuien van Manus. Maar voor wie beschutting zoekt tegen alle natheid en wie zich wil beschermen tegen de stralen van een meedogenloze zon, is het hebben van een forse, stevige en ondoordringbare paraplu absoluut noodzakelijk. Overigens verschillen hier aan de evenaar de paraplu's met die in de rest van de wereld. Hier worden vooral 'gezinsparaplu's' gebruikt. Dat wil zeggen dat

ze vele malen groter zijn dan de doorsneeparaplu. Dermate groot dat je tijdens een wandeling in bijvoorbeeld Sydney spotlust bij voorbijgangers zou veroorzaken. Bovendien zijn ze vanwege hun omvang lastig mee te nemen in trein of bus, en lopen medepassagiers het gevaar om door de puntige uiteinden in hun gezicht of ogen te worden geprikt. Sinds mijn aankomst in dit detentiecentrum ben ik de paraplu steeds meer gaan zien als een absoluut onmisbaar hulpmiddel. Dit kamp biedt geen enkele schaduw of beschutting. De grond is bedekt met wit zand, zodat je door de reflecterende werking extra wordt blootgesteld aan de stralen van een genadeloze zon. Dit kun je met recht een marteling noemen, waarvoor het bezit van een paraplu enig soelaas kan bieden.

Op regenachtige dagen dienen zich ~~ander~~ soorten van ongerief aan. Dan kun je niet even naar buiten om een sigaret te roken. Binnen in de tent is het kil en afgeladen met medege-detineerden. Het is weleens voorgekomen dat ik zat te snakken naar een sigaret en het buiten te nat of juist te zonnig was, en ik me gedwongen voelde om een lange afstand door het gloeiende zand te sjokken tot ik een witte tent bereikte die daar, aan de uiterste randen van het kamp, voor de rokers was opgezet.

Vandaag was het de eerste keer dat ik me met mijn zwarte paraplu naar buiten begaf. In de vroege ochtend van een stormachtige dag liep ik met mijn paraplu tot voorbij de detentiecentra Fox en Mike, en bereikte een halfuur later de kust. Ik voelde me een jongetje dat zojuist zijn eerste fiets had gekregen en daarop onafgebroken in zijn buurt dezelfde rondjes aan het rijden was. Wat heb ik daar stevig staan roken, en met hoeveel plezier heb ik daar staan kijken naar de mensen die zich niets van de regen probeerden aan te trekken! Die zichzelf een schop onder de kont gaven en zich vrolijk maakten over hun doorweekte kleren! Wat mijzelf betreft, ik vond het allemaal prima. Ik heb daar zelfs koffie staan drinken, en heel relaxed een praatje gemaakt met mijn medege-detineerden die vanuit hun tent de kletterende plensbui stonden gade te slaan.

Volgens mij straalde mijn houding iets uit van opschepperij en pronkzucht. De manier waarop ik daar rondstapte met mijn paraplu, de sigaret die losjes in een mondhoek hing – lichaamstaal die voor mij duidelijk voelbaar was, maar door geen van de omstanders werd opgemerkt.

En toen was er het strand, en die wonderschone oceaan. Ik ben op een cementen bankje geklommen dat in die uithoek was neergezet en heb daar, onder beschutting van mijn paraplu, staan kijken hoe de regendruppels landden op de woelig golvende oceaan. Aan de horizon waren silhouetten van andere eilanden te zien, zelfs, een heel stuk verder en in de storm nauwelijks nog zichtbaar, die van het eiland Mandarin. Ik voelde me ontheemd, eenzaam, verloren – draaide nog een sigaret. Overigens ben ik op dit hele eiland de enige die over shag beschikt en zelf zijn sigaretten rolt. De tabak was een cadeautje van iemand uit Australië. Die unieke positie was een extra reden om mezelf daar in het bos, aan het strand en tijdens de regen, superieur te voelen. Na met bruin papier nog een sigaret te hebben gerold zorgde ik dat mijn paraplu paraat voor actie was. Dat wil zeggen: ik greep het handvat stevig vast, ontvouwde het scherm en plaatste dat secuur boven mijn hoofd, net zolang tot ik me vergewist had dat deze paraplu geen druppel water doorliet. Met mijn paraplu aldus in de aanslag ontspande ik me, haalde mijn aansteker tevoorschijn en stak met een elegant gebaar, zoals je alleen een gentleman ziet doen, de zojuist gerolde sigaret aan.

Op dat ogenblik verlangde ik naar een deftige zwarte overjas, om mijn verschijning als heer van stand eventjes compleet te maken. Ik probeerde een paar stappen terug te doen en op afstand naar mezelf te kijken: een lange, magere verschijning in een chique mantel, een echte gentleman die weet hoe hij een paraplu bedient, exotisch geurende sigaretten rookt en gefascineerd naar het bos, de zee en de regen kijkt. Maar wacht, dit tafereel is nog niet compleet. Hier ontbreekt iets aan. Ik besluit jou als metgezel aan mijn zijde erbij te fantaseren. Als we toevallig toch terecht zijn gekomen in een

soort wensdroom waarbij ik van alles kan oproepen, waarom dan niet de liefde van mijn leven besteld? Carla dus, met twee geperforeerde oorrellen (en laat haar nooit vergeten dat ik het was die de gaatjes heeft geschoten!). Kijk, daar staat ze, met gouden sieraden aan beide oren, verliefd giechelend en zich met één hand om mijn middel stevig tegen me aan drukkend. Visioenen van liefde, de geur van de zee en druppels water die van de rand van mijn paraplu vielen en die ik gretig in mijn mond opving. Ze smaakten naar honing en eikenhout.

Dit liefdesvisioen moet als een vruchtdragende boom zijn vol rijpe appels. Of met ontluikende zaden die ooit vruchten zullen worden. Een boom belaagd door agressieve insecten en muggen. Een man in lange overjas, sigaret in de mondhoek, loopt over het verlaten pad. Uit eerbied voor de uitstekende takken in de tuin licht hij even zijn hoed op. Daarna zet hij de hoed weer op zijn hoofd en trekt opnieuw aan zijn sigaret. En loopt verder over het verlaten pad. De appelboom hangt misschien al vol met rijpe vrucht. Wat voel ik me toch een kei met die klassieke zwarte paraplu!

Uit het Perzisch vertaald door Gert de Vries

Als witte ogen naar je kijken

SABRINE INGABIRE

Een wit notitieboek volgeschreven met zwarte inkt, een Frans boek van een Senegalees-Franse schrijfster, een opgeladen dictafoon waarop reeds vier interviews opgeslagen zijn, een rode waterfles zonder water, een oude iPod Classic beschermd door een versleten leren hoesje, twee appartementensleutels hangend aan een Marokkaanse sleutelhanger gestolen van een Marokkaans-Libanese vriendin, en een Belgisch paspoort aangemaakt om een zomer naar New York te gaan, zitten veilig in de donkere totebag die aan mijn schouder hangt. Ik draag een zwarte broek en een bruine trui, aangeschaft toen de winterse winden niet meer te negeren waren. Donkerblauwe laarsjes met stevige leren hakken, die in alle stilte de grond aanraken. Een zwarte jas, een dikke sjaal, een witte wollen muts. Niets om van op te kijken.

*

Hun hoofden draaien zich om wanneer ik de ruimte binnenvandel. Ze kijken allemaal – net iets te lang. Als mijn blik die van een van hen kruist, kijkt hij snel weer weg. We zitten hier allemaal om dezelfde reden, als professionals die hun beurt afwachten om iemand te interviewen. Al is het voor hen moeilijk te geloven dat wij op dit moment dezelfde plaats in de maatschappij innemen. Deze plaats – het privilege om verkozen én ingevlogen te worden voor een belangrijk interview, de macht om diegene te zijn die het nieuws maakt en bepaalt – is normaal voorbehouden aan groepen waar mijn zwarte huid niet bij hoort.

Een man staart naar mij wanneer hij denkt dat ik hem niet zie. Hij kijkt, subtiel denkt hij, naar wat ik doe, naar mijn telefoonscherm, mijn notitieboek. Hij is groot, slank, draagt een blauwe denimbroek en een lichte hoodie. Een lange baard onderscheidt hem van de andere aanwezige witte mannen. Tussen het staren door spreekt hij Duits met zijn collega.

Vindt hij mij aantrekkelijk?

Ik wou dat ik zijn blik kon vasthouden en in zijn ogen de soort fascinatie kon zien die jou het gevoel geeft dat je de meest wonderlijke persoon op aarde bent. Zo, wanneer je ziet dat iemand zich plots inbeeldt hoe het zou zijn om zijn leven met jou samen door te brengen. Naast jou wakker te worden, naar je te mogen staren wanneer je nog vredig slaapt, je liefdevol te kunnen zoenen. Aan de wereld te zeggen dat je 'zijn liefste' bent, melige foto's op Instagram te posten, je te taggen in grappige memes op Facebook, voor je te zorgen als je ziek bent, ongemakkelijk een te klein bad te delen, vurig een bed te delen, je zwarte huid te strelen met zijn zachte witte vingers, in slaap te vallen voor een Netflixserie die na twee uurtjes ruziën samen werd gekozen. Samen de hond uit te laten, af en toe – maar niet vaak – écht ruzie te maken, elkaar zo goed te kennen dat we geen verrassingsfeestjes voor elkaar kunnen plannen, in het park boeken te lezen wanneer het zonnig is, één handschoen te delen om elkaars hand te kunnen vasthouden wanneer het buiten vriest, te glimlachen wanneer we oud zijn en elkaars verhalen helemaal vanbuiten kennen. En om na al die jaren nog steeds te wéten dat je de meest wonderlijke persoon op aarde bent.

Is dit wat hij voor zich ziet, terwijl hij stiekem mijn bruine huid bestudeert?

Of is hij alleen verbaasd dat ik daar samen met hen zit?

*

De man die de interviews coördineert negeert me. Niet omdat hij me niet heeft gezien, en niet omdat hij me niet wil zien.

Hij ziet me gewoon niet. Begrijp me niet verkeerd – hij weet dat mijn lichaam er is. Onze ogen hebben elkaar gekruist, we hebben vriendelijk naar elkaar gelachen. Alleen *ziét* hij me niet. Niet als het wezen dat ik ben. In de positie waarin ik me bevind. Hij ziet de wereld zoals we die vaker zien – een wereld waar witte mensen journalisten zijn, en zwarte mensen iets anders. Een wereld waarin hij zich voortbeweegt als iemand die vaak in aanraking komt met honderden verslaggevers, en waar al die verslaggevers niet op mij lijken. Daardoor is het voor hem aanneembaarder dat ik naast deze mannen – mijn collega's – voor een andere, obscure reden zit, dan dat ik er in dezelfde hoedanigheid als hen ben.

Ik zeg niets omdat ik me afvraag hoelang het ~~lang~~ zal duren voordat hij me zal aanspreken. Nadat hij een uur lang contact heeft gemaakt met de witte mannen, hun vragen geduldig heeft beantwoord en hun waardevolle informatie heeft verstrekt, geef ik het op. Ik vraag wanneer het mijn beurt is.

Hij kijkt me versteld aan. Blijft even stil, glimlacht ongemakkelijk, maar vriendelijk.

'Ben je hier ook voor het interview?'

'Ja.'

'O.'

Versteldheid, stilte, glimlach, ongemak.

'Hoe heet je?'

Ik geef hem mijn naam, die van mijn krant. Hij zoekt haastig mijn naam op zijn planning. Het ongemak in zijn handeling is inmiddels gestegen – hij gedraagt zich als iemand die ongemakkelijk geworden is van zijn eigen ongemak.

'O, dit ben jij!'

De verbazing in zijn stem is, in mijn oren, even herkenbaar als de stem van de vrouw die me heeft grootgebracht. In zijn verstelde ogen zie ik de verstelde ogen van duizenden mensen die hem voorafgingen.

'O,' je genoot een gymnasiumopleiding? 'O,' je studeert rechten? 'O,' je studeert *hiér* rechten? 'O,' je bent journaliste bij een grote krant? 'O,' je schrijft voor *mijn* grote krant?

Deze verstelde, verbaasde mensen, zijn lieve mensen. Ze zouden me de weg wijzen als ik het hun zou vragen. Me een hand geven als ik zou vallen. Me op straat achternalopen om een briefje van 20 euro dat uit mijn zak is gevallen terug te geven. Ik kan de liefde op het gezicht van deze jongeman aflezen. Hij is vriendelijk, behulpzaam als geen ander. Waarschijnlijk bezoekt hij regelmatig zijn oma en geeft hij bedachtzame Vaderdagcadeautjes. Daarom doet hij dit werk ook; wanneer interviews uren uitlopen, is het moeilijk boos te zijn op deze zachteardige, hardwerkende persoon.

Hij zou nooit, bewust, een zwarte persoon anders behandelen dan een witte persoon. Hij zou nooit, bewust, een vrouw anders behandelen dan een man. Als hij ooit kinderen heeft, zal hij ze aanleren dat iedereen gelijk is. Hij zal met evenveel enthousiasme – en waarschijnlijk net iets meer – de zwarte vrienden van zijn kinderen in zijn huis ontvangen. Hij gelooft in gendergelijkheid en noemt zichzelf een feminist. Hij was blij toen Obama verkozen werd, hoopte op een presidentschap van Hillary Clinton, en betreurt de Brexit en Trumps beleid iedere dag. Toch kijkt hij naar mij zonder me te zien. Zou hij een zwarte man wel zien? Een witte vrouw? Een oudere zwarte vrouw? Ik kan het niet weten – alleen weet ik dat hij me niet zag en dat de aanwezige witte mannen me net iets te lang zagen. In hun ogen, dezelfde ‘o’.

‘O’, je bent zwart. ‘O’, je bent een vrouw. ‘O’, je bent jong. ‘O’, je bent een jonge zwarte vrouw. ‘O’, je bent de eerste die ik hier zie. ‘O’, ik had het niet verwacht. ‘O’, ik had jÓú niet verwacht. ‘O’, hoe ben je hier geraakt? ‘O’, hoezo heb je dezelfde baan als zij?

‘O’, hoezo heb je dezelfde baan als ik?

‘O’, wat doe jij hier?

‘O’. Je hoort hier niet bij.

‘O’, wat spreek je goed Nederlands. ‘O’, wat goed dat jij wél werkt en bijdraagt aan de maatschappij. ‘O’, wat ben je goed geïntegreerd. ‘O’, wat leuk dat wij in aanraking komen met andere culturen. ‘O’, wat een mooi haar heb je – mag ik het

aanraken? 'O,' wat ben ik blij dat jij niet als andere allochtonen bent.

'O,' dit zijn wel heftige dingen die je nu zegt.

'O,' je vindt mij racistisch? Maar ik ben toch vriendelijk?

'O,' Rot op, ga terug naar je land.

Ze hoeven hun verbazing zelfs niet meer uit te spreken.

*

Vier uur later durft de Duitssprekende man met een baard mijn blik te vangen. Hij is aantrekkelijker dan ik verwachtte. Hij glimlacht, zegt 'hey'. Ik glimlach, zeg 'hey'.

In zijn blik lees ik nieuwsgierigheid, hoop, verlangen. Plots voel ik in mijn borstkas de druk van de Netflixserie die op de achtergrond speelt terwijl wij al knuffelend slapen. De druk van onze prachtige te snel groeiende puppy, van de hashtag *#couplegoals* onder onze Instagramfoto's, van de uitgerekte handschoen die te groot is geworden voor één hand.

Ik zie zijn witte huid en mijn zwarte huid. Of eerder, zijn lichtbeige huid en mijn bruine huid, geplaatst in deze witte wereld waarin ik zwart ben. Ik zie hoe ik tijdens de eerste paar dates probeer uit te zoeken of hij met mij wil zijn omwille van wie ik ben of omwille van een bij niet-zwarte mannen vaak voorkomende fetisj. Hoe ik daarna duizenden vragen beantwoord over zaken waar hij, wellicht, nooit over heeft nagedacht; mijn haar, mijn muziek, mijn familie, mijn land, ons eten. Ik zal hem vertellen hoe al deze normale zaken een andere betekenis hebben als zwarte persoon. Eindeloze gesprekken over racisme, seksisme en misogynoir zullen volgen. Op een dag zal hij me durven vertellen dat hij niet weet wat misogynoir überhaupt is. Als hij zich bewust is van de sociale ongelijkheden die deze wereld teisteren, zal hij al een reeks sociologische boeken hebben gelezen voor hij mij ontmoette, en als hij van me houdt, zal hij nog meer boeken lezen – nu geschreven door zwarte feministische antikapitalistische denkers. We zullen deze boeken bespreken tot hij echt begrijpt

wat er staat – en dan zullen we het nog langer bespreken tot hij heeft begrepen dat hij het nooit echt zal begrijpen. Ik zal mezelf overtuigen dat ik hem zo lief heb dat deze relatie het waard is de hele tijd mijn bestaan, mijn werkelijkheid en mijn wezen uit te leggen. We zullen op straat hand in hand wandelen, soms zullen witte mensen vreemd naar ons kijken, soms zullen het zwarte mensen zijn. Vaak om verschillende redenen. Mijn familie zal opmerkingen maken, vaak grappig, over witte mensen – zijn familie zal opmerkingen maken, vaak racistisch, over zwarte mensen: ‘Maar het is een grapje, eh.’ Ik zal van hem houden en hij van mij, we zullen gelukkig zijn. Na één jaar zal onze relatie echt goed zitten: ik zal nog maar af en toe iets moeten uitleggen. Hij zal hebben begrepen dat dingen uitleggen uitputtend is voor zwarte mensen en vrouwen en zal zelf zijn research doen voordat hij me vragen stelt. Eens om de zoveel tijd zal ik thuiskomen, uitgeput van een werkdag waar ik geconfronteerd werd met racisme, seksisme, of misogynoir, en zal ik onbegrip treffen in de woorden van net de persoon die me begrepen zou moeten doen voelen. ‘Schat, sorry, maar wat is er hier juist zo racistisch of seksistisch aan?’ En ik zal mezelf overtuigen dat ik hem zo lief heb dat deze relatie het waard is af en toe mijn bestaan, mijn werkelijkheid en mijn wezen uit te leggen.

We kijken elkaar even aan, en in zijn blik lees ik nieuwsgierigheid, hoop, verlangen, en mijn toekomstige vermoeidheid.

Of misschien is hij alleen verbaasd dat ik daar samen met hen zit.

'n weeklaag vir |xam in drie stemme

JOLYN PHILLIPS

die sirkel van opkoms

die eerste tong ken die
hartklop van die grond
elke aar van elke blaar
elke ouderdom van elke boom
elke reuk van elke blom
die eerste tong weet waar die by bly
om die heuning te kry
die eerste tong skiet met spinnekopgif
die eerste tong ja die eerste tong
gebruik elke skilpaddop
elke plek het 'n naam
as die eerste tong dit roep
antwoord als

die eerste tong het die skepe aan't see ontdek
die eerste tong het bartholomeus dias ontdek
vir van riebeek 'n beker water gegee
die berg met 'n wolktafeldoek oorgetrek
vir die camissakoninkryk
hierdie oornemers noem die eerste tong hottentot
maar die eerste tong noem hulleself |xam
as hulle vandag roep
antwoord niemand

die houtkewer in die hiernamaals
in ons vlees het ons tonge geklap
het ons stories met dierbloed
teen klippe geverf
bloed is 'n ding wat nie
sommer uitwas nie
dit word deel van die klip se gevoelte

in die boom se ringe is
waar ons haar jare wegsteek
ons is na die droogte gestuur
ons velle so gerimpel die olifant lyk na familie
al stem wat jy nou nog hoor van ons is in die wind
die een wat by die berg camissa bly kry
die towenaars het verdwaal op pad na hulle gebedplek
die sterstof verslaan in die grotte en die mense gaan dood
van die siektes wat die skepe gebring het
ons het die see as 'n graf gebruik
kyk hulle dryf op die water soos bloublasies
jy kan ons hoor saam met die suidooster
jy kan ons rougoed hoor

hierdie waarheid gaan oor
meer as net ons wat dood is
hierdie waarheid kan nie vertel word nie
want niemand kan ons taal nie
mense word begrawe
word toegegooi met grond
met klippe gemerk om te sê ons was hier
maar die taal bly hoor die dood word 'n storie
in sy mense se mond kry dit nog woorde
nog gevoeltes by
die mens word 'n voormens
die mens word waterstof en ster

hier sit ons nou om die vuur in die nadood

die towenaars slyk in die koue water
hulle krag is op
ons kan net dink hier in die middelplek
niemand kan meer vir ons uit die graf uit roep nie
want niemand kan dit meer praat nie
en ons kan ook nie meer terugpraat nie
ons kinders praat 'n taal gemeng
met oseane speserye en slawerny
hulle taal is geskeur in die middel
ons sit vas in daai valleï

san
hulle noem ons san batwa, baroa
ons wil vir hulle sê ons eet nie van die grond af nie
ons is die grond die herders van die aarde
ons is nie hiënas nie
ons eet nie van 'n ander jagter se karkas nie
ons jag ons eie kos
ons eet nie van die grond af nie

elke mens of wese het 'n keuse
om saam met ons te jag of om agter te bly
elke ding het sy vryheid om te dwaal waar hy wil
ons bly waar die aarde vir ons die ja gee
ons gee terug vir die grond wat vir ons geleen word
hier in die nalewe sit ons vas
ons kan nie beweeg nie

ons praat dieselfde stories hier
van die lewe wat opbloeï
hier is drade om ons tong gespan
ons kan nêrens gaan nie oral stom
ons nasate het skuïte in hulle bloed
en hulle wortels is uitgeruk
hulle is ankers wat onder die see roes
die kinders is vaak

die storievertellers is siek
ek wens ons stories
kan uit die klippe roep
ons sit vas in die plek

ek was eers 'n sterdrywer nou gooi
ek duim in die hemelruim
my oë is vol melkweg
ek is so blind soos 'n kreef
my tong is van my af weggestroop
die haaie spoel uit op die strande
die reusevisse van die koue see
het gekom om hulle lewers uit te vreet
die haaie die ding wat ons die meeste vrees
spoel uit op die sand
dit wat ons die meeste vrees
spoel uit in ons
ons is haaie
sonder lewers
hoe hou mens begrafnis
vir jou taal as hy dood
al wat van ons oorbly is bleek is sprook

deel 2 vandag se kind

en wie is die |xam
khoi
san
strandloper
sterrekykers
wat die land verruil het vir dagga en skokiaan
hulle wat die geheime van die rooibos verkoop
hulle wat hulle eie moet terugvra by die skipryers
is dit hulle wat hulle eie stert jaag
wie is die geitjie
het die pofadder hulle nie gewaarsku nie

ween die suidooster nie saans
sonder'n keel nie
wie se skuld is dit
dat |xam nie bestaan nie

ons begin vandag weer
met die eerste klank
maar ons is strop om die tong
al wat oor is van |xam sit vas
in ons landswapen
op 'n muntstuk
~~ke e xarra ke~~
diverse mense verenig

die skepping

'n swerm sterre kom newel
op die vlam van die vlakke
agter 'n papierbaskanniedood
steek 'n oumansoutbos
met sy duiwelsbaard sy kop uit
hy roep die treurwilger uit
'n begraafplaasblom
hy roep die olifantvoet
die eerste tong praat
van afrikakastaaing bergsering
die spinnekoppe se pote hoor
die geboorte van die eerste woord
die hottentotsgotkreef
vang sy prooi met sy kaakpoot
in die bloumiddernag
met die melkweg gemaak
van vuurvliegies en as.dra
die heuningby die moeë hottentotsgot
na diewaterblom by dag
en daar het die by die hottentotsgot

gelos en die waterblom
vou haar kroon toe
toe die vuurvliegies die aarde belig
en die krieke die nag stem
word die eerste mens met by
en hottentotsgot in die waterblom gemaak

by oggend toe die waterblom
haar kroon open vir die nuwe dag
sit die eerste kind en na-aap sy alles
die sing van 'n besie
roekoek van 'n duif
die tjir van 'n kriek
hoe-hoe van 'n uil
die huil van 'n hiëna
dit was die eerste kind se tong
die hemelligaamtaal

een driestemmig klaaglied voor het |xam

JOLYN PHILLIPS

de cirkel van opkomst

de eerste tong kent de
hartenklop van de grond
elke nerf van elk blad
elke ouderdom van elke boom
elke geur van elke bloem
de eerste tong weet waar de bij verblijft
om de honing te verzamelen
de eerste tong schiet met spinnenkopgif
de eerste tong ja de eerste tong
gebruikt elk schildpadschild
elke plek heeft een naam
als de eerste tong hem roept
antwoordt als

de eerste tong heeft de schepen aan zee ontdekt
de eerste tong heeft bartholomeus dias ontdekt
aan van riebeeck een beker water gegeven
de berg met een wolken tafelkleed bedekt
voor het camissakoninkrijk*
de invallers noemden de eerste tong hottentot
maar de eerste tong noemde zichzelf |xam
als hij vandaag roept
antwoordt niemand

de houtkever in het hiernamaals
in ons vlees klakten we met onze tong
we verfden onze verhalen met dierenbloed
op rotsen
bloed is iets wat niet
zomaar wordt uitgewist
het wordt deel van de gevoelens van de rots

in de ringen van een boom
verbergen we haar jaren
we zijn naar de droogte gestuurd
onze huid zo gerimpeld dat de olifant op familie lijkt
de enige stem die je nu nog van ons hoort is in de wind
die ene die bij de berg camissa verblijft krijst
de tovenaars zijn verdwaald op weg naar de plek waar ze
bidden
de sterrenstof verslaat in de grotten en de mensen gaan dood
door de ziekten die de schepen hebben meegebracht
we hebben de zee als graf gebruikt
kijk ze drijven op het water als kwallententakels
je kunt ons horen samen met de zuidooster
je kunt ons rouwen horen

deze waarheid gaat over
meer dan over ons die dood zijn
deze waarheid kan niet verteld worden
want niemand kent onze taal
je wordt begraven
wordt bedolven onder grond
aangeduid met een steen om te zeggen je was hier
maar de taal blijft hoor de dood wordt een verhaal
in de monden van de mensen krijgt hij nog woorden
nog gevoelens erbij
de mens wordt voormens
de mens wordt waterstof en ster

hier zitten we nu om het vuur in het hiernamaals
de tovenaars als slijk in het koude water
hun krachten zijn op
we kunnen alleen maar denken in deze plek in het midden
niemand kan ons meer uit het graf roepen
want niemand spreekt de taal nog
en wij kunnen ook niet meer terugpraten
onze kinderen spreken een taal gemengd
met oceanen specerijen en slavernij
hun taal is doormidden gescheurd
we zitten vast in de vallei

san
ze noemen ons san batwa, baroa
we willen tegen hen zeggen dat we niet meer van de grond
eten
wij zijn de grond de herders van de aarde
wij zijn geen hyena's
wij eten niet van het karkas van een andere jager
wij jagen op ons eigen voedsel
wij eten niet van de grond

ieder mens of wezen kan kiezen
om samen met ons te jagen of om achter te blijven
elk ding heeft zijn vrijheid om te dwalen waar het wil
we blijven waar de aarde ons het jawoord geeft
we geven terug aan de grond wat we ervan hebben geleend
hier in het leven na de dood zitten we vast
we kunnen ons niet bewegen

we vertellen hier dezelfde verhalen
van het leven dat opbloeit
er zijn draden om onze tongen gespannen
we kunnen nergens heen overal zijn we stom
onze nazaten hebben schuiten in hun bloed
en hun wortels zijn uitgerukt

ze zijn ankers roestend onder de zee
de kinderen hebben slaap
de verhalenvertellers zijn ziek
ik wou dat onze verhalen
konden roepen uit de rotsen
we zitten vast op deze plek

eerst was ik een sterrenberijder nu lift
ik door het hemelruim
mijn ogen zijn vol melkweg
ik ben zo blind als een kreeft
mijn tong is van mij afgestroopt
de haaien spoelen aan op de stranden
die reuzenvissen van de koude zee
zijn gekomen om hun levers eruit te vreten
de haaien de dingen die we het meeste vrezen
spoelen aan op het zand
wat we het meeste vrezen
spoelt aan in ons
we zijn haaien
zonder levers
hoe houd je een begrafenis
voor je taal als hij dood is
al wat van ons overblijft is bleek is sprookje

deel 2 het kind van vandaag

en wie zijn de |xam
khoi
san
strandloper
sterrenkijkers
die het land verruild hebben voor *dagga** en drank
zij die de geheimen van het *rooibos** verkopen
zij die zichzelf moeten terugvragen van de scheepvaarders

zijn zij het die op hun eigen staart jagen
wie is de gekko
heeft de pofadder ze niet gewaarschuwd
weent de zuidooster niet 's avonds
zonder keel
wiens schuld is het
dat het |xam niet bestaat

we beginnen vandaag weer
met de eerste klank
maar we hebben een strop om de tong
het enige wat over is van |xam zit vast
in het wapen van ons land
op een muntstuk
~~ke e xarra ke~~
diverse mensen verenigen

de schepping

een zwerm sterren komt nevelen
op de vlam van de vlakke
achter een *papierbaskanniedood**
staat een *oumansoutbos**
met zijn duivelsbaard uit zijn kop
hij roept de treurwilg tevoorschijn
een begraafplaatsbloem
hij roept de olifantsvoet
de eerste tong praat
van afrikastanje bergsering
de poten van de spinnenkoppen horen
de geboorte van het eerste woord
de bidprinkhaankreeft
vangt zijn prooi met zijn kaakpoot
op klaardonkere nacht
met de melkweg gemaakt
van vuurvliegjes en as droeg

de honingbij de vermoeide bidsprinkhaan
overdag naar de waterlelie
en daar liet de bij de bidsprinkhaan
achter en de waterlelie
vouwde haar kroon dicht
toen de vuurvliegjes de aarde belichtten
en de krekels de nacht stem gaven
werd de eerste mens met bij
en bidsprinkhaan in de waterlelie gemaakt

's ochtends toen de waterlelie
haar kroon opende voor de nieuwe dag
zat het eerste kind alles na te apen
het zingen van een cicade
het roekoeën van een duif
het tjirpen van een krekkel
de oe-hoe van een uil
het huilen van een hyena
dit was de tong van het eerste kind
de hemellichaamtaal

camissa: (uit het Koi) vers, helder water

dagga: (uit het Koi) marihuana, wiet

rooibos: (uit het Afrikaans) inheemse struik

papierbaskanniedood: (uit het Afrikaans) acaciasoort

oumansoutbos: (uit het Afrikaans) houtachtige, veelal in
rotsspleten groeiende struik

Uit het Afrikaans vertaald door Robert Dorsman

Rondvaart cirkelkwaad

SIMON(E) VAN SAARLOOS

‘Aan uw rechterhand ziet u het voormalig huis van vertaler Jannie H. – we hebben haar volledige naam nog niet weten te achterhalen. Zij was de laatste die het werk van Frantz Fanon vertaalde en het woord “blank” gebruikte in plaats van wit. Een paar jaar later was zij een van de activisten die zich inzetten voor het behoud van de Nederlandse taal. Er waren in Nederland ruim drieduizend vertalers, zij verloren in 2028 allemaal hun werk.’

Ik knik, zodat mijn meebewegen zichtbaar is. Tegelijkertijd moet ik innerlijk alles op ‘nee’ zetten om niet met mijn uiterlijke vertoon te vergroeien. Onze tourgids – de voorzitter van NWVO – kijkt naar het appartement dat ze aanwijst. Rechtsboven, driehoog. Het vuur dat door de bewoners is aangestoken om uitwerpselen te verbranden, reikt bijna tot haar verdieping. Voor het gebouw staan minder tenten dan je bij de grootte van dit appartementencomplex zou verwachten. Niet iedereen blijft, en dit is een stormachtige plek, de flats rondom snijden de wind scherp het kamp in. ‘Wat is er met Jannie H. gebeurd?’ vraag ik.

Er zit een seconde vertraging op de vertaler. De voorzitter ontvangt mijn vraag met een knik. ‘Volgens mij is ze met haar pensioen naar Frankrijk vertrokken. Helaas, we hadden haar graag willen rehabiliteren. Ze had zich voorbereid op het verdwijnen van haar vakgebied vanwege automatisering: ze wist dat ze zou worden overgenomen door online vertaalprogramma’s. Maar niemand had verwacht dat de Nederlandse taal überhaupt nooit in het online woordenboek terecht zou komen.’

We schudden allemaal ons hoofd.

‘Het Fries heeft het wel overleefd,’ vertelt de voorzitter. In Wereldtaal bestaat het woord ‘overleven’ niet en dus horen wij: kkkkk, wat zoiets betekent als ‘vastbesloten om verandering te weigeren’. De term voorzitter is ook nauwelijks te vertalen, omdat een dergelijke hiërarchie met het verdwijnen van het Nederlands voor versleten is verklaard.

Wat ik met mijn studie heb geleerd, voelt af en toe aan als een echte herinnering. Er zijn er die zeggen dat het kan, dat er resten van de vorige wereld in ons lichaam zijn opgeslagen. Er zijn vooral velen die zeggen dat het niet kan. Als we te gretig geloven dat het kan, vervallen we misschien, ongeacht hoelang je de tijd voor NEVERMORE lichamelijk hebt meege maakt. Het gevoel dat je je iets herinnert van voorheen hoort juist bij het leren van iets nieuws. Augustinus, vertaald in Wereldtaal, schreef eeuwen geleden al dat het leren van nieuwe dingen kan aanvoelen als het opdiepen van een herinnering. Wanneer je in interactie met de wereld iets nieuws leert, is het net alsof dit nieuwe uit je geheugen komt bovendrijven. Als het nieuwe je raakt, voelt het meteen bekend. Verbonden.

‘Links ziet u waar Ella Anaïs zat ondergedoken, nadat dubbele paspoorten werden verboden.’

‘Wanneer was dat?’ vraagt iemand, noordelijk in de boot.

‘2026. Dit was dus voor de keuze om op straat te wonen. Enerzijds kon je toen gemakkelijker onzichtbaar onderduiken, anderzijds was alles goed geregistreerd en kon de gemeente systematische controles uitvoeren. Het was niet zoals nu, dat je op geur en horen zeggen zoekt. Er waren lijsten beschikbaar. Als het licht brandde, moest je opendoen, anders was het verdacht.’ De voorzitter glimlacht. Ze geniet ervan te delen wat wij niet weten. En eerlijk gezegd heb ik hier nog nooit over nagedacht. In de tent is er nauwelijks een verschil tussen straat en woning. Daarom heb je altijd het recht om te doen *alsof* je niet thuis bent. Ook al hoor je gescharrel, wanneer iemand niet reageert op een kort schudden van het tentdoek, weet je: diegene is er niet. Is er, maar is er niet. Buiten

de tent geldt er een andere code: als je niet thuis wilt geven maar wel samen wenst te zijn, zet je je octopusmuts op en zal niemand je iets vragen. Waar je ook bent (een kampgesprek, op school): je wordt als aanwezig erkend, meer niet.

‘Ella Anaïs werd uiteindelijk voor de keuze gesteld: blijven of gaan. Ze koos voor haar andere paspoort en vertrok naar de Verenigde Staten. Net op het moment dat zij onderweg was naar New York, overstroomde de stad. Misschien hebben jullie hier al weleens van gehoord?’

Er wordt driftig geknikt, ik knik mee. Nu zonder innerlijk ‘nee’. Deze geschiedenis ken ik en vier ik: het begin van de NE-VERMORE-revolutie.

De enkele New Yorkers die de overstroming overleefde, werden verkeerd in het systeem opgenomen: het adres werd als achternaam geregistreerd, waardoor velen van hen een Nederlandse afkomst konden claimen. Nostrand, Vanderbilt, Nassau. De mensen die overleefden (‘vastbesloten om verandering te weigeren’) waren alles kwijtgeraakt in het water. Ze wilden wel naar Nederland, waar men het water weet te temmen.

‘Toen de eerste groep vluchtelingen klaar was voor vertrek, zat Ella Anaïs bij hen in het vliegtuig.’

Vluchteling in Wereldtaal is hetzelfde als ‘mensen’, maar ik luister maar half mee met de vertaling. Ik concentreer me op de mond van de voorzitter, hoe vloeiend haar Nederlands eruit rolt, terwijl wij de vertaling een paar seconden vertraagd door onze koptelefoons horen. Ik ben niet de enige die een oor van de koptelefoon naar achteren heeft geschoven. Iedereen wil haar stem horen, in de taal die de rekruten hopen te leren. Ik strek mijn nek een beetje meer, zodat ik er zeker van ben dat ik er even gretig bij zit als de rest. Het helpt dat het Nederlands niet nieuw is voor mij, daardoor kan ik een beetje afstand houden en haar woorden wegen. De anderen lijken gehypnotiseerd door de klank van hun gedroomde toekomst.

‘Dat was de ironie van die tijd: het vliegtuig dat hen redde was ook de grote vervuiler.’

De persoon naast mij vraagt hoe het precies zat, met vliegtuigen. Dit is een goed moment om even pauze te nemen, om het proces van inleving kort te verstoren. Als ik nu afdwaal, lijkt het vooral intellectuele desinteresse en geen gebrek aan toewijding.

Het bezetten van vliegtuigen was een van de eerste acties van de NEVERMORES, die zich zo snel uitbreidden dat ze maar heel kort ‘de New Yorkers’ werden genoemd. Wereldwijd zorgden NEVERMORES ervoor dat vliegtuigen niet konden opstijgen. Ze vormden een menselijk schild door hand in hand op en over de toestellen te liggen. *Minder brandstof, meer kwantum*, luidde hun boodschap. Na een maand van onregeldd vliegverkeer – waarbij minstens twee vliegtuigen opstegen met daarop een menselijke keten die pas op grote hoogte, inmiddels een net van bevroren lijken, losliet en naar beneden stortte – beloofden wetenschappers hun fondsen anders te verdelen waardoor ze zich konden richten op de ontwikkeling van kwantumreizen. Het was de eerste keer dat wetenschappers niet naar ‘de politiek’ verwezen als het om hun agenda en geld ging. Politici werden welkom geheten in het theater, om daar voor lege zalen te spelen. Muzikanten, acteurs en makers gingen de straat op om hun publiek daar te ontmoeten. De NEVERMORES riepen op tot een collectieve boycot van te dure woningen, omdat de woningnood daalt als we het buiten huiselijk maken. Wie binnenbleef was heel zichtbaar van buitenaf: *kijk, daar durven mensen zich te onttrekken. Kijk, die mensen geven meer om de luxe van een toilet-pot dan om gelijke toegankelijkheid*. Blockchain-apps werden ingevuld zodat er een voortdurend wisselende verdeling van zorgtaken ontstond. De mensen die in hun huizen bleven, raakten zo geïsoleerd van het gezamenlijke leven dat het zelfs voor ‘de overlevers’ praktischer werd om op straat te komen wonen.

Westelijk in de boot wil iemand weten of NWVO ook voor de herinvoer van vliegtuigen zal vechten. Ik staar haar aan: hoe kan iemand toch zo verlangen naar iets wat haar niet dient?

De voorzitter kijkt tevreden. Ik weet dat NWVO volledig is overgestapt op kwantumreizen (onvermijdelijk snel en accuraat), maar de nostalgie van de rekrut maakt haar blij. Dat moet ik rapporteren: zelfs het verlangen naar een onbruikbaar relikwie kan worden gebruikt om de vechtlust te voeden.

‘Zoals je ziet richten we ons eerst op het terugwinnen van de grachten,’ antwoordt de voorzitter, ‘en daarin zijn we overduidelijk succesvol, dus wie weet.’

Het water is grauwer, grijzer dan ik na het bestuderen van alle propaganda had verwacht. We glijden door de gracht, een weg van dikke mist, de bodem donker als een zware regenwolk. Aan de wal staan mensen. Ze staan voor hun tenten en schreeuwen. Zouden ze al eerder een boot van NWVO langs hebben zien varen? We moeten informanten hebben die aan de gracht wonen, met de bewoners die het water hebben zien komen. Een van hen trekt haar broek naar beneden en hurkt over de rand, haar billen naar ons toe. Ze houdt zich vast aan de lage reling die langs de wal loopt, ondersteund door een kameraad. Ze plast in het verse water. Ik zou bij hen willen staan, schreeuwend vanaf de kant. Maar ik volg de rekruten en scheld, roep, walg. Ze schreeuwen in Wereldtaal, maar het zijn geen nieuwe woorden, het zijn termen die bij het Nederlands hoorden: mansnneanmanen idud qooq!!! De voorzitter zet een leus in – het is de eerste keer vandaag dat ze Wereldtaal spreekt. Qooq! Qooq! Qooq! klinkt het op ritme vanuit de boot. De NWVO'ers die hun voorzitter vergezellen, doen niet mee. Ze nemen foto's van de demonstranten. Zodra ik van de boot kom, moet ik bescherming sturen. Ik probeer de locatie en het kleurenpatroon van hun kamp te onthouden: blauw roze wit roze blauw.

We roepen nog een tijd, Qooq! Qooq! Qooq! Als we onder een brug belanden galmen onze stemmen rond en raakt het langzaam stil. Ik sluit mijn ogen. Ik mag niet verdrietig worden. Ik kan me voor hen inzetten, het is goed dat ik hier bij ben. Ik kan bescherming sturen. Het maakt me niet blij, niet

blij genoeg om geen energie te eisen van de opgewonden rekruten rondom, en dus moet ik even mogen vergeten wat ik moet bestrijden en mij richten op waar ik dolgraag aan bij wil dragen: de multiverstrengeling. De multiverstrengeling zal ervoor zorgen dat geen enkel mens nog weet waar zij begint en waar zij eindigt. Waar we nu nog in termen van 'mijn tent' en 'jouw kind' praten, zou een multiverstrengeling een wij vormen, een verstrengeling zo diep dat onderscheid overbodig raakt. We zullen 'wij' als een kluwen tentakels ervaren met een organische overloop van energie.

Ineens voel ik me slap, trillerig. Iemand sponst alle suiker uit mijn bloed. Ik moet wat eten. Ik bevochtig mijn lippen en doe alsof ik kauw. Het is een reflex, meer dan dat het helpt. We weten wat helpt. Ik kijk vlug rond, wie? De anderen zien er ook nerveus uit. Sommigen halen diep adem alsof de lucht hen vullen kan. Noord, West, Zuid, Oost, iedereen beweegt zich schichtig, zoekend. Heeft NWVO wel een verdeler aan boord? De voorzitter heeft er ook last van. Ze probeert het te verhullen, maar ze steunt op de reling. Trilt ze? Kan ik dat zien? Nu moet ik haar observeren. Momenten van zwakte zijn belangrijk. Zwakte is waar we haar kunnen raken. Dat is niet de logica van ons NEVERMORES, maar om NWVO te bestrijden, moeten we hun taal hanteren. Zwakte is wat ze verafschuwen, zwakte is waar we ze pakken. Mijn been trilt. Is er een verdeler? Er moet er één zijn, ze kunnen toch niet verwachten dat we het delen nu al kunnen bestrijden, simpel door het te negeren? Gehuil wijst naar de bron. Zuidelijk, een snikkend lijf. De voorzitter heeft haar armen gestrekt en houdt zich overeind. Heel even kijken we elkaar aan. Ze moet zich slecht voelen, haar ogen staan dof. Ik zak door de trillerigheid heen naar een diepere verslapping. Stil nu, te moe om te bewegen. Heel even sluit ik mijn ogen en laat mijn oor op mijn schouder zakken. Ogen open. Ik moet het de verdrietige rekrut gunnen. Ik moet haar *willen* dragen. Als ik actief wil, voel ik me minder slap.

De nwvo'ers komen in actie. Ze bewegen wat traag, te laat, alsof ze daarmee protesteren tegen onze gewoonte om te delen. Uit de kajuit komt een verdeler tevoorschijn. Niet zo'n slimme bergplaats, er komt daar geen licht. Of is dit ook een verweer, tegen het delen van energie met de zon? De bron ontbloot zich, zodat de zuignappen op al haar gaten kunnen worden geplaatst. De rekruten springen opzij, ze helpen niet. Ik heb dat nog nooit zo meegemaakt. Het ziet er vreselijk uit, dit gevecht met wat er gaande is. We deelden onze energie om het verdriet te dragen, maar niemand wil het geven. De nwvo'ers zetten de verdeler aan. De opgeslagen energie ronkt door de slangen heen haar lichaam in. Ze siddert en wij vullen ons. Ze krijgt wat ze van ons nodig had, en tankt ons bij. We staan weer overeind.

'Als Nederland Weer Van Ons de macht heeft, komt hier definitief een einde aan! De ayahuasca wordt uit het water gefilterd, zodat het delen en dragen stopt. We gaan eraan kapot!' Bijna wil ik omhoogschieten en zeggen dat het niet zo erg zou voelen als ze haar meteen aan de verdeler hadden gekoppeld.

Er wordt geapplaudisseerd.

'Wij glijden nu prachtig door de grachten, onze gouden wegen. Dankzij Nederland Weer Van Ons zijn straks alle grachten in alle steden weer vol.' De voorzitter wijst naar een verlaten kamp, omvergetrapt. De rondvaart is nog niet voorbij, ze heeft nog meer motiverende voorbeelden. 'Dat hebben we vorige week leeggetrokken. We richten ons eerst op de watervoorraden uit de kampen die het 't minste verdienen. Grote gezinnen, promiscue mensen, overbevolkt: hoe meer er wonen hoe meer water ze gebruiken. Die kampen gaan eerst, hun water hoort verdeeld te worden. We nemen terug wat van ons is. We zijn er nog niet in geslaagd om honderd procent puur te filteren, maar we zullen er komen.' De voorzitter richt haar arm op, alsof ze haar gedroomde wereld al kan aanraken. 'We zullen er komen.'

Ik ben bang om te knikken, bang dat nog meer onderwor-

pen beweging me volledig doet vergroeien. Mijn nekspieren zijn al verweven, met de groep verweven. Ik voel ze niet meer. Maar mijn hart is nog 'ik'. *Zolang het hart hier voorbij reikt, zolang je niet vergeet dat je verbondenheid verder strekt dan je directe omgeving.* Zolang, dan gaat het goed.

De voorzitter keert zich tot de zuidelijke persoon. De slangen zijn weer los. De zuignappen hangen alle tien glanzend, moe, aan de zonneplaat van de verdeler.

'Waarom was je zo verdrietig? Ben je wel toegewijd?'

De zuidelijke persoon kijkt verschrikt op. 'Natuurlijk.'

'Waarom was je dan verdrietig?'

'Moeilijk,' stamelt ze.

'Moeilijk wat?' hapt de voorzitter.

'Het voelt toch als verandering.' Ze aarzelt. 'Ik bedoel, ik wil dat de tijd van voor NEVERMORE terugkeert. Maar ik herinner het me niet. Dat voelt als een grote verandering.'

Ik heb het idee dat ze niet de enige is die dit denkt. Ik ben voldoende verweven met de rest om te voelen dat er opluchting, herkenning rondgaat.

'Dus toch. Een gebrek aan toewijding. Hoe moet zo iemand als jij de Wereldtaal vergeten en Nederlands leren spreken!' De woede van de voorzitter bereikt de paniekerige rekrut vertraagd.

'Jawel! Jawel, dat kan ik wel!'

Nu we al gedeeld hebben in energie, kan ik haar specifiekere voelen. Ze gaat het nodig hebben. Haar angst heeft de troost van velen nodig. Zou er nog genoeg zonne-energie in de verdeler zitten om ons aan te vullen?

'Je vreet ons op!' de voorzitter wijst naar haar, zij voelt het ook. De trek. Steun nodig hebben is zo sterk. En zo hoort het ook, probeer ik te denken. Zo hoort het: elkaar nodig hebben, multiverstrengelen.

De ~~nwvo~~ers doorbreken de vertraging en vliegen op haar af, ze stoten de verdeler aan de kant, de slangen zwiepen rond. De zuidelijke persoon wordt overboord gegooid. De ~~nwvo~~ers hangen met hun bovenlijven over de rand, hun billen

in spijkerbroeken naar ons toe. Zij is niet te zien. Water vliegt alle kanten op. De grachten moeten vol, onze gouden wegen. Haar schoenen staan nog in de boot. Ik probeer me af te sluiten. Ik ken haar niet. Ze wilde n.w.v.o'ër worden. Maar het verdriet kruipt, ik voel hoe ik nodig heb, hoe ik trek. Mijn poriën spreiden, roepen naar mijn kameraden. Deel met mij, draag met mij, dit verdriet, deze pijn, deel, draag, deel. Naast mij wordt er al gegeven.

Shona spreken werd geassocieerd met vernedering

PETINA GAPPAH

Berlijn 1884 werd bereikt door het zwaard en de kogel. Maar de nacht van het zwaard en de kogel werd gevolgd door de ochtend van het krijt en het schoolbord. Het fysieke geweld van het slagveld werd gevolgd door het psychologische geweld van het klaslokaal. Maar waar de eerste zichtbaar bruto was, was de laatste zichtbaar vriendelijk... De kogel was het middel tot fysieke onderwerping. Taal was het middel tot geestelijke onderwerping.*

(Ngũgĩ wa Thiong'o)

Het was 1995 toen ik *Decolonising the Mind* van Ngũgĩ wa Thiong'o voor het eerst las. Ik was postdoc in Oostenrijk, schreef mijn 'Doktorarbeit' aan het Institut für Völkerrecht aan de Rechtswissenschaften Fakultät van de Universiteit van Graz, verveelde me kapot met mijn proefschrift over ~~handelswetgeving~~ en zocht troost in mijn echte liefde: lezen. Ik stroopte de bibliotheek van het Institut für Anglistik und Amerikanistik af en leende tassen vol boeken. Daar, midden in mijn eerste Oostenrijkse winter, las ik *Decolonising the Mind*.

Het boek had een enorm effect op me – het was zowel verheffend als afmattend. Ngũgĩ wa Thiong'o's centrale en onweerlegbare argument is dat Afrikanen twee vormen van kolonisatie hebben doorgemaakt: die van hun land en die van

* Bedoeld wordt de Conferentie van Berlijn (1884-1885) over de verdeling van Afrika door de westerse grootmachten (ook wel de 'scramble for Africa' genoemd).

hun geest. Met de onafhankelijkheid van elk Afrikaans land houdt die kolonisatie op. Wat blijft is de ondermijnende kolonisatie van de geest, wat kolonisatie permanent maakt, lang nadat de fysieke aspecten voorbij zijn. Want wat de kolonisator beoogde was de Afrikaan te scheiden van *zijn* taal, cultuur en gemeenschap door hem van het geloof te doordringen dat de taal van zijn onderwijs niet alleen superieur was, maar ook het middel tot zijn beschaving.

In reactie op dit proces kwam Ngūgĩ wa Thiong’o op voor de waardigheid van Afrikaanse talen als onderwijstalen en als middel tot schrijven en tot de vorming van een wereldbeschouwing, om eens en voor altijd het belang van onze talen te verdedigen en op die manier de verstoorde harmonie tussen taal en wereldbeschouwing te herstellen. Het boek eindigt met een verklaring, die, zoals zijn vasthoudendheid en betrokkenheid hebben bewezen, zowel een program van actie was als een oproep om in het geweer te komen: vanaf nu was het Gikūyū en Kiswahili tot het bittere einde!

Het leek alsof Ngūgĩ wa Thiong’o zich in mijn onderwijs had verdiept en over mij schreef. Want de ervaringen die hij verhaalt over het onderwijs dat hij in de jaren vijftig van de vorige eeuw in Kenia kreeg waren dezelfde die ik in Zimbabwe ervoer in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw. Evenals Ngūgĩ wa Thiong’o in het Gikūyū had ik in mijn eerste drie schooljaren prijzen gewonnen voor mijn taal, het Shona. Die beginjaren bracht ik door op een township-school in Salisbury (het tegenwoordige Harare), de hoofdstad van het toenmalige Rhodesië. Evenals Ngūgĩ wa Thiong’o genoot ik van de traditionele volksverhalen die mijn moeder en mijn oma’s vertelden; innerlijk voelde ik mij volkomen op mijn gemak in de wereld van die verhalen. En evenals Ngūgĩ wa Thiong’o leefde ik in een wereld waar de levenssfeer van school, spel, het leven thuis en in het township in harmonie was met de taal die we elke dag spraken, Shona, een levende en dynamische taal die zich voortdurend aanpaste aan de moderniteit.

Maar mijn relatie tot de taal veranderde na die eerste drie jaar. Op mijn negende, toen Rhodesië onafhankelijk werd en Zimbabwe ging heten en aan de segregatie in onderwijs en huisvesting een einde kwam, werd ik ingeschreven op een school die altijd alleen voor witten was geweest. Alle lessen waren in het Engels en er was geen sprake van dat de kinderen Shona zouden leren, ook al was het de taal die door de meerderheid van de Zimbabwanen werd gesproken. Het Shona werd pas ingevoerd toen de regering het leerplan wijzigde, in mijn laatste jaar van de basisschool. Shona kregen we toen wel als 'T2', of 'Shona als tweede taal'. Ik heb veel herinneringen aan de zesentwintig stotterende en hakkelende kinderen in onze klas, tot grote frustratie van onze leerkracht, meneer Makwarimba, als wij probeerden boeken te lezen die in het Shona waren geschreven en daar niet in slaagden.

Dit volstrekt inadequate onderwijs in mijn eigen taal betekende dat ik, toen ik eenmaal naar de middelbare school ging, hopeloos onvoorbereid was op het vak Shona, dat nu een verplicht vak was geworden. Ik had maar drie jaar solide onderwijs gehad in de taal, en dat in de eerste drie klassen van de basisschool. Mijn Shona was weggezakt en op het niveau blijven hangen van die eerste drie jaar. En daar zat ik, te zwoegen op ingewikkelde literatuur met gezegden en allegorieën die mij totaal ontgingen. Toen ik naar de middelbare school ging, kwam mijn eigen taal mij voor als een vorm van marteling.

Ik werd aan die tijd herinnerd toen ik het werk van Ngũgĩ wa Thiong'o las. Hij schrijft boeiend over de houding die voortdurend de boodschap versterkte dat onze eigen taal inferieur was. Ook al bestudeerden wij op de middelbare school ingewikkelde en prachtige literaire boeken, we leidden een schizofreen bestaan dat niet in harmonie was met de taal die we spraken. Wij waren geheel in beslag genomen door de zeer schadelijke les dat onze taal niet nodig was om de werkelijkheid van alledag mee tot uitdrukking te brengen.

Op de koloniale school van Ngũgĩ wa Thiong'o was de ver-

nederendste ervaring dat je werd gestraft als je erop werd betrappt Gīkūyū te spreken. Hij schrijft: ‘De dader kreeg een lijfstraf – drie tot vijf slagen met het rietje op je blote billen – of je moest een metalen bord dragen met daarop IK BEN DOM of IK BEN EEN EZEL. Soms kregen de daders een geldboete die ze nauwelijks konden betalen.’ Hoe de leerkrachten de daders er uitpikten? Door middel van een button, schrijft hij, die je kreeg als je erop werd betrappt dat je je moedertaal sprak.

Dertig jaar na de schooltijd van Ngūgĩ wa Thiong’o, in een ander Afrikaans land, het onafhankelijke en gedekoloniseerde Zimbabwe, voerden de Dominicaanse nonnen die onze middelbare school runden een soortgelijke regel in. Onder de schoolmeisjes ging iets rond dat wij de ‘button’ noemden, maar het was helemaal geen button, eerder een bruin stukje hout met een gat erin en een touwtje erdoor. We moesten de button geven aan meisjes die we Shona hoorden spreken en als de schooldag erop zat moest het meisje in kwestie bij wijze van straf vijf cent betalen. Het ging niet zozeer om het geld, vijf cent was een onbeduidend bedrag, maar evenals op de school van Ngūgĩ wa Thiong’o lag het effect van de button in de vernedering. Onze school stond erop dat er met het Engels serieus werd omgesprongen; het was de taal waarin werd onderwezen en de school hield eraan vast dat we, zolang we onze lessen volgden en geen Shona hadden, Engels en uitsluitend Engels spraken, dat zo belangrijk was voor de reputatie van de school met haar uitzonderlijk hoge aantal geslaagden op vwo-niveau, ook al betekende het dat elke dag wel een leerlinge werd vernederd om die reputatie hoog te houden. En vandaar dat Shona werd geassocieerd met vernedering.

In zijn bijzondere inleiding tot Frantz Fanons *De verworpenen der aarde* schrijft de Franse filosoof Jean-Paul Sartre dat gekoloniseerde mensen gevangenzitten in twee werelden, die zorgen voor twee soorten van bezetenheid: ‘Je danst ’s nachts, als de zon opgaat haast je je naar de kerk om de mis

te horen; van dag tot dag breidt de spleet zich uit.* ‘Het inlander-zijn,’ voegde Sartre eraan toe, ‘is een neurose die door de kolonist bij de gekoloniseerden is ingevoerd en door hem in stand wordt gehouden, met de instemming van de gekoloniseerden.’ Deze zinsnede kwam later terug in de roman *Op gespannen voet* van de Zimbabwaanse schrijfster Tsitsi Dangarembga, een origineel boek over de mentale druk die op meisjes wordt gelegd die hetzelfde onderwijs ontvingen als ik, en zich op school het voortdurend herhaalde idee ter harte moesten nemen dat Afrikaanse talen, en dus het Afrikaanse wereldbeeld – want wat is taal anders dan een manier om een wereldbeeld gestalte te geven en te begrijpen? – minderwaardig waren.

Ik had meer geluk dan Nyasha, de verdoemde heldin uit Dangarembga’s roman, want ik had dan niet de helderheid van geest die Ngũgĩ wa Thiong’o in *Decolonising the Mind* zo verbluffend tentoonspreidt, ik begon mijn ‘bezetenheid’ en mijn inadequate onderwijs van jongs af aan in te zien. Meer nog, ik was absoluut vastbesloten om er iets aan te doen. Ik nam me voor om mijn eigen taal te veroveren.

Op mijn volgende school, een jezùietenschool waar ik de laatste twee jaren van mijn vwo-tijd afmaakte, nam ik me plechtig voor Shona als vak te kiezen, samen met Engels en geschiedenis. Hier was het vak Shona anders dan op mijn vorige twee scholen. Het was geen vak dat onwillige leerlingen werd opgedrongen, maar de kordate keuze van een select groepje. In ons klasje met maar zestien leerlingen werd ik onherroepelijk verliefd op mijn eigen taal.

We namen het Shona in al zijn vormen tot ons: moderne en traditionele poëzie, toneel, romans en essays, fictie, grammatica en begrijpend lezen. In twee jaar onderging ik het complete onderwijs in het Shona dat ik mijn hele leven had

* De citaten uit Sartres inleiding zijn ontleend aan *De verworpenen der aarde* (*Les damnés de la terre*), Kritiese Bibliotheek, Van Gennep, 1978 (vertaling: Han Meyer).

gemist. Weliswaar was Shona verreweg het minst populaire vak op vwo-niveau en we ondervonden dan ook veel hoon van onze klasgenoten, die grappen maakten dat wie van ons Shona deed, voorbestemd was om *n'anga* te worden, oftewel een traditionele genezer, een beroep dat velen in het hoofdzakelijk christelijke Zimbabwe nog steeds associëren met domheid, primitiviteit en heidense praktijken.

Wat zei het over onze klasgenootjes, dat de studie van onze taal werd geassocieerd met een gebrek aan beschaving? Zoals Sartre zegt: de 'neurose' van de inlander wordt onder de gekoloniseerde bevolking met haar instemming door de kolonist 'geïntroduceerd en in stand gehouden'. De nadruk op 'instemming' is belangrijk: de gekoloniseerden nemen deze schadelijke ideeën niet alleen over, maar oefenen tevens controle uit over gedrag dat die ideeën afwijst.

Daarom is de oproep van Ngũgĩ wa Thiong'o om de geest te dekoloniseren nu even urgent als in 1986 toen hij *Decolonising the Mind* schreef, en daarom ben ik zo enorm dankbaar dat ik het las lang voordat ik serieus begon met schrijven. Ik wist al vroeg dat ik schrijver wilde worden, maar zonder *Decolonising the Mind* had ik waarschijnlijk niet serieus over deze hele taalkwestie nagedacht.

Ik ben het niet met alles eens wat Ngũgĩ wa Thiong'o schrijft. Zijn kritiek op Chinua Achebe, Léopold Senghor, Gabriel Okara en anderen die in het Engels, Frans of andere koloniale talen schrijven is naar mijn mening onredelijk, want niet langer kan worden betwist dat de koloniale talen, net als westerse mode, technologie, of zelfs het christendom en de islam, geïnstitutionaliseerd en diep geworteld zijn en onderdeel van de Afrikaanse moderniteit.

Uit het betoog van Ngũgĩ wa Thiong'o valt op te maken dat er maar één manier is waarop je een Afrikaanse schrijver kunt zijn, en gegeven de diversiteit van Afrikaanse stemmen en ervaringen is zo'n benadering te normatief. Sterker nog, hoewel ik het niet kon helpen te knikken en te juichen bij alle polemische argumenten die hij zo krachtig opwerpt,

ontmoedigde dit boek mij, beginnend schrijver, aanvankelijk. Ik had mijn taal weliswaar onder de knie gekregen en voor Shona een hoog cijfer behaald, maar ik besepte dat ik dat bereikt had met feitelijke, scherpzinnige en kritische essays, van het type dat ik later als jurist zou moeten schrijven. Ik wist dat ik op mijn zwakst was als ik probeerde fictie te schrijven in het Shona. Daar voelde ik mijn tekortkoming het scherpst – ik voelde dat er iets ontbrak in mijn schrijven. De ziel van de taal was me de vele jaren dat ik het Shona in de cruciale basisschooljaren niet had gestudeerd ontzegd geweest, juist wanneer taal en taalvaardigheid zich ontwikkelen. Ik kon schrijven met precisie en diepgang, maar niet met lyriek of muziek. Was ik dan gedoemd nooit schrijver te worden, simpelweg doordat ik in het Shona niet zo lyrisch kon schrijven als ik in het Engels wel deed?

Toen ik Ngūgĩ wa Thiong’o las en hij verklaarde dat het van nu af aan alleen Gikūyū en Kiswahili zou zijn, dacht ik dat dat betekende dat ik helemáál niet kon schrijven, omdat mijn Shona gewoon niet van het verwachte niveau was. Het brak mijn hart dat onder ogen te moeten zien. Maar de drang tot schrijven, en in het Engels te schrijven, bleef me achtervolgen.

Ik dacht diep na over het argument dat de meeste weerklank in mij vond: dat inheemse Afrikaanse talen evenveel verdienste, waarde en waardigheid hebben als welke van boven opgelegde taal ook. En daarom begon ik na te denken over manieren hoe ik Shona in mijn geschriften gelijkwaardig kon maken aan het Engels, manieren te ontwikkelen waarop Shona mijn schrijven zou kunnen voeden op de manier waarop de mensen het in Zimbabwe spreken. Ik ontdekte ook de kracht van vertaling om de hoeveelheid werken die in het Shona beschikbaar was uit te breiden. Ik heb een paar van mijn lievelingsboeken in mijn taal vertaald, waaronder de ~~po~~
~~ezie~~ van Yeats, korte verhalen van Somerset Maugham en een roman van George Orwell.

Ngūgĩ wa Thiong’o ontnam mij weliswaar mijn droom en

liet me een paar korte jaren zitten terwijl ik worstelde met onzekerheid, maar hij gaf me mijn droom ook weer terug, completer dan hij ooit was geweest. *Decolonising the Mind* zal altijd het boek blijven dat het meest betekent voor mijn identiteit en hoe ik mezelf als schrijver uit Zimbabwe zie. Door Ngũgĩ wa Thiong'o besloot ik niet alleen op te komen voor de waardigheid van mijn taal in mijn eigen geschriften, maar meer nog, mijn eigen geest te dekoloniseren.

Uit het Engels vertaald door Robert Dorsman

Hoe bevrijden we de geest van Clarence en zijn soorten?

VAMBA SHERIF

In een huis dicht bij onze compound in mijn geboortestad Kolahun, woonde een Amerikaans gezin. De aanwezigheid van witte mensen in mijn buurt die ik daarvoor alleen op afstand had gezien, de meeste als zendeling of docent op een katholieke kostschool, vond ik uitermate fascinerend. Op afstand leek hun wereld ver verwijderd van de mijne: het leken flarden uit boeken, verhalen of films die ik gelezen of gezien had. De foto's in die boeken waren uit een wereld die in alle opzichten volmaakt leek.

Op een van de foto's stond een boerderij waar de boeren geen eeltige handen hadden, zoals de boeren van mijn wereld, en waar niet overal uitwerpselen van dieren lagen, maar waar keurig geklede mensen met vrolijke kinderen rondliepen. Dit was het beeld van het Westen waarmee ik was opgegroeid. De taal die de boeren spraken was de taal van de boeken die ik op school leerde. Op scholen werd er een regel ingevoerd die inhield dat scholieren geacht werden uitsluitend in het Engels, en in mijn geval in het Engels en Arabisch, te communiceren, met als gevolg dat de minder taalgevoelige kinderen de dagen doorbrachten alsof ze doofstom waren. We werden gedwongen afstand te nemen van onze moedertalen en ze te vervangen met de taal van de boeren op de foto's in onze boeken.

De wereld ging maar één kant op, de kant van het Westen. Alles op mij heen: de auto's, de docenten, de burgermeesters, de ministers, de hoofdstad van mijn land, Monrovia, die vernoemd was naar de Amerikaanse president, James Monroe, benadrukten die werkelijkheid. Zo ook het gedrag van men-

sen die op westerse scholen hadden gezeten. Eén geval van een jongen die ik kende is mij altijd bijgebleven: na een paar jaar in de hoofdstad te hebben gewoond, keerde hij terug en deed hij alsof hij zijn moedertaal niet meer kon verstaan of spreken. Zijn enige taal was het Liberiaanse Engels geworden. Hij was, zoals dat door Liberianen aangeduid werd, 'geciviliseerd'. 'Beschaafd' zijn betekende je rug toekeren naar de Afrikaanse tradities, talen en culturen, en die inruilen voor de westerse. Het hield in dat je ging studeren in Amerika of Europa om daarna de baas te spelen over anderen. Het betekende ook dat sommigen, de in diaspora wonende Afrikanen, eens in zoveel tijd tijdens hun vakantie in Afrika gekleed gingen in driedelige pakken en in dure auto's reden alsof ze heel rijk waren, terwijl ze in werkelijkheid schoonmakers of fabrieksmedewerkers waren. Zo groot was en is nog steeds de drang om het beeld van het Westen als een paradijselijk oord in stand te houden.

De mens is wie hij is, door behoud van eigen taal, cultuur en tradities. Dat moet sommige Afrikaanse schrijvers en denkers gedwongen hebben om tijdens de koloniale tijd hun wereld anders te gaan zien en te interpreteren. Het moet ze gedwongen hebben om het beeld dat de Afrikanen van zichzelf had te corrigeren. Het was alsof ze zich verplicht voelden om hun werkelijkheid, om hun strijd om Afrika te bevrijden van het kolonialisme, nauwkeurig in boeken weer te geven, zodat kinderen zoals ik die boeken konden lezen en inzicht konden krijgen in hoe onze wereld in elkaar zat. De geest van de Afrikanen moest bevrijd worden, luidde de boodschap van deze schrijvers en denkers.

Zo kon Okwonko, de hoofdpersoon in de roman *Een wereld valt uiteen* van Chinua Achebe, de snel veranderde wereld om zich heen, waarin zelfs zijn naasten in de ban raakten van het Westen, zo ondraaglijk vinden dat het enige redmiddel de dood was. De wereld van Okwonko was, net als mijn wereld, aan het afbrokkelen, en een drastische maatregel was nodig om die wereld te redden. Taal kon een van de midde-

len zijn om te ontsnappen aan de overweldigend lawine van westerse invloed.

Als een Afrikaans kind kon inzien dat zijn taal net zo belangrijk was of zelfs belangrijker dan de koloniale talen, kon dat het begin zijn van de bevrijding van zijn geest. Maar hoe kon een Afrikaanse schrijver of denker zo'n bijna onmogelijk opgave aanpakken? 'Door stap voor stap het belang van de eigen taal en cultuur aan onze kinderen bij te brengen,' zou ik jaren later van de Keniaanse schrijver Ngũgĩ wa Thiong'o te horen krijgen. Hij was de schrijver van meesterwerken als *Weep Not, Child*, *The River Between*, *A Grain of Wheat*, *Petals of Blood* – allemaal boeken die ik als kind verslond, hij was al een van mijn eerste helden in de wereldliteratuur, lang voordat ik hem in Zuid-Afrika voor het eerste ontmoette. Hij was een gids die mij mijn ogen deed openen naar de werkelijkheid van mijn wereld.

In 1962, bij een bijeenkomst van in het Engels schrijvende Afrikaanse schrijvers op Makerere University, in Kampala, Uganda, maakte hij geschiedenis door Afrikaanse schrijvers op te roepen om in hun eigen taal te gaan schrijven. Hij kreeg een stortvloed van kritiek over zich heen. Mensen gingen hem in hun eigen Afrikaanse taal aanspreken om zodoende de nuttelosheid van zijn argument te benadrukken. De meeste van deze schrijvers, onder wie Achebe, misten echter de kern van Wa Thiong'o's argument. Hij was niet tegen het schrijven in het Engels op zich, zijn betoog ging voornamelijk over het belang van het blijven schrijven in de Afrikaanse talen. Het is alsof je het over Chinese literatuur hebt terwijl de schrijvers in het Frans schrijven. Het klinkt absurd, maar zo is het bij veel Afrikaanse schrijvers, zoals ik ook, die in het Arabisch, Engels, Nederlands, in alle andere talen behalve in het Mandé, Swahili, Ashanti, Hausa, onze eigen talen schrijven. Chinese schrijvers hebben de Nobelprijs gewonnen door uitsluitend in het Chinees te schrijven. Zo ook Franse, Russische, Amerikaanse en andere schrijvers. Dat kan ook het geval worden met Afrikaanse schrijvers. Het gaat om cultuur en

de uitdrukking van die cultuur in de eigen taal. Het gaat om traditie. Dat is wat Wa Thiong'o probeerde over te brengen. Hij stond daarin niet alleen.

Overall in Afrika zijn schrijvers en musici die in hun eigen taal schrijven en zingen. Boubacar Boris Diop, de grote Senegalese schrijver van talloze boeken, besloot om zijn meesterwerk *Doomi Golo*, of *Het geheim dagboek*, in het Wolof te schrijven. Het was de eerste roman in die taal. Diop ging nog verder. Hij ontwikkelde een onderwijssysteem met als uitgangspunt de Wolof-taal; en dat gebeurde nadat hij op Harvard en andere beroemde universiteiten in de wereld had gedoceerd. Het is dus nooit te laat. Het gaat hier om de bevrijding van de geesten van mensen die ervan overtuigd zijn dat de enige manier om zich uit te drukken in de taal van de koloniale heersers zou moeten zijn. Het gaat om dekoloniseren van de geest.

Mijn eigen omgang met de kinderen van het Amerikaanse gezin opende mijn ogen verder. In bijna alles was ik beter dan de twee Amerikaanse kinderen, die iets ouder waren dan ik. Maar op afstand dacht iedereen om mij heen dat die twee beter waren, louter omdat ze Amerikanen waren en ook nog eens wit. Ik kon sneller leren dan zij, en hielp ze met hun huiswerk. Aanvankelijk zag ik aarzeling in hun houding ten opzichte van mij. Kolonialisme had hun beeld van mij beïnvloed: een muur van onwetendheid stond tussen hen en mij, totdat ze mij beter leerden kennen. Door het contact met mij was het proces van de ontmanteling van het beeld van mij in gang gezet. Onze huidskleur mocht anders zijn, ~~maar~~ dat betekende niet automatisch dat ze beter waren dan ik.

Dit is juist de redenering van de hoofdpersoon in de inmiddels klassieke roman van Camara Laye, *De blik van de koning*. Clarence, een witte man, denkt de koning van een niet nader genoemd Afrikaanse koninkrijk snel en makkelijk te kunnen ontmoeten louter omdat hij wit is. Die gedachte is zo diepgeworteld in zijn bewustzijn dat hij niet kan geloven dat zijn verzoek geweigerd wordt. Kolonialisme en de geschiede-

nis van het onderwerpen van anderen aan de wil van enkelen geeft Clarence dat misplaatste vertrouwen. ‘Ik hoef geen ambassadeur te zijn,’ denkt hij. ‘Ik hoef geen familielid van de koning te zijn, ik hoef niet eens rijk of bijzondere te zijn. Ik ga de koning zien omdat ik wit ben. Punt.’ Maar gaandeweg beseft Clarence dat in ~~de~~ wereld ‘wit zijn’ niet genoeg is om zijn zin te krijgen. Wit zijn is geen recht om te pakken wat je wil pakken.

In dit verhaal ligt de kern van de verhouding tussen Afrika en het Westen. Eeuwenlang was het Westen ervan overtuigd dat alles in Afrika – de rijkdom, de mensen – voor het oprapen lag. De schade die deze overtuiging teweegbracht was en is niet alleen nu nog overal voelbaar maar ook zichtbaar. De vraag was toen en is nu nog steeds: hoe creëren we een wereld waarin Clarence – en ik doel hier op het Westen – niet kan denken dat hij alles kan pakken of krijgen wat hij wil enkel omdat hij wit is? Hoe bevrijden we de geest van Clarence en zijn soorten? Om te beginnen met het herschrijven van de geschiedenis over de verhouding tussen het Westen en de rest van de wereld. En ook Clarence herhaaldelijk laten weten, door middel van concrete maatregelen, dat de tijd waarin kleur alles bepaalde voorbij is. Om dit doel te kunnen bereiken, is een revolutie nodig. Een strijd om onze gezamenlijke toekomst.

De geest van de Afrikaan kan alleen bevrijd worden als de geest van het Westen bevrijd kan worden van de gedachte dat wit zijn het grootste goed is.

Dekolonisatie van de geest is dus een wederzijds project.

Dekoloniseren van de geest

CYNTHIA MCLEOD

Wat koloniseren is, weten we bijna allemaal. Vanaf het einde van de Middeleeuwen en de zogenaamde ‘ontdekking’ van Amerika zijn Europese volkeren over de aarde gereisd. Waar ze ook kwamen, als de bevolking niet tegen hen was opgewassen namen ze deze gebieden als kolonie. Ze hebben de bevolking uitgemoord, of als dat beter uitkwam de bevolking uitgebuit. Ze meenden dat dat hun goed recht was, ze hadden immers een witte huidskleur, waren dus superieur en daarom eigenaren van de wereld. Zo is het hele Afrikaanse continent in de negentiende eeuw door Europese landen in stukken opgedeeld en gekoloniseerd. Aan alle andere volken werd geleerd dat ze aan de witte mens onderdanig moesten zijn en als ze dat niet waren, werd het met geweld afgedwongen. De beschaving van de witten was de juiste, al het andere was primitief en onbeschaafd, hun religie was de juiste, al het andere was heidens en afgoderij. Tijdens de Franse Revolutie, met de uitgangspunten vrijheid, gelijkheid en broederschap, begon bij een uiterst kleine toplaag een kentering van denkwijze, maar toch duurde het nog decennia totdat tenminste de slavernij werd afgeschaft.

Deze afschaffing betekende echter niet meteen dat er ook in de hoofden en gedachten van de mensen iets veranderde, dat duurde nog heel lang, in ieder geval tot na de Tweede Wereldoorlog. Vanaf 1890 bijvoorbeeld, veertig jaar na de afschaffing van de slavernij, werden bewoners van het eiland Java als contractarbeider naar Suriname gestuurd. In 1900 moest de directie van de suikeronderneming Mariënborg verslag doen aan de eigenaar, de Nederlandse Handelmaatschappij, over

de prestaties van deze Javaanse contractarbeiders. In de briefwisseling staat onder meer het volgende te lezen: ‘De Javaan presteert wel minder dan de Hindoestaan, toch is de Javaan te verkiezen omdat hij een aangeboren nederigheid heeft ten opzichte van zijn blanke meerdere.’ Geen gelijkwaardigheid: de witte mens was en bleef altijd de meerdere.

Met India en Indonesië in de voorhoede, waar verzet gepleegd werd tegen de onderdrukkende kolonistoren, kwam het dekolonisatieproces op gang. Toch waren er voor de Europeanen wel andere manieren om de nu onafhankelijke landen duidelijk te maken dat er nog steeds geen sprake kon zijn van gelijkwaardigheid. Zij zijn immers ‘derdewerldlanden’ of ‘ontwikkelingslanden’; voor ‘de eerste wereld’ dus mogelijkheden genoeg om die landen te tonen hoe afhankelijk ze waren en zouden blijven van het rijke, ontwikkelde en beschaafde Westen.

Bob Marley zong over dekoloniseren van de *mind* en velen denken dat hij bedoelde dat de gekleurde zijn mindset moet veranderen en geloof in zichzelf en in eigen kunnen moet hebben. Dat is op zich wel zo, maar hoor maar eens hoe in 1984 het koor Kinderen voor Kinderen in Nederland nog uit volle borst zong: ‘Een kind onder de evenaar, wordt later vaak een bedelaar’! Met de paplepel kregen ze ingegoten dat zij, de witte kinderen, meelij moesten hebben met die arme gekleurde kindertjes onder de evenaar die opgroeien tot bedelaar als ze niet door de witten geholpen worden. En wat moet ik denken van die vriendelijke mevrouw in een Hollandse supermarkt die in september 2019 veronderstelde dat ik vast niet kan lezen en daarom in de verkeerde rij stond bij de kassa? Of die aardige jongedame in de boekhandel die me een week later vriendelijk adviseerde om een bepaald boek te kopen omdat dat ‘heel makkelijk leest’.

Het wordt hoog tijd dat het dekoloniseren van de geest begint. Maar wiens *mind*, wiens geest moet gedekoloniseerd worden? Niet de mijne, want ik ben nooit gekoloniseerd geweest!

De Nieuwmarkt (of, De ondraaglijke lichtheid van plastic bakjes)

DOMINIQUE VAN VARSSEVELD

De Rode Hoed

Het podium ben jij, zeiden ze, en we spuugden op rood fluweel. Moeders klaptten stoelen in en stoftten kinderen af in de coulissen. Een meisje gilte om kaas-souffleurs, plakke kauwgom op koude lampen.

Er klom een Spanjaard uit een hoge hoed, zijn stem klonk als een mitrailleur. We moesten in een rij gaan staan, klaar met het gezeur. Hoe haal je dat uit je mond, dacht het meisje in het midden. Ze hees een witte lap terwijl de act nog moest beginnen.

De eigenares van restaurant Chuan Yan op de Nieuwmarkt noemde zichzelf Monique. Haar echte naam kan ik me niet herinneren, en ik kan me ook niet indenken dat mijn moeder die ooit aan haar heeft gevraagd. Toch leek er een stilzwijgend verband te bestaan tussen de donkere vrouw die elke ochtend hairextensions tussen haar kroeze krullen vastklemde en de Aziatische kok wier huid bleek uitsloeg onder het tl-licht achter de afhaalbalie.

De periode waarin het avondeten van mijn moeder bestond uit gefrituurde balletjes varkensvlees in knalrode saus uit een plastic bakje, of blokjes kaas die ze opgerold in een servetje mee naar huis nam, waren de jaren waarin ik haar alleen maar overdag kon zien als ik een afspraak inplande met haar

secretaresse. ‘Ik doe het allemaal voor jou,’ zei mijn moeder.

Elke avond na het tandenpoetsen controleerde ik of ze wel was thuisgekomen. Op mijn tenen sloop ik de trap af naar haar slaapkamer en drukte mijn oor zachtjes tegen haar houten deurpost. Ze tikte op haar laptop, of ik herkende aan de stevige cadans van haar stem dat ze belde met collega’s. Als het stil bleef in haar kamer snuffelde ik voor de zekerheid aan het sleutelgat. De zware rooklucht van de dunne sigaretten die ze deelde met Monique stelde me gerust.

De dagen waarop er helemaal geen plastic bakjes of servetjes het huis in kwamen, waren het gevaarlijkst. Nadat mijn moeder drie dagen achter elkaar niets had afgehaald bij ~~Chuan~~ Yan kwam er onderdrukt gesnik uit het sleutelgat. Daarna bleef het stil. Ik spitste mijn oren. De deur sloeg open en ik verloor mijn evenwicht, mijn handen landden op haar paarse pantoffels.

Mijn moeder leek nooit verrast. ‘We gaan,’ zei ze.

Voordat ik weer was opgekrabbeld ging de deur weer dicht.

Tot het moment dat de beslissing was gevallen, had ik mijn idee over de ruimte uitbesteed aan stripboeken. Ik las ze altijd in bad. De tekeningen waren duister, de teksten net zo afgemeten als mijn moeders werkstem. Gespierde mannen waren verslaafd aan herinneringen, slingerden vrouwen en rotsblokken over ravijnen en verstopten zich onder lange regenjassen. Ze hadden hoeden met brede randen, fonkelende ogen en zagen in kronkelende steegjes de ingewanden van een verdorven stad. De heldinnen hadden blonde haren en smalle tailles, ze werden met grootse gebaren gered en nog rigoureuzer verlaten. Elke missie was groter dan een mensenleven.

Halverwege elk verhaal werden de hoeken van het papier zo nat dat ze zich niet meer van elkaar lieten scheiden. Ik legde het stripboek op zijn rug naast het bad te drogen.

Zwevend in het lauwe water bestudeerde ik mijn vingertoppen, die net zo rimpelig waren als de omgekeerde velletjes

bladerdeeg waarmee ik had geprobeerd om Moniques dimsum-balletjes na te maken.

Het centrum van elk sciencefictionuniversum had iets weg van een Chinese markt. Ik dacht aan de Nieuwmarkt. Daar vlakbij zaten vrouwen achter rode ramen. Ze keken me nooit aan. Ik stelde me mensen voor met kieuwen achter de oren die kuit zouden schieten en hun nageslacht nog voordat het de wereld in zwom zouden verlaten.

‘Fatsoenlijke mensen nemen afscheid,’ fronste mijn moeder. Op de avond voor ons vertrek gingen we samen naar Chuan Yan. Vlak voordat we naar binnen liepen, bleef mijn moeder even staan. Ze keek omhoog naar de sterren, terwijl ze tegen een gouden draak bij de ingang aanleunde. Het reptiel had maar één oog, waarmee hij woest een groep toeristen aan de overkant van de straat aanstaarde.

‘Voor jou wordt het anders.’ Mijn moeder klonk vreemd, zachter dan ooit tevoren. ‘Jij kan alles een naam geven.’

Maar voor ik het wist was de stem weer terug.

‘Je moet onthouden, mensen blijven mensen. Je gaat het daar net zo moeilijk krijgen als ik.’

Ik knikte, want het woord moeilijk was een luxe die ze zich doorgaans niet permitteerde. Ik durfde niet te zeggen dat voor sommige mensen sommige dingen niet te overwinnen zijn.

In het restaurant maakte Monique onze laatste maaltijd klaar. Ze legde een knalroze plak ham over een uitpuilende bak bami en klemde een doorzichtige deksel eroverheen. Vlak voordat mijn moeder de bestelling aannam keken de vrouwen elkaar aan. Monique knikte, en ging verder.

Misschien hadden ze allebei wel gewild dat Monique mijn plek zou innemen. Ik zag haar al voor me naast mijn moeder in de ruimteshuttle, beiden met een sjaal in hun haar. Thelma en Louise, die het ravijn ontwijken en samen opstijgen, de ruimte in. Maar ik realiseerde me voordat ik het uitsprak dat ik opnieuw een naam voor haar had bedacht die ze zichzelf niet zou geven.

In de eenentwintigste eeuw zijn we allemaal migrant

MOHSIN HAMID

Wij stammen allemaal af van migranten. Onze soort, homo sapiens, ontwikkelde zich niet in Lahore, waar ik deze woorden schrijf. Ook niet in Shanghai of Topeka, of Buenos Aires, of Caïro, of Oslo, waar u ze misschien leest.

Ook al woont u tegenwoordig in de Riftvallei in Afrika, ons aller moedercontinent, op de plek van de oudste overblijfselen van onze soort, uw voorouders verhuisden ook – ze trokken weg, pasten zich aan en vermengden zich alvorens terug te keren naar de plek waar u nu woont. Zoals ik uit Lahore vertrok, tientallen jaren in Noord-Amerika en Europa woonde alvorens terug te keren naar het huis waar mijn grootouders en ouders hadden gewoond, het huis waar ik een deel van mijn jeugd had doorgebracht, schijnbaar een autochtoon, maar volkomen veranderd door de reizen die ik had gemaakt.

Geen van ons behoort van nature op de plek die we ‘thuis’ noemen. En geen van ons behoort van nature thuis op dit moment in de tijd. We behoren van nature niet tot het moment, dat alweer voorbij is op het moment dat deze zin werd geschreven noch tot het moment, ook al voorbij, waarop hij werd gelezen, noch zelfs tot dit moment, het heden, dat we maagdelijk betreden en dat alweer voorbijglijdt, voorbijgegleden is, onherroepelijk vervlogen is, behalve in de herinnering.

Mens zijn betekent migreren door de tijd, de seconden zijn als eilanden waar wij als verstekelingen aanspoelen en waar we door het getij worden weggeslagen, steeds maar aanspoelend, op een nieuw moment, op een nieuw eiland, een ei-

land dat we, zoals altijd, nooit eerder hebben ervaren. In een mensenleven stapelen deze migraties zich op, ze gaan over in uren, maanden, decennia. We worden vluchteling, vluchten uit onze jeugd, van onze school, bij onze vrienden, ons speelgoed vandaan, de ouders die onze wereld vulden allemaal verdwenen, vervangen door nieuwe gebouwen, telefoongesprekken, fotoalbums en herinneringen. We lopen de straat op, opkijkend tegen de torenhoge gestalten van volwassenen, we lopen er een tijdje later weer en trekken de starende blik aan van anderen van onze eigen leeftijd, en nog weer later met onze eigen kinderen of die van vrienden – en nog veel later, schijnbaar onzichtbaar, niet langer zo belangrijk, lopen we er nog, gebukt gaand onder het gewicht van de ouderdom.

We ervaren allemaal het onophoudelijke drama van het nieuwe en de voortdurende pijn van het verlies dat we achterlaten. Het is een universele smart en een die zo krachtig is dat we haar liever willen ontkennen, haar zelden in ons innerlijk willen toelaten, laat staan in anderen. De samenleving moedigt ons aan om ons alleen op het nieuwe te richten, op nieuwe verworvenheden in plaats van op verlies, wat de andere draad is die onze soort verenigt en bijeenhoudt.

We bewegen ons door de tijd heen, door de tijdelijke wereld, omdat we ertoe worden gedwongen. We bewegen ons door de ruimte, door de fysieke wereld, schijnbaar omdat we ervoor kiezen, maar in die keuzes bevinden zich ook ~~dwan-~~
~~gimpulsen~~. We gaan op weg wanneer het onmogelijk is om te blijven waar we zijn: wanneer we geen moment langer kunnen dralen, alleen in onze verstikkende slaapkamer, en naar buiten moeten om te gaan spelen; wanneer we geen ogenblik langer kunnen blijven dralen, hongerig op onze dorre boerderij en elders op zoek moeten naar voedsel. We trekken weg wegens milieurampen en fysieke gevaren en de bekrompenheid van onze burens – en om te zijn wie we graag willen zijn, na te streven wat we willen nastreven.

Wij zijn een nomadensoort. Mensen zijn altijd in beweging geweest. Onze voorouders waren het, en niet in een rechte

lijn, als een leger dat uit Afrika optrekt in een reeks vermetele uitvallen, maar grillig, soms in de ene richting, dan weer in een andere, voortgedreven door stromen van binnen en van buiten. Onze tijdgenoten zijn in beweging – vooral van het platteland naar de steden van Azië en Afrika. En onze nakomelingen zullen ook in beweging komen. Ze zullen in beweging komen naarmate het klimaat verandert, het zeeniveau stijgt, oorlogen worden uitgevochten en de ene economische activiteit uitsterft en plaatsmaakt voor een andere.

De kracht van onze technologie, haar impact op onze planeet, neemt toe. Met als gevolg dat deze veranderingen zich in versneld tempo voordoen, wat weer leidt tot spanningen en onze behendige soort zal als reactie op die spanningen in beweging moeten komen, zoals onze grootmoeders en grootvaders in beweging kwamen, omdat we nu eenmaal zo in elkaar zitten.

Niettemin wordt ons wijsgemaakt dat dergelijke bewegingen nooit eerder zijn voorgekomen, dat ze een crisis betekenen, een overstroming, een ramp. Ons wordt wijsgemaakt dat er twee soorten mensen zijn: autochtonen en migranten, en ze moeten strijden om wie de overhand krijgt.

We krijgen niet alleen te horen dat geografische migratie kan worden gestopt, maar ook migratie door de tijd, dat we kunnen terugkeren naar het verleden, naar een beter verleden, toen ons land, ons ras, onze godsdienst echt groot was. Het enige dat we hoeven te accepteren is een tweedeling. Een tweedeling van de mensheid in autochtonen en migranten. Een beeld van een wereld vol muren en barrières en van de bewakers en wapens en controle om die barrières in stand te houden. Een wereld waarin de persoonlijke levenssfeer ophoudt te bestaan, en daarmee de waardigheid en de gelijkwaardigheid, en waar mensen moeten doen alsof ze passief zijn, bewegingloos, aangemeerd zijn op de plek waar ze voet aan wal hebben gezet en dat in een tijd die lijkt op die van hun jeugd – of op die van hun voorouders – een denkbeeldige tijd, waarin stilstand slechts een denkbeeldige mogelijkheid is.

Dit zijn de dromen van een soort die zich laat inpakken door nostalgie, die in oorlog is met zichzelf, met zijn migrantenaard en de aard van zijn relatie tot de tijd, die schreeuwt omdat hij de voortdurende migratie waaruit het menselijk leven bestaat ontkent.

Misschien moeten we maar denken dat we allemaal migranten zijn en helpt dat ons een uitweg te vinden uit deze dreigende dystopie. Als we allemaal migrant zijn, dan is er wellicht een verwantschap tussen het lijden van de vrouw die nog nooit elders heeft gewoond en die zich een buitenlander waant in haar eigen straat en het lijden van de man die zijn stad verlaten heeft en die nooit zal weerzien. Misschien is vergankelijkheid onze gemeenschappelijke vijand, niet in de zin dat het verglijden van de tijd een halt kan worden toegevoerd, maar eerder in de zin dat we allemaal lijden onder de verliezen die de tijd ons toebrengt.

Een grotere mate van compassie voor onszelf zou dan mogelijk zijn, en van daaruit een grotere mate van compassie voor anderen. Zwemmend door de tijd verzamelen we misschien nieuwe moed in plaats van toe te geven aan de angst. Misschien zijn we met ons allen dapper genoeg om in te zien dat het einde van ieder van ons niet het einde is van alles en dat schoonheid en hoop mogelijk blijven ook al zijn wij er niet meer.

Het zal niet gemakkelijk zijn om ons neer te leggen bij onze werkelijkheid als migrantensoort. Er zal behoefte zijn aan nieuwe kunst, aan nieuwe verhalen, aan nieuwe vormen van bestaan. Maar de mogelijkheden zijn legio. Een betere wereld is mogelijk, een rechtvaardiger, meer geëmancipeerde wereld, beter voor ons en voor onze kleinkinderen, met beter voedsel en betere muziek en met minder geweld.

Het is bijna niet voor te stellen dat de stad het dichtst bij u in de buurt er twee eeuwen geleden totaal anders uitzag dan tegenwoordig. En over twee eeuwen zal hij er weer totaal anders uitzien. Er zijn maar weinig mensen die liever in hun stad wonen zoals die er twee eeuwen geleden uitzag. Laten we

erop vertrouwen dat hetzelfde gezegd zal worden over de burgers in de wereldsteden twee eeuwen na ons.

Een migrantensoort die er eindelijk vrede mee heeft een migrantensoort te zijn. Voor mij is dat een bestemming die de moeite van het bewandelen waard is. Het is de voornaamste uitdaging en de grootste kans die iedere migrant ons biedt: om in hem, in haar, onze eigen realiteit onder ogen te zien.

Uit het Engels vertaald door Robert Dorsman

Ieder is zijn eigen migratie

ASIS AYNAN

In de verzamelbundel *Een erwt zo groot als een voetbal is geen erwt* van Jan Hanlo las ik het eenregelige gedicht ‘Ieder is zijn eigen broer’. In mijn hoofd werd de dichtregel: ‘Ieder is zijn eigen migratie.’

Ik dacht aan *jemma* (moeder). Zij reisde in maart 1980 van het uitgestrekte dorp in de heuvels naar het vliegveld van Alhoceima. De gps op mijn telefoon laat zien dat het tegenwoordig 77 kilometer is naar Alhoceima, twee uur met de auto. In die tijd was het een halve dag ploeteren door het zinderende landschap. Mijn jemma werd weggebracht door haar schoonvader, opa Mimoun. Vanaf Alhoceima vloog ze naar het westen: Tanger. Daar stapte ze over naar Brussel. Mijn moeder deed dat als analfabete. De enige taal die jemma kon lezen en schrijven was die van de natuur.

Vloog ze naar vliegveld Zaventem? Ik wist het niet, want ik was nog niet geboren, maar ik bestond wel. In haar buik. Ze was hoogzwanger. En waar was mijn vader? Kreeg hij geen vrij van de hondenbrokkenfabriek, waar hij de lopende band diende? Werde er op de kosten gelet? Want mijn moeder reisde met haar vier kinderen. De jongste twee en de oudste tien jaar oud.

Op een Brussels vliegveld stapte ze over naar Schiphol.

Mijn vader werd herenigd met zijn gezin. Het wordt daarom gezinshereniging genoemd, wat het eigenlijk niet is, want als vijf mensen hun habitat achterlaten en in een volstrekt onbekende omgeving samen worden gebracht met echtgenoot de vader, dan is dat geen hereniging maar een verscheurd gezin dat in den vreemde wordt gelijmd. Het was kunstmatige lijm.

Onlangs daalde ik in een gesprek af in mijn verleden en eerlijk gezegd schrok ik van wat ik daar aantrof. Herinneringen zijn sferen en geen feiten. Dus hoe waarheidsgetrouw die geschiedenis is weet ik niet, maar het is allerminst een bagatel, er moet iets van waar zijn.

Mijn kindertijd in een witte buurt was er een van uitsluiting. Als ik denk aan de contacten die onze familie had met andere gezinnen in de buurt, dan waren die er nauwelijks. Sommigen hadden nog wel het fatsoen om ons gedag te zeggen. Toen ik dit terugvond in mijn herinneringen was daar enerzijds ontsteltenis, anderzijds begrijp ik het ook wel, onze familie zag er voor de buitenwereld uit als een gesloten bastion. We waren in die tijd de Nederlandse taal niet goed machtig en onze gebruiken en tradities waren voor de buitenwacht vreemd. Er kwamen bij ons niet veel mensen over de vloer, op een paar na, zoals de deftige kleuterleidster die de oudergesprekken aan huis deed en bij ziekte de huisarts.

Op mijn vijftiende ontmoette ik een jongen met wie ik voor het eerst in mijn leven echte vriendschap ervoer. Hij woonde met zijn ouders, die het niet breed hadden, in een pieperhuis. Hun hond heette Boomer en liet scheten waarvan je net niet van je stokje ging.

Ik denk dat ik toen afscheid van het geloof heb genomen. De religie die zich enkele honderden jaren geleden aan onze familie opdrong, zegt over niet-moslims dat ze naar de hel gaan. Ik weet nog goed hoe de volgende gedachte zich in mijn adolescentenhoofd vormde; mocht er een onderwereld zijn, dan ga ik liever naar het vuur, waar ook mijn vriend naartoe gaat.

De vrijheid die het geloofsafscheid gaf was immens. Met mijn beste vriend danste ik zonder schuldgevoelens en zonder remmingen op alle discovloeren die Haarlem rijk was. Toen het moment daar was, verlieten we het ouderlijk huis en gingen we in een buurt wonen met de naam Harmenjanswijk. Al snel ervoer ik dat een deel van de bewoners weinig van ons moest hebben. De wijk werd in de volksmond de Beits ge-

noemd. Het kwartier deed zijn giftige naam eer aan: we werden regelmatig uitgescholden voor homo.

Het waren sowieso vreemde jaren. Ik had een vriendin en haar ouders dwongen ons uit elkaar te gaan, vanwege mijn Marokkaanse achtergrond. Uiteindelijk werd ik de relatie en de wijk uit gepest. Samen met mijn beste vriend verhuisde ik naar Amsterdam-Osdorp, en dat is hoe ik afscheid nam van mijn geboortestad.

Het waren de jaren nul; de moord op filmmaker Theo van Gogh en de stand van de multiculturele samenleving dwongen mij mijn (familie)geschiedenis te onderzoeken en na te denken over wie ik wilde zijn. Het werd een trek door mijn achtergrond, de literatuur, debatzalen en nachtcafés.

Door me onder te dompelen in mijn Berberachtergrond kreeg ik baanbrekende inzichten. Want als ik dacht aan het uitgestrekte dorp waar ik ben verwekt, zag ik de grote verscheidenheid van het landschap. Al die ongelijke heuvels, wilde planten en de aardbodem, die net als het dialect om de paar meter van kleur verandert. Het was een grote vergissing om in die omgeving één enkele god te aanbidden, omdat die superdiverse streek niet correspondeert met één almachtige heer die alle zeden en gewoonten gelijkslaat, eenvormig maakt.

Mijn ouders zijn jaren geleden naar dit land gekomen en hun trek heeft economische en intellectuele voorspoed gebracht. Maar het grootste migratiecadeau dat ik van ze kreeg, is dat deze tijd beter te verstouwen is. De moderne technologie maakt contact tussen mensen en culturen eenvoudig en tegelijkertijd complex. Soms begrijp je de ander in een handomdraai en soms is het verwarring alom. Dat vereist dat je niet bang bent voor de ander en snel moet kunnen schakelen, en door de migratie van mijn ouders heb ik niet anders gedaan.

De samenleving heeft zich te lang blindgestaard op de integratie van minderheden, waardoor de anderen uit het oog zijn verloren, en nu zie ik de witte vlucht onthand en ont-

riefd bij elkaar in mijn klas zitten. Ik zeg niet dat men moet integreren in de culturen die erbij zijn gekomen in Nederland. Maar ik wens iedereen zijn eigen migratie toe. Elke dag weer. Want iedere nieuwe morgen is een reis ergens naartoe. Wie weet heeft van die reis maakt zijn wereld begrijpelijker en overzichtelijker.

Edward

RODAAN AL GALIDI

Nadat Semmier het azc had verlaten, kwam hij terecht bij een oude vriend, de Afrikaanse Calvin, die op straat was gezet, illegaal was en in een afgelegen dorp woonde bij Daniëlle van der Weerde en haar familie. De schuur waar Semmier en Calvin in verbleven, was omgebouwd tot een studio, en alleen vanbuiten zag je nog dat het een schuur was geweest. De familie woonde in het woonhuis iets verderop. Het was de echte kennismaking van Semmier met Nederland. Alles verliep rustig. Tot op een dag iets gebeurde wat de sfeer totaal veranderde:

Die ochtend was ik vroeg op, omdat Daniëlle spullen met me wilde kopen om de schutting achter in de tuin te repareren. Maar meteen toen ik het huis binnenkwam, zag ik dat Danielle bleek en verward was. Al voor ze iets zei, voelde ik dat er iets vreselijks was gebeurd.

‘Sorry, Semmier, het gaat niet lukken nu. We doen de schutting een andere keer.’

‘Is er iets?’

‘Ja, het gaat niet goed met Edward. Zomaar opeens.’ Haar stem klonk gepijnigd en ze had een brok in de keel. Tessa, de dochter van Daniëlle, kwam de keuken binnen en, zonder op te merken dat ik er ook was, omhelsde ze Daniëlle en begon te huilen.

Het verdriet bouwde een donkere tent boven het huis Van der Weerde. Het nam zelfs bezit van de staart van Diesel, de hond, die dit keer niet vloog, maar als een dode tak aan zijn achterwerk hing. Maar... wie was Edward? Een oom, een

vriend van de familie, de beste vriend van Tessa? Het verdriet kreeg ook grip op mij en ik vond het stom om nu te vragen wie Edward was. Dat zou betekenen dat ik verdrietig was omdat het niet goed ging met Edward, zonder te weten wie dat was. Hij was beslist niet Tessa's vriendje, want die had, als ik Calvin moest geloven, alleen relaties met Marokkanen, en ik denk niet dat er een Marokkaan rondloopt die Edward heet.

Tessa kon niet stoppen met huilen, Daniëlle bleef sussende geluiden maken en ik ging maar terug naar de schuur waar Calvin nog sliep als een roos. Ik zette thee en wachtte tot hij wakker was.

'Zeg Calvin, wie is dat eigenlijk, die Edward?' vroeg ik.

'Het konijn van Tessa,' zei Calvin. 'Hoezo?'

Ik weet dat de dood van een huisdier pijnlijk kan zijn, maar in mijn fantasie had ik van Edward een man gemaakt met nette kleren en een stropdas. Nu moest ik dat beeld veranderen in een konijn. Ik barstte in lachen uit.

Edward, de stille en de rustige, veroorzaakte een zware droefheid in het huis. Ik hoop niet dat het een verkeerde indruk wekt, maar Calvin en ik ontliepen de familie Van der Weerde in die tijd van Edward op zijn sterfstro.

In Irak had ik vele soorten verdriet gezien, verdriet van oorlog, moord en dood. Verdriet van armoede, ziekte of onrechtvaardigheid. Van verlies, het verdwijnen van iemand of de vlucht. Maar nooit zag ik verdriet dat een familie compleet verlamde zoals dat van de naderende dood van konijn Edward. Calvin en ik waren bang dat wij in de lach zouden schieten om dat verdriet en dat vonden we niet aardig. De angst om te lachen maakte de behoefte daaraan nog sterker. Calvin stopte zijn tandenborstel, tandpasta en een paar onderbroeken in een tas.

'Semmier,' zei hij. 'Ik piep er even tussenuit. Stuur me een sms als dat klotekonijn dood en begraven is.'

Toen besloten werd dat het konijn niet onnodig moest lijden en een spuitje zou krijgen, kwam Tessa voor het eerst naar de schuur. Ze vertelde mij met tranen in haar ogen dat het, als ik afscheid van Edward wilde nemen, mogelijk was tot kwart over twaalf. Ik bad tot alle goden, profeten en hemelen dat mijn afscheid van het konijn zonder lachbui zou plaatsvinden. Om tien voor twaalf sloot ik mijn ogen en deed een andersom-meditatie. Normaal gesproken mediteer je om rustiger na te kunnen denken, je denkt aan watervallen, zons-
ondergangen, vlinders. Nu deed ik het tegenovergestelde, ik dacht aan kapotgeschoten lijken, raketten en bombardementen, aan de Chaweng-gevangenis in Thailand, aan de IND, aan asielzoekers en ijskoude celletjes, en toen ik uiteindelijk het gevoel had dat er door al die ellende geen lach naar mijn lippen durfde te komen, liep ik geconcentreerd naar het huis van de familie Van der Weerde. Daar zag ik dat iedereen nete kleren aanhad, meteen voelde ik dat het stom was om afscheid te nemen van Edward in mijn zebra-pyjambroek en met slippers aan. Door Tessa's teleurgestelde blik in mijn richting, draaide ik me zachtjes om en snelde naar de schuur. Ik trok vlug mijn beste kleren aan en Calvins mooiste schoenen, ondanks dat zijn voeten een volle maat kleiner waren, en ging afscheid nemen van het konijn.

'Boven,' zei Tessa. Ik liep de trap op, gelukkig alleen. Ik rook wierook en hoorde zachtjes klassieke muziek. De gordijnen waren dicht, een zachte lamp en een paar waxinelichtjes brandden. Het was onmogelijk om niet te lachen, maar ineens veranderde in de kamer van Tessa mijn vrees om dat te doen in de vrees te gaan huilen. Tessa had van haar kamer een kamer van afscheid gemaakt. Overal hingen tekeningen die ze als kind van Edward had gemaakt en handgeschreven gedichten. Ik zag foto's van Tessa met Edward vanaf haar zevende. Dat konijn was Tessa's tijd en het waren haar kinderjaren en haar gevoelens vanaf haar zevende tot nu. Het waren haar kinderjaren die een spuitje zouden krijgen, niet het konijn.

Ontelbaar veel jaren geleden, of zo voelde het in elk geval, was ik onderdeel geweest van een verdrietige familiesfeer. Het was de laatste winter tijdens de oorlog tussen Irak en Iran. Tot die avond waren wij een complete familie: een vader, een moeder, broers en zussen.

Een van mijn oudere broers was afgestudeerd aan de universiteit. Dat was geen feestelijke gebeurtenis, integendeel. We waren somber gestemd, want nu moest hij kiezen: de dienstplicht vervullen of vluchten. Hij koos voor dat laatste. Mijn moeder kookte zijn lievelingsmaal. We wisten allemaal dat hij, als hij op de grens gepakt zou worden, in een cel van de geheime dienst terecht zou komen om daar te worden gedood als landverrader. Dan zouden we hem zelfs als lijk niet meer zien. Maar ook als het hem wel lukte te ontsnappen uit het Irak van Saddam Hoessein zouden we niets meer van hem horen. Behalve voor trekvogels en raketten was contact met de buitenwereld in die tijd onmogelijk. Zelfs brieven kwamen niet ongeopend aan. Na die avond zouden we nooit meer een complete familie zijn. Mijn broer was de eerste die vluchtte, een jongere broer en ik zouden later volgen. Mijn vader stierf voor wij hem weer terug konden zien. Mijn oudste broer werd vermoord tijdens een aanslag, mijn zus overleed een paar maanden later door verdriet. Mijn jongste broertje trouwde met het meisje waarop hij verliefd was. Hij, een sjiit uit het zuiden, had haar ontmoet op de universiteit van Bagdad, een soennitisch meisje uit Mosul. Tegen de gebruiken in trouwden ze en kregen vier kinderen. Een huwelijk dat je zou kunnen vergelijken met dat van een Duitse jongen met een Joods meisje in de Tweede Wereldoorlog. Ze vluchtten uiteindelijk met vele anderen naar Turkije. Behalve in onze dromen was het onmogelijk ooit nog eens bij elkaar te zijn als familie. De laatste avond zonderde steeds een van ons zichzelf buiten af om te huilen. Daarna werden de tranen weggeveegd en kwam hij weer binnen, terwijl hij net deed alsof hij had moeten plassen. Een van mijn broers hilde, veegde zijn tranen af en kwam terug.

‘Moest jij ook al plassen?’ vroeg ik hem.

‘Ja, maar uit mijn ogen,’ zei hij. We schoten allemaal hard in de lach, zodat er tranen van verdriet konden vallen.

Bleek verscheen Tessa in de schuur. Voor ik haar kon vragen of ze iets wilde drinken, stelde ze een onverwachte vraag, alsof ze speciaal voor die vraag naar me toe gekomen was.

‘Heb jij ooit het lijk gezien van iemand ~~waar je van~~ houdt?’

‘Vaak,’ zei ik luchtig.

‘Hoe was de eerste keer?’

‘Er was geen eerste of tweede keer. Het is altijd één keer die herhaald wordt.’ Ze keek mij aan, alsof wat ik zei geen antwoord was. Ik vatte het op als een vraag om haar duidelijker te antwoorden en vertelde haar het volgende verhaal:

Door ons dorp waar ik mijn kinderjaren doorbracht, stroomde er een zijriviertje van de Eufraat. In plaats van de kinderen te leren zwemmen zodat ze niet zouden verdrinken, leerden de volwassenen de kinderen bang te zijn voor het water. Een goede vriend van mij, Shafik, was nergens bang voor. Niet voor de schoolmeester, terwijl die een stok had, niet voor de soldaten die vaak door ons dorp trokken en voor wie alle kinderen wegrenden, niet voor slangen, schorpioenen of het donker, niet voor de wolven die ’s nachts kippen uit het dorp wilden stelen en zelfs niet voor zijn vader. Op een hete zomermiddag waren hij en ik op stap samen met Daoud, een vriend die juist wat bangig was. Daoud zei tegen Shafik dat hij vast deed alsof hij nergens bang voor was, maar dat hij toch zeker doodsbang was voor het diepe water.

‘Ik ben niet bang voor het water,’ zei Shafik. ‘Maar ik kan gewoon niet zwemmen.’ Met scherpe ogen keek hij Daoud aan, die uitdagend terugkeek.

‘Nee, dat is het niet. Je bent bang voor het water en je kan niet zwemmen, omdat je bang bent.’

Ik weet nog dat ik op dat moment in het verhaal voelde dat het fout was Tessa dit te vertellen. De rest zou misschien te

zwaar zijn voor haar en bovendien zou ze denken dat ik er een trauma voor water aan heb overgehouden. Zodra je namelijk iets vertelt over een heel gewoon dagelijks iets in Irak aan een Europeaan, verbindt hij het niet aan het leven daar, maar aan een psychische ziekte of een beschadiging die je beslist moet hebben opgelopen. Tessa hoorde mijn twijfel.

‘Misschien is het te emotioneel voor je om de rest van het verhaal te vertellen, Semmier,’ zei ze bezorgd.

‘In moeilijke situaties, en die zijn er vaak, denk ik juist aan die dappere Shafik en vraag ik me af of het niet wonderlijk is dat zijn heldhaftigheid hem al aan het begin van zijn leven redde van al die oorlogen en rampen die hem anders te wachten hadden gestaan.’

‘Waarom zeg je dat zo?’

‘Hij stierf maar één keer. Zelf ben ik minstens duizend keer doodgegaan. Dat is het fijne van helden: ze sterven slechts één keer.’

‘Denk je dat er leven is na de dood?’ vroeg ze. Ze wilde vast weten of ik geloofde of ik Shafik nog eens zou terugzien, maar ze voegde er iets aan toe met tranen over haar wangen: ‘Ik zou Edje zo graag nog een keer willen zien.’

‘Edje?’

‘Edwardje,’ zei ze. Ze had een brok in haar keel. Ik moest even slikken, maar vond dat Tessa een antwoord verdiende.

‘Ik ben ervan overtuigd dat er iets na de dood is, de hemel of het paradijs. En Edward is daar.’

Bevrijd het woord!

KARL OVE KNAUSGÅRD

Iedereen die schrijft, of het nu romans zijn, krantenartikelen, Facebookberichtjes, dagboeken of brieven, loopt vroeg of laat tegen de grens op van wat niet kan, niet mag, of niet geschreven zou moeten worden. De grens lijkt op een onzichtbare muur, en pogingen om die barrière te nemen doen fysieke pijn, je voelt dat in het lichaam als spanning, een innerlijk gebalde vuist, een gevoel van angst: als ik nog één stap zet, heeft dat gevolgen, dan gebeurt er iets met mij of met iemand anders, vanwege wat ik schrijf. Maar dat gevoel is ook prikkelend en sensationeel, want aan de andere kant van die grens ligt het ontoelaatbare, want wanneer het ontoelaatbare binnen handbereik ligt, krijgt het een grote aantrekkingskracht. Wie het heeft over de vrijheid van meningsuiting, en echt wil begrijpen wat de betekenis is van dat grondrecht en hoe belangrijk het is, moet het hebben over deze grens, over deze onzichtbare muur die je moet vinden en definiëren. Waar is die? Waarom juist daar? Waar is de muur van gemaakt, en wat moet hij beschermen?

Iedereen die schrijft loopt vroeg of laat tegen de grens op van wat niet kan, niet mag, of niet geschreven zou moeten worden, en bijna iedereen zal ervoor terugdeinzen het dan op te schrijven. Dit is zo omdat die onzichtbare muur er niet zozeer staat als een obstakel dat iets goeds moet tegenhouden, iets begeerlijks dat we onszelf ontzeggen, maar juist het tegenovergestelde: die onzichtbare muur staat tussen ons en alles wat we níét willen, dat wat we niet willen zien en waarvan we het bestaan niet willen erkennen. De muur zoals we die aanvoelen markeert de grens van de morele waarden van

de maatschappij, die definiëren wie we zijn, en bepaalt hoe we ons leven leven. De muur heeft een puur praktische reden, en dat is om het mogelijk te maken dat veel mensen gezamenlijk in één maatschappij kunnen leven.

De grensoverschrijding hoeft niet groot te zijn – je kunt bijvoorbeeld een mening hebben over een naaste of goede bekende, die beledigend kan zijn wanneer je die opschrijft; er is dan een keuze tussen de waarheid vertellen of iemand ontzien, tussen eerlijkheid of fatsoen. Het kan ook om belangrijker zaken gaan, zoals politieke kwesties waarover iedereen het wel eens is en waarbij een andere mening stigmatiserend kan werken, of een religie die zaken voor heilig houdt waarover je kritisch bent, of die je belachelijk wilt maken, of het kan gebeuren wanneer je iets wilt beschrijven of verdedigen wat de meeste mensen afschuw inboezemt, zoals pedofilie of verkrachting. Dit zijn de dingen die vrijheid van meningsuiting tot zo'n paradoxaal en ingewikkeld recht maken: door toe te staan dat gezegd kan worden wat niet kan, niet mag, of niet gezegd zou moeten worden, opent die vrijheid de poort voor het slechte, kwade en subversieve, dat alles waar we voor staan kan vernietigen.

Maar als vrijheid van meningsuiting bestaat bij de gratie van het slechte en alles wat we niet willen, waarom is het dan zo belangrijk? Waarom moeten we het in 's hemelsnaam verdedigen?

Er zijn talloze antwoorden mogelijk op die vraag. Een ervan kan zijn dat moraliteit, dat wil zeggen dat wat binnen een maatschappij wordt beschouwd als wenselijk en niet wenselijk, geen stabiele entiteit is, maar iets wat altijd aan verandering onderhevig is. Dat de Franse maatschappij in de tweede helft van de negentiende eeuw Flauberts *Madame Bovary* en Baudelaires *Les Fleurs du Mal* wilde verbieden, komt ons nu absurd voor, maar betekent niets meer of minder dan dat moraal in de negentiende eeuw in Frankrijk, en de grens over wat wel en niet gezegd kon worden, heel anders was dan de onze. Wat toen niet wenselijk was, is dat nu wel, en misschien waren het wel

precies díe boeken die deze verschuiving mogelijk hebben gemaakt. Ja, misschien kun je wel zeggen dat alle verschuivingen van een moraal en nieuwe visies op de werkelijkheid door dit soort grensoverschrijdingen zijn veroorzaakt. Toen Giordano Bruno aan het eind van de zestiende eeuw stelde dat de aarde om de zon draait, was dat geen neutrale, feitelijke wetenschappelijke vaststelling. Het was een groteske bewerking die alles omvergooidde waarin men toen geloofde. Zoals bekend eindigde Bruno op de brandstapel voor deze en andere beweringen die tegen de mening van het gezag ingingen.

Een heel ander voorbeeld van de veranderlijkheid van de moraal wordt gevormd door de verschillende manieren waarop Hitlers boek *Mein Kampf* is ontvangen in de ruim negentig jaar sinds het werd geschreven. Een paar jaar geleden nam ik me voor om het te lezen, omdat ik me had voorgenomen over Adolf Hitler en het nazisme te schrijven. Ik nam het boek mee het vliegtuig in en was van plan het tijdens mijn urenlange reis te lezen. Maar net toen ik het boek uit mijn tas wilde halen, realiseerde ik me dat dat onmogelijk was. Ik kon hier niet aan boord van een vliegtuig Hitlers *Mein Kampf* gaan zitten lezen. Waarom niet? Dit is een boek dat we allemaal beschouwen als slecht, niet in een literaire betekenis, maar écht slecht. Dit is het enige boek waarbij ik me tijdens het lezen lichamenlijk beroerd voelde. Zelfs het feit dat ik het in de kast heb staan, vind ik ongemakkelijk.

Maar zo was het niet altijd. Toen *Mein Kampf* in 1926 was verschenen, werd het in alle grote kranten belachelijk gemaakt. Het werd inferieur genoemd, vulgair, dom en er was een krant die het recenseerde onder de kop 'Mein Krampf', en een andere krant beweerde dat dit boek het einde van Hitlers politieke carrière zou betekenen. Nog geen tien jaar later werd er een nieuwe maatschappij opgebouwd rondom hetzelfde boek en de waarden die het vertegenwoordigde. Het boek was hetzelfde, de moraal was veranderd. Niemand heeft dit zo goed beschreven als Hannah Arendt, die over de ontwikkelingen in Duitsland in de jaren dertig schreef:

Want zoals het recht in beschaafde landen er stilzwijgend van uitgaat dat het ‘Gij zult niet doden’ iedereen door zijn geweten wordt ingegeven – juist omdat het nu eenmaal zo is, dat de mens onder bepaalde omstandigheden moordzuchtige neigingen kan hebben –, zo wilde het ‘nieuwe’ recht van Hitler dat iedereen van zijn geweten te horen zou krijgen ‘Gij zult doden’, waarbij er dus uitdrukkelijk van werd uitgegaan dat de normale neigingen van het individu hem geenszins tot moord drijven. In het Derde Rijk had het kwaad de eigenschap verloren waaraan de meeste mensen het herkennen – het kwam niet meer als verleiding. Vele Duitsers en vele nazi’s, waarschijnlijk de overgrote meerderheid van hen, hebben wel de verleiding gekend *niet* te moorden, *niet* te roven, hun burens *niet* de ondergang tegemoet te laten gaan (want dat een jood die werd weggehaald niet meer terug zou komen wisten ze natuurlijk, al kenden ook velen de gruwelijke details niet) en *niet* medeplichtig te worden aan al deze misdaden door er zelf van te profiteren. Maar ze hadden inmiddels geleerd hun neigingen te bedwingen en de verleiding te weerstaan.*

Ik verwijs juist hiernaar, de extreemste omkering in de Europese geschiedenis van de vorige eeuw, omdat die zo’n scherp licht werpt op de twee verschillende kanten van de vrijheid van meningsuiting. De eerste heeft te maken met moed, de tweede met tolerantie. Ik ben er redelijk zeker van dat iedereen die hier aanwezig is, tegenstander is van nazisme en antisemitisme, dat u tegen totalitarisme en fundamentalisme bent zonder daar veel woorden aan vuil te maken. Maar laten we een gedachte-experiment uitvoeren en voorstellen dat de omstandigheden waarin we leven zouden lijken op de stand van zaken in Duitsland aan het eind van de jaren dertig – hoe

* Vertaling W.J.P. Scholtz (Hannah Arendt, *Eichmann in Jeruzalem*).

zouden we ons dan gedragen hebben? De mensen die 'Ja! We willen de totale oorlog' stonden te schreeuwen waren normale mensen; het enige verschil tussen hen en ons is dat wij nooit voor dezelfde keuzemogelijkheden en verleidingen zijn komen staan als zij. O nee, zeggen we, ik niet, nooit! En zo stellen we ons voor dat we een echte keuze hebben, tussen het trotse, vrije, deugende individu enerzijds, en de woeste nazi-hordes aan de andere kant, en dan is de keuze niet zo moeilijk.

Maar dit veronderstelt een externe blik, een perspectief van buitenaf; het is heel iets anders om er middenin te staan, om onder een enorme maatschappelijke druk te staan, geen vijandige of vreemde druk, maar integendeel, de druk van dat waarvan we deel uitmaken en dat we mogelijk zelfs als goed ervaren. Dus wat zouden wij hebben gedaan, als we in een democratie hadden geleefd die binnen de kortste keren was veranderd in een totalitaire dictatuur, waarin nieuwe wetten waren uitgevaardigd die met grof geweld werden gehandhaafd? Waren we in het verzet gegaan, zouden we geprotesteerd hebben en ons geweed hebben tegen het geweld en de onrechtvaardigheid om ons heen? Ik heb veel gelezen over die periode in de geschiedenis en ik heb mijzelf die vraag vaak voorgelegd. Maar ik ben niet in staat hem te beantwoorden. Ik denk niet dat iemand dat zou kunnen. We kunnen niet weten wat we zouden hebben gedacht – zoals we weten koos de meerderheid er in Duitsland voor om Hitler en het nazisme te volgen – of wat we zouden hebben gedaan als we het niet met de nazi's eens waren geweest. Hadden we hardop durven zeggen wat we vonden als we daarvoor vervolgd hadden kunnen worden? Durf je te zeggen wat je denkt als je ervoor gearresteerd kan worden? Protesteer je hardop als het betekent dat je gemarteld zal worden? Zeggen we wat we denken als dat onze dood kan betekenen?

De moed die ervoor nodig is om in opstand te komen tegen totalitaire of fundamentalistische machthebbers, in het volle besef wat de persoonlijke gevolgen daarvan kunnen zijn, is

onbevattelijk groot. En het is deze moed die centraal staat op dit festival, en die vertegenwoordigd wordt door schrijvers als Abdelmoneim Rahama uit Soedan, Razan al-Maghrabi uit Libië, Jila Bani-Yaghoub en Bahman Ahmadi-Amouee uit Iran. Allen schrijvers, journalisten en activisten die vervolgd zijn voor hun meningen, en die bereid zijn gebleken om een onbeschrijflijk hoge prijs te betalen voor dat waarin ze geloven.

Moed is een aspect van de vrijheid van meningsuiting, de prijs voor het individu dat het recht claimt van die vrijheid gebruik te maken. Wat de gevolgen zijn hangt af van het soort maatschappij waarin meningen worden uitgesproken en dat kan variëren van een familie die afstand van je neemt, een veroordeling door het grote publiek, tot vervolging, arrestatie, marteling en dood. Tolerantie is een ander aspect van de vrijheid van meningsuiting, en dat is wat er gevraagd wordt van een maatschappij waarin dit grondrecht wordt uitgeoefend.

Het is moeilijk om je een maatschappij voor te stellen waarin er een absolute vrijheid van meningsuiting bestaat. Het zou een maatschappij zijn waarin laster, racisme en allerlei soorten beledigingen waren toegestaan. De vrijheid van meningsuiting wordt beperkt door smaadwetgeving en wetten tegen racisme en beledigingen van etnische groepen. Waar die grenzen precies liggen, wordt onderwerp van onderhandeling op het moment dat er een zaak voor de rechter wordt gebracht.

Hoe moeilijk de vrijheid van meningsuiting is werd duidelijk in Noorwegen in het najaar van 2013 tijdens een groot openbaar debat over de Oostenrijkse schrijver Peter Handke. Hij had de Ibsen Prijs gekregen voor zijn toneelwerk, en twee organisaties die zich bezighouden met mensenrechten en de vrijheid van meningsuiting veroordeelden hem in het openbaar vanwege zijn controversiële standpunt over de Balkanoorlog. Ze beweerden dat hij op deze manier medeplichtig was aan fascisme en nationalisme, dat hij de nagedachtenis

van de slachtoffers van Srebrenica beledigde en dat een eerbetoon aan hem het vredesproces in de Balkan in de weg kon staan. Een jaar later keerden precies dezelfde organisaties zich in de scherpste termen tegen de terroristische aanval op het Franse satirische tijdschrift *Charlie Hebdo*. Ze noemden het de grootste aanval op de vrijheid van meningsuiting in Europa in moderne tijden, en niemand hier die het daarmee oneens zal zijn. Het is een scherp voorbeeld van hoe eenvoudig het is om extreme uitspraken te accepteren wanneer ze niet tegen jezelf zijn gericht, en hoe moeilijk wanneer dat wel zo is, en ze als beledigend, grof, immoreel en kwaad worden ervaren.

De kern van het probleem wat betreft de vrijheid van meningsuiting en de aanslag in Parijs heeft vooral te maken met wat ik het ‘Wij’ noem. Het is binnen deze Wij dat moraliteit wordt vastgesteld en gehandhaafd, het is deze Wij die vaststelt wat wel en niet gezegd kan worden, en deze Wij die de onzichtbare muur optrekt, die gevoeld wordt door iedereen wanneer de grens wordt overschreden, en de gevolgen – die inherent maatschappelijk zijn – duidelijk worden. Toen het Parijse redactielokaal werd aangevallen en twaalf mensen die voor *Charlie Hebdo* werkten werden vermoord, werd die daad uitgevoerd door mannen die niet tot die Wij behoorden en die zich er niet mee identificeerden. En als je jezelf niet rekent tot Wij, als je niet het gevoel hebt deel uit te maken van die gemeenschap, dan zijn de moraal en idealen van die gemeenschap niet op jou van toepassing. Als je je buiten de identiteit van een grotere gemeenschap begeeft, dan stel je je eigen gemeenschap vast, in dit geval die van de radicale islam. En wanneer die, op haar beurt, het grotere geheel bedreigt dat in Europa al sinds de antieke tijd een voornamelijk nationaal karakter heeft, dan hebben mensen de neiging de rijen te sluiten rondom dat nationale gevoel, dat op zijn beurt dan weer radicaliseert, zoals we de laatste jaren in de meeste Europese landen kunnen zien, waar nationalistische bewegingen op veel plekken aan kracht winnen. Beide vormen van radicali-

sering richten zich, en worden gevoed door, de simpele begrippen 'Wij' en 'Zij'.

Vervreemding, armoede en maatschappelijke uitsluiting zijn problemen van het soort waarvoor de vrijheid van meningsuiting geen oplossing heeft. Het zijn politieke kwesties, het probleem om een verloren generatie vooruit te helpen en bij de maatschappij te betrekken vraagt om praktische oplossingen. Maar wat de vrijheid van meningsuiting betreft, is het een kwestie van identiteit. En dit is denk ik waar de grensoverschrijdingen belangrijk kunnen zijn. Hieraan ontleenen ze hun betekenis en significantie, die beweringen die tegen de consensus van het Wij ingaan, die tegen de waarden en vastgestelde meningen van een gemeenschap ingaan. Een moraliteit die uitgaat van de notie 'Iedereen', gebaseerd op dat Wij, is gevaarlijk, misschien zelfs de gevaarlijkste van allemaal, omdat de toewijding aan dat grote geheel betekent dat je je ondergeschikt maakt aan een abstractie, aan iets wat alleen bestaat in taal, of in de conceptuele wereld, maar niet in werkelijkheid, waar de mensen één voor één bestaan. Iedere keer dat een schrijver weigert zich af te wenden wanneer hij of zij tegen de onzichtbare muur opbotst, maar in plaats daarvan innerlijke en externe weerstand overwint, dan worden de eenheid en de veelheid beiden zichtbaar; de grens wordt blootgelegd en het element van willekeur wordt zichtbaar. Alleen dan is het mogelijk om Wij, en onze moraal en waarden, opnieuw kritisch te bekijken en een andere identiteit tot stand te brengen.

Uit het Engels vertaald door Bertram Mourits. Ingvild Burkey, die vertaalde uit het Noors.

Free the Word!

MICHAÏL SJISJKIN

Ons zoontje is drie jaar. We hadden hem meegenomen naar een kunstmuseum. We liepen door de zalen, op zoek naar schilderijen die door grote meesters waren gemaakt van honden, poezen, vogels en paarden. Op een schilderij stond de zwangere Maagd Maria afgebeeld. Mijn zoontje vroeg waarom ze zo'n dikke buik had. Ik zei dat daar haar kindje in zat en dat het zo dadelijk geboren zou worden. We liepen door. Na een paar zalen holde mijn zoontje terug – om te zien of het kindje al geboren was.

In 1968 gingen enkele mensen ten teken van protest tegen de Sovjet-tanks in Praag het Rode Plein op, waar ze spandoeken ontvouwd: 'VOOR ONZE EN UW VRIJHEID'. Ze werden onmiddellijk gearresteerd. Ik was toen zeven jaar en ik wist hier niets van af. Ook ons hele immense land kreeg over deze actie niets te horen. De levens van deze mensen waren geruïneerd, er stond hun een jarenlang verblijf in de gevangenis of een psychiatrische inrichting te wachten. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie begon men over hen te schrijven en maakte men films over hen. Hun actie was een symbool van het verzet geworden, en zijzelf waren nu helden in de strijd voor de vrijheid.

Toen de archieven van de KGB voor korte tijd opengingen, kwam aan het licht dat er ook andere mensen in diverse steden van het onmetelijke rijk in augustus 1968 hadden geprotesteerd. Die waren ook in de gevangenis beland, maar over hun protesten en geruïneerde levens was niemand ooit iets aan de weet gekomen. De mensenrechtenorganisaties in het Westen wisten niets van hen af, er was niemand die hun be-

vrijding eiste. En naderhand werden er geen films over hen gemaakt en werden ze geen helden. Ze kregen geen prijzen, er was niemand die tijdens internationale PEN-congressen op hun moed toostte. De roem der martelaren was hun niet beschoren, ze werden gewoon stilletjes en onmerkbaar gemarteld.

Heel even leek het erop dat deze waaghalzen hadden gewonnen van het systeem en dat hun offers niet vergeefs waren geweest. Maar die overwinning bleek een illusie te zijn.

‘Op 11 september 2016 kwam Kossijev, de commandant van de strafkolonie, met drie medewerkers naar me toe. Ze begonnen me met z’n allen af te tuigen. Die dag mishandelden ze me in totaal vier keer, ze schopten me. Na de derde beurt drukten ze mijn hoofd in de wc-pot in de cel. Op 12 september kwamen er medewerkers, ze ketenden mijn handen achter mijn rug en hingen me aan de handboeien op. Zo’n behandeling veroorzaakt vreselijk veel pijn in de polsgewrichten, daarbij komt dat de ellebooggewrichten uit het gelid worden gedraaid en dat je een waanzinnige pijn in je rug voelt. Zo hing ik een halfuur. Daarna trokken ze mijn onderbroek uit en zeiden ze dat ze zo meteen een andere gevangene zouden halen en dat die me zou verkrachten, als ik er niet mee akkoord ging mijn hongerstaking te beëindigen.’

Dit is een fragment uit een brief van de politiek gevangene Ildar Dadin, die in de gevangenis was gegoooid omdat hij in zijn eentje bij het Kremlin was gaan protesteren tegen de oorlog met Oekraïne, voor ‘onze en uw vrijheid’. Tijdens een van die acties droeg hij een spandoek met: ‘Blijf zwijgen! En wanneer ze je morgen komen halen, blijft de volgende zwijgen.’

Nadat mijn land in de jaren negentig op verhaal was gekomen, is het nu weer weggezakt in een moeras van angst en stilzwijgen.

Tegenover de menselijke behoefte aan vrijheid staat de niet minder sterke behoefte aan onvrijheid.

Voor mijn vader waren de dissidenten, die voor vrijheid van meningsuiting vochten, geen helden maar verraders. Zelf ging hij op zijn zeventiende als vrijwilliger de oorlog in om het moederland te verdedigen. Zijn vader, mijn opa, was door de staat als ‘volksvijand’ vermoord. Door het vaderland te verdedigen, verdedigden de slaven een slavenregime. Dat is niets nieuws. Dürrenmatt formuleerde het in zijn toneelstuk over het Oude Rome bij monde van Romulus: ‘Wanneer de staat mensen begint te vermoorden, noemt hij zichzelf altijd het vaderland.’

Degenen die voor de vrijheid vechten, moeten het niet alleen opnemen tegen een repressieve staat maar ook tegen het merendeel van de bevolking. Zij vechten voor de vrijheid van hun volk, maar de meerderheid van dit volk vindt ofwel dat ze verraders zijn ofwel, in het beste geval, dat hun offers zinloos zijn. Voor wie eraan gewend is geraakt om te overleven, is een betoog over de principes van de opbouw van een burgermaatschappij net zo actueel als de regels voor het dekken van een feestelijke tafel dat zijn voor wie in de rij staat voor gratis soep. Voor de meerderheid is het begrip ‘het vrije woord’ zelf in diskrediet gebracht en betekent het dat het kwaad alom getolereerd wordt.

De meerderheid is altijd overtuigd van eigen wijsheid en gelijk. De wijsheid van de meerderheid is de van generatie op generatie opgedane ervaring van het overleven. Deze wijsheid van degenen die overleefd hebben klinkt als een schuldigverklaring: wie omkomt bij de verdediging van het vaderland tegen de vijanden, wie een kind uit een brandend huis redt – dat is pas een held. Maar wie redden jullie? Waarom zou je vergeefs je leven ruïneren door je vrijheid in de waagschaal te stellen en door je werk en je vrienden te verliezen, als er toch niets verandert? En bovenal, door jezelf te offeren, breng je ook de mensen die je dierbaar zijn ten offer! Wie heeft jullie het recht gegeven het leven te verpesten van jullie naaste verwanten? Jullie zijn bereid te sterven voor iets wat er niet is – voor woorden. In de ene schaal van de balans bevinden

zich levende mensen, die het niet zonder jullie kunnen stellen. In de andere liggen woorden – persvrijheid, burgerrechten, inachtneming van de grondwet. Leggen fraaie woorden dan meer gewicht in de schaal dan een geliefd persoon? Zo kunnen alleen infantiele romantici handelen die geen verantwoordelijkheidsgevoel hebben. De bereidheid om te sterven voor fraaie frasen is een puberaal maximalisme van heb ik jou daar. Jullie zijn fanatici! Wat jullie drijft is de energie van de zelfdestructie, jullie zijn er niet voor in de wieg gelegd om een eigen huis te bouwen, een boom te planten, een kind liefde te geven. Want jullie moeten zo hoognodig 's zondags met jullie zoontje naar het museum! Omwille van abstracte ideeën doen jullie afstand van het reële leven. Jullie zijn domweg bezig met de redding van je eigen ziel. Jullie heroïsme is averechts egoïsme. Is het soms geen egoïsme om je eigen ziel te redden en je gezin in het verderf te storten? Jullie hebben domweg een biologische afwijking, jullie zijn een speciaal slag mensen met een verminderd instinct tot zelfbehoud; dat is wetenschappelijk bewezen! Er bestaat gewoon een mensentype dat de uitgesproken behoefte heeft slachtoffer te worden. Dat soort mensen scheidt genoeg in het martelaarschap, het is een allesverslindende hartstocht, sterker dan elk willekeurig narcoticum. Dat soort lui wil het liefst het schavot op. Door vrijwillig de vernedering op te zoeken, voelen jullie je eigen morele superioriteit. Jullie voelen je uitverkoren, beter dan anderen. Maar kom er niet mee aanzetten dat jullie dit voor ons hebben gedaan! Niemand heeft jullie om dit offer gevraagd! En bovenal, jullie zijn naïef. Te geloven dat op de zondige aarde vrijheid, eer en goedheid zullen zegevieren, staat gelijk met geloven in een wonder. Kun je dan heus je leven laten ontsporen voor het geloof in woorden, door te geloven dat het wonder mogelijk is?

Angst is de bron van het leven, angst is net zo natuurlijk als ademen of het innemen van voedsel. Het is een overlevingsinstinct. Wie zich opoffert voor principes doet de natuur zelf geweld aan. Voor dit soort mensen bestaat de zin van

het leven niet in overleving maar in het behoud van de menselijke waardigheid.

Toen men Boris Pasternak in de jaren dertig een brief ter ondertekening voorlegde waarin geëist werd dat er ‘volksvijanden’ werden geëxecuteerd, wierp zijn zwangere vrouw zich voor zijn voeten en smeekte hem te ondertekenen – omwille van het kind. Hij zei: ‘Als ik onderteken, zal ik iemand anders zijn. En het lot van een kind van iemand anders laat me koud.’

Dat is geen heroïsme, dat is iets anders. Dat het onmogelijk is op te houden jezelf te zijn.

Een maand voor zijn dood zei Boris Nemtsov in een interview: ‘Iedereen moet voor zichzelf uitmaken of hij bereid is tot risico’s of niet. Ik kan alleen maar voor mezelf spreken. Ik heb het geluk dat ik de waarheid kan spreken, dat ik mezelf kan zijn en niet hoeft te kruipen voor de kleinzielige, dieftachtige machthebbers. Vrijheid heeft een hoge prijs.’

Deze mensen zijn geen slachtoffers. Zij kiezen elke keer bewust de vrijheid. Al hadden ze nog zo vaak de kans om zichzelf te verloochenen, ze maakten altijd hun eigen keuze, zelfs als ze voor de gevangenis en de dood kozen. Zij zijn de meest vrije mensen.

Elias Canetti vroeg eens: ‘Is er onder degenen die hun ongestoorde, degelijke, kalme academische bestaan baseren op het leven van een schrijver die zijn leven in armoede en wanhoop heeft doorgebracht, ook maar één die zich schaamt?’

Ik heb het gevoel dat zij allemaal – zowel degenen die in 1968 het Rode Plein opgingen als Anna Politkovskaja, Boris Nemtsov, Ashraf Fayadh, Malini Subramaniam en tal van anderen – ons met hun hele leven ter verantwoording roepen: schamen jullie je niet?

Deze mensen komen ons ongelegen, als een slecht geweten. Deze mensen en hun levenslot vormen een levend verwijt voor ieder van ons.

Ik schaam me.

Juist omdat het ondoenlijk is onze dankbaarheid en waardering te uiten jegens al die bekende en onbekende mensen,

moeten we dat doen voor concrete personen. En in de persoon van de Palestijnse dichter en de Indische journaliste geven we onze waardering, bewondering en dankbaarheid te kennen aan al diegenen die het plein op-gingen, gaan en altijd zullen gaan ‘voor onze en uw vrijheid’, hoe gevaarlijk dat ook mag zijn. Het is onze dankbaarheid jegens duizenden en duizenden fantastische moedige mensen, zelfs als we de namen van hen allemaal niet te weten zullen komen.

‘Zeven mensen op het Rode Plein – dat zijn op zijn minst zeven redenen waarom we de Russen nooit meer kunnen haten’ – schreef een Tsjechische journalist over de demonstranten van 1968. Door hun strijd voort te zetten, zelfs zonder hoop op een overwinning, verrichten deze mensen in alle tijden en in elk willekeurig land iets heel belangrijks: zij redden de eer van hun volk en de eer van de hele mensheid. Door hun strijd rechtvaardigen zij het bestaan van ons allemaal op deze aarde. Zij doen dit om te bewijzen dat de waarden waarvoor zij strijden echt zijn. Zij doen dit uit liefde voor het leven. Zij doen dit om ervoor te zorgen dat wij – in hun plaats – ’s zondags met de kinderen naar het museum kunnen gaan en in een wonder geloven.

Ik zal opnieuw met mijn zoontje naar dat museum gaan. Wie weet, is het kindje nu geboren!

Uit het ... vertaald door Gerard Cruys

Ode aan het verdriet

GHAYATH ALMADHOUN

We houden van je, Europa, o oud continent, ik weet niet waarom ze je oud noemen, want je bent jong vergeleken met Egypte en het land van de Eufraat en de Tigris.

We houden van je, Europa. We betalen je belastingen, net als de witte mannen, en we verdragen je wisselvallige humeur dat lijkt op je klimaat, en het ernstige gebrek aan vitamine D, als gevolg van je donkere winters. We houden van je, hoewel we tot ons verdriet nooit aan de diepe duisternis van je lange winters zullen wennen. Kijk, daar zijn onze vrienden, de Europeanen. Ik bedoel jouw oorspronkelijke bewoners, geboren in je koude noorden, uit Arische voorouders die net als wij lijden aan depressies en vitamine-D-tekort. Want volgens de evolutietheorie zijn ook zij homo sapiens uit Afrika. Maar je oorspronkelijke bewoners – daarmee bedoel ik de Neanderthalers die zich in de ijstijd zo hebben ontwikkeld dat ze jouw kou konden weerstaan – zijn uitgestorven.

We houden van je, Europa, en we ontkennen niet dat we naar je zijn ~~toe~~gekomen vanuit de 'derde wereld', zoals jullie dat zeggen. Ik ben, om precies te zijn, naar je toe gekomen vanuit Damascus en heb de vele clichés, stereotypen en vooroordelen van je schrijvers en dichters moeten slikken. Ik verveelde me, werd moe en walgde van de voortdurende, oppervlakkige vragen over de positie van de vrouw in het Midden-Oosten, hoewel ik feminist ben. Kijk, ik ben bereid te erkennen en bekennen dat de vrouw in Syrië pas in 1949 kiesrecht kreeg. In Zwitserland daarentegen, de hoofdstad van jouw geld en van het geld van onze dictators en hun geheime bankrekeningen, kreeg de vrouw pas in 1971 stemrecht. En

dan natuurlijk niet in elk Zwitsers kanton. In het kanton Appenzell Innerrhoden kreeg de vrouw pas in 1991 stemrecht. Mijn god!

We houden van je, Europa, en we houden van de vrijheid die je ons hebt gegeven toen we als vluchtelingen naar je toe kwamen en het racisme negeerden, dat jij onder het tapijt probeert te schuiven, als je de woonkamer aanveegt.

We houden van je, Europa, met je koloniale verleden. Jij, moordenaar van de oorspronkelijke inwoners, jij die het bloed hebt opgezogen van de volkeren van India tot Congo, van Brazilië tot Nieuw-Zeeland.

Jij, met je inquisities. Jij, die vrouwen verbrandde omdat het heksen zouden zijn. Jij, meesteres van de slavenhandel, die de zwarten naar de Nieuwe Wereld hebt gebracht. Jij, die de apartheid in Zuid-Afrika hebt ingesteld. Jij, die het fascisme en het nazisme hebt gevestigd. Jij, die de *Endlösung* voor de vernietiging van de Joden hebt bedacht, de definitieve oplossing die ertoe heeft geleid dat ik als vluchteling ben geboren in het Yarmoek-kamp voor Palestijnse vluchtelingen in Damascus, omdat je in al je schaamteloosheid met Palestina, mijn land, compensatie hebt betaald, als de oplossing voor de Holocaust die jouw witte inwoners, die geloofden in het zuivere Arische ras, hebben uitgevoerd.

We houden van je, Europa, en we dragen je paspoorten die deuren voor ons openen met hetzelfde gemak waarmee jouw kogels het vlees hebben opengereten van miljoenen Algerijnen die wilden genieten van de vrijheid, gepredikt door jouw Franse revolutie.

We houden van je, Europa. We houden van je kunst en we haten je koloniale geschiedenis, we houden van je theater en we haten je concentratiekampen, we houden van je muziek en we haten het geluid van je bommen, we houden van je filosofie en we haten Martin Heidegger, we houden van je literatuur en we haten het oriëntalisme, we houden van je poëzie en we haten Ezra Pound, we houden van de vrijheid van meningsuiting en we haten de islamofobie, we houden van je

culturele ontwikkeling, je secularisme, je rechtvaardige wetten en de mensenrechten op jouw grondgebied, maar we haten je racisme, je dubbele maatstaven, je superieure blik en je bloedige geschiedenis.

Houd het nazisme en geef ons Immanuel Kant
Houd de zwarte hemden en geef ons de Italiaanse wijn
Houd de genocide in Algerije en geef ons Baudelaire
Houd Leopold II en geef ons René Magritte
Houd Adolf Hitler en geef ons Hannah Arendt
Houd Franco en geef ons Cervantes
Houd je eigen dingen en laat onze dingen aan ons.

Uit het Arabisch vertaald door Djûke Poppinga

Nawoord
De mooiste misverstanden
—25 jaar festival Winternachten

TON VAN DE LANGKRUIS

In 1995, het jaar van de eerste ‘Indische Winternacht’, kwamen voor het eerst schrijvers en dichters uit Indonesië en Nederland samen in Theater aan het Spui in Den Haag. Voor volle zalen spraken ze over de gezamenlijke geschiedenis. In Nederland woedde toen een hevig debat over de koloniale geschiedenis, over Nederlandse oorlogsmisdaden tijdens de ‘politioenele acties’ en over wel of geen excuses daarvoor door de regering. Indonesië vierde vijftig jaar onafhankelijkheid.

Het debat over Indië en Indonesië werd in Nederland tot dan toe gevoerd door journalisten, historici, politici en Indië-veteranen. Het werd wat ons betreft tijd om daar ook de schrijvers bij te betrekken, natuurlijk de schrijvers van ‘de Indische Letteren’, zoals Hella Haasse, Marion Bloem, Rudy Kousbroek, F. Springer en Adriaan van Dis. Zij schreven over Nederland in de Oost. Maar het ging ons er nadrukkelijk om dat ze in gesprek gingen met hun Indonesische vakgenoten, schrijvers en dichters als Goenawan Mohamad en Toeti Heraty. De mooiste misverstanden kwamen naar boven, totaal verschillende visies op de gezamenlijke geschiedenis die leidden tot adembenemende gesprekken. In dat jaar, tijdens die ontmoetingen, kwam de dekolonisatie van de geest op gang.

Sindsdien zijn de ontmoetingen van schrijvers en dichters tijdens het festival Winternachten elk jaar in januari in Den Haag weer een feest van misverstanden geweest. Auteurs uit de hele wereld, met name van buiten de westerse wereld, kwamen om elkaars perspectief op de wereld proberen te be-

grijpen. Hoe groter de culturele verschillen, hoe groter de misverstanden, en hoe inspirerender de gesprekken.

Schrijver Frank Martinus Arion kwam over uit Curaçao en riep in het festival van 1997 op tot het plaatsen van een antislavernijmonument, 'een gewetensmonument'. Het moest in Den Haag komen te staan, bij het Binnenhof, 'als de ontbrekende tegenhanger van het bevrijdingsbeeld in Amsterdam'. De regering was er onverwacht snel bij. Er kwam geld en een comité van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. 'Die mochten van de regering het klusje opknappen,' zei een teleurgestelde Arion vijf jaar later tijdens het festival. Teleurgesteld, want er was in Nederland nog nauwelijks een dialoog over de slavernijgeschiedenis op gang gekomen. Het monument staat nu in Amsterdam.

Die dialoog moest nog even wachten, want na de moord op Pim Fortuyn sloot Nederland de ramen en deuren om een jarenlange discussie over de nationale identiteit te voeren. Op de poster van het festival van 2003 stond een naakte zwarte man tegen de achtergrond van een Nederlandse vlag en een polderlandschap. Het festival werd een feestelijke speurtocht naar de ware aard van Nederland. In het parlement sprak onze premier over de VOC-mentaliteit, terwijl een paar honderd meter verderop op het festival de Surinaams-Nederlandse auteur Ellen Ombre uit volle borst met de zaal 'Waar de blanke top der duinen' zong. Dat lied had ze immers als kind op school in Paramaribo geleerd. Kader Abdolah schreef voor het festival een nieuw Nederlands volkslied, een lofzang op de regen: 'Regendruppels Nederland! Vallende parels Nederland!'

Het identiteitsdebat werd een integratiedebat. De Marokkaans-Nederlandse auteur Fouad Laroui vertelde hoe belangrijk het verkrijgen van een Nederlands paspoort voor hem was: deel te worden van het land van Spinoza en Erasmus. Hij zou voor dit land willen sterven.

En zo tuimelden we in het islamdebat. De omstreden islamfilosoof Tariq Ramadan was te gast in het festival, zijn eerste

openbare optreden in Nederland. In Frankrijk was hij zo overstreden dat de Franse ambassadeur in Den Haag de festivalorganisatie onder druk zette om zijn optreden af te gelasten. Begeleid door beveiligers hield hij voor een jong publiek zijn pleidooi voor een moderne Europese islam.

Integratie en culturele identiteit bleven nog jaren daarna thema's van het festival. Bijvoorbeeld voor de tweede generatie Nederlanders met een Berber-achtergrond. Schrijver Abdelkader Benali vertaalde op ons verzoek enkele van zijn gedichten naar het Tamazight, om ze ten overstaan van veel zijn jonge generatiegenoten voor te dragen. Maar zijn stem stokte al halverwege het eerste gedicht. Hij keek even recht in het gezicht van Fadma El Ouariachi, de heldin van de Berberse poëzie, dichteres en activiste voor het Tamazight. Zij was op uitnodiging van Winternachten in Den Haag. Haar afkeurende blik bracht hem van zijn stuk. 'Slechte beheersing van onze taal'. Met een brok in de keel las hij verder. De woordenschat die hij van thuis had meegekregen was niet toereikend voor zijn eigen poëzie. Die brug was niet meer te slaan.

Nederland werd kleiner, en steeds internationaler. De samenstelling van de bevolking in de grote steden veranderende sterk met de uitbreiding van de EU. Op het festival kwamen steeds meer schrijvers uit Midden- en Oost-Europa – dat 'grijze gebied' gaven we kleur.

Het is 2020. Nederland viert 75 jaar bevrijding, Indonesië 75 jaar onafhankelijkheid. Het thema van het 25e festival Winternachten is 'A Free Mind!' Amsterdam krijgt een slavernijmuseum, Nederland bood excuses aan voor vooralsnog alleen de excessen tijdens onafhankelijkheidsoorlog, en de Black Archives ontsluiten de Nederlandse slavernijgeschiedenis. Winternachten pakt zijn rol in deze discussies en geeft het woord aan de schrijvers. Ze komen met nieuwe verhalen om de koloniale mythes te vervangen. Een paar misverstanden minder.

Over de auteurs en vertalers

Sven Aalten (Nederland, 1959) is naast literair vertaler Bahasa, Engels en Duits, medewerker Documentverwerking & Metadata bij de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Rodaan Al Galidi (Irak, 1971) studeerde bouwkunde, landde in 1998 op Schiphol en kon zich hier in 2007 legaal vestigen. Inmiddels zijn er dichtbundels, romans, waaronder *Dorstige rivier* (2008), en boeken met columns van hem verschenen. Hij ontving in 2000 de El Hizjra-literatuurprijs en in 2011 de Literatuurprijs van de Europese Unie. In 2013 verscheen zijn dichtbundel *Liever niet, antwoordt de liefde*, drie jaar later bereikte hij het grote publiek met *Hoe ik talent voor het leven kreeg* over zijn ervaringen tijdens zijn periode als asielzoeker in Nederland. Zijn gedichtenbundel *Koelkastlicht* (2016) kreeg een vsb Poëzieprijs-nominatie. Al Galidi publiceerde in 2017 het verhalenboek *Duizend-en-een nachtmerries* en in 2018 de dichtbundel *Neem de titel serieus*.

Ghayath Almadhoun (Syrië, 1979) publiceerde in 2015 *Weg van Damascus*, een Nederlandstalige verzameling van zijn gedichten die wekenlang in de top tien van bestverkochte poëziebundels stond. In 2017 verscheen *ik hier jij daar*, een bundel die hij schreef met Anne Vegter. Almadhoun werd geboren in een Palestijns vluchtelingenkamp in Damascus, als zoon van een Palestijnse vader en een Syrische moeder. Hij studeerde Arabische literatuur en werkte als cultureel journalist. In 2008 vroeg hij politiek asiel aan in Zweden. Daar verschenen twee poëziebundels van zijn hand. Een ervan schreef hij samen met de Zweedse Marie Silkeberg, met wie hij ook poëziefilms maakte. Zijn poëzie is doortrokken van gevoelens van heimwee en schuld van een jonge intellectueel die

zijn geboorteland heeft verlaten. Zijn werk is inmiddels in vele Europese talen en het Chinees vertaald.

Karin Amatmoekrim (Suriname, 1976) debuteerde met *Knipperleven* (2004), gevolgd door *Wanneer wij samen zijn* (2006), een kroniek gebaseerd op het verhaal van haar Javaans-Surinaamse familie. In haar roman *Het gym* (2011) beschrijft ze hoe de Surinaamse Sandra standhoudt tussen de witte hockeymeisjes. In 2013 verscheen *De man van veel* over het leven van Surinaamse volksheld en schrijver Anton de Kom, en in 2016 de memoir *Tenzij de vader*, een intiem verslag van de kennismaking met haar vader. Een tv-documentaire over het schrijfproces werd uitgezonden in *Het Uur van de Wolf*. In 2016 verscheen *Suske en Wiske en de Tollende Toverkol*, geschreven en geïllustreerd door Amatmoekrim en Hanco Kolk. Ze werkt aan een proefschrift in de vorm van een biografie van Anil Ramdas.

Asis Aynan (Nederland, 1980) studeerde filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en is een warm pleitbezorger van de Berbercultuur. In 2007 verscheen zijn debuut *Veldslag en andere herinneringen*, over zijn jeugd, of, zoals hij het zelf noemt, zijn 'katholieke-islamitische-berberachtergrond'. Aynan is de bedenker van de Berberbibliotheek; een reeks klassiekers uit 'Berberlanden'. Zijn boek *Ik, Driss. Een verslag van een Marokkaan over zijn gastarbeidersjaren*, dat hij samen met Hassan Bahara schreef, is een bundeling van het feuilleton dat verscheen in *NRC*; in 2014 verscheen zijn verhalenbundel *Gebod zonder eind* en in 2019 *Linoleumkoorts*, over het leven op een hogeschool in een grote stad. Aynan werkt als docent aan de Hogeschool van Amsterdam, is columnist van *ZemZem* en hij schrijft regelmatig voor *Trouw*.

Reggie Baay (Nederland, 1955) debuteerde in 2006 met het deels autobiografische *De ogen van Solo*, over migratie en ontworteling van Indische Nederlanders. In 2012 verscheen *Ge-*

bleekte ziel, een op historische feiten gebaseerde roman over de zoon van een Balinese edelman die naar Nederland wordt gestuurd om hem te ‘bleken’, te ontdoen van zijn inheemse identiteit. Precies 155 jaar na de (formele) afschaffing van de slavernij in Nederlands-Indië publiceerde hij *Daar werd wat gruwelijks verricht*, een non-fictieboek over de onbekende geschiedenis van de slavernij in Nederlands Oost-Indië. In 2018 verscheen zijn documentaire roman *Het kind met de Japanse ogen*, een persoonlijke zoektocht en historisch onderzoek naar het leven zijn vader.

Behrouz Boochani (Iran, 1983), is een Koerdisch-Iraanse schrijver, journalist, academicus, activist en filmmaker. In *No Friend but the Mountains*, in 2019 in Nederland verschenen onder de titel *Alleen de bergen zijn mijn vrienden. Verslag vanuit de Manus-gevangenis*, beschrijft Boochani hoe hij in 2013 vanuit Iran naar Australië vlucht in de hoop op een veilig bestaan, maar op zee wordt opgepakt en illegaal gevangengezet op het Papoease eiland Manus, in wat wel de ‘Australische goelag’ is genoemd. Hij schreef de memoires tijdens zijn gevangenschap heimelijk op een telefoon en smokkelde zijn verhaal via tekstberichten van het eiland. Het boek is een aanklacht tegen het vluchtelingenbeleid en ontving vele literaire prijzen, waaronder de grootste prijs van Australië: de Victorian Prize for Literature. Boochani schrijft daarnaast poëzie en publiceert in onder meer *The Guardian*, *HuffPost*, de *Financial Times* en de *Sydney Morning Herald*.

Gerard Cruys (Nederland, 1944) studeerde Slavische talen en algemene literatuurwetenschap aan de UvA. Hij heeft inmiddels zo’n negentig boeken vertaald, waaronder werk van Peter Høeg, Vladimir Makanin en Michaïl Sjsjkin. Voor de Russische Bibliotheek werkte hij mee aan hervertalingen van een aantal romans van Dostojevski. Hij kreeg zowel prijzen voor zijn Russische als voor zijn Deense vertalingen.

Ellen Deckwitz (Nederland, 1982) is dichter en columnist. In haar debuut *De steen vreest mij* (2011) legt ze in een humoristische stijl familieverbanden bloot. Ze won er de C. Buddingh'-prijs voor het beste poëziedebuut mee. In *Hoi feest* (2012) dicht ze over de puberteit, konijnen en de lichamelijke van religie. Ze is te zien op vele podia en trad onder meer op met het Nederlands Blazers Ensemble en het Scapino Ballet. Deckwitz maakt sinds 2009 deel uit van de band Asfaltfeën. Ze is columnist van *NRC* en *De Morgen*. In 2019 is ze de eerste hoofdspreker van de derde generatie nabestaanden tijdens de Nationale Herdenking 15 augustus 1945 bij het Indisch Monument in Den Haag. Najaar 2019 verscheen haar dichtbundel *Hogere natuurkunde* over Nederlands-Indië, het kolonialisme en de gevolgen daarvan voor het huidige Nederland.

Adriaan van Dis (Nederland, 1946) groeide op in een gezin met een Indische geschiedenis. Die ervaringen zijn terug te vinden in *Indische duinen* (1995) en *Familieziek* (2002). Van Dis werd beroemd met het tv-programma *Hier is... Adriaan van Dis* (1983-1992). Naast romans schreef hij novellen, reisverhalen, essaybundels en toneelstukken. In juni 2011 verscheen *De Karakterromans* met o.a. een verhaal dat de schakel vormt tussen *Zilver* (1988) en *Dubbelliefde* (1999). Hij presenteerde de tv-documentaireseries *Van Dis in Afrika* (2008, onderscheiden met de Nipkow-schijf) en *Van Dis in Indonesië* (2012). Zijn roman *Ik kom terug* (2014) gaat over een moeder met een schrijver-zoon; de roman-in-verhalen *In het buitengebied* (2017) gaat over eenzaamheid en over veranderend Nederland. Van Dis ontving de Constantijn Huygens-prijs voor zijn gehele oeuvre.

Robert Dorsman (Nederland, 1955) vertaalde proza en poëzie van Zuid-Afrikaanse schrijvers en dichters, onder wie Olive Schreiner, Wilma Stockenström, Sello Duiker, Zakes Mda en Antjie Krog.

Angelina Enny (Indonesië, 1978) is schrijver, acteur en theaterregisseur. Haar debuutbundel met verhalen *Nokturnal Melankolia*, over de schoonheid en esthetiek van depressie, werd in 2018 genomineerd voor de Kusala Literature Award en is bewerkt voor het theater. Ze is bezig met haar nieuwe roman *Anjangsana*, over haar persoonlijke relatie met haar kindermisje. In 2019 werkte Enny samen met de Nederlandse schrijver en muzikant Robin Block aan een poëziebundel, *In Between, Di Antara*, waarin zij op zoek gaan naar hun persoonlijke verhalen, (familie)herinneringen en dromen, en hun gedeelde (Indonesische) geschiedenis. Dit resulteerde in de performance *Sebuah Antara*, een mix van gedichten, songs, bewegingen en beelden. Ze traden hiermee oktober 2019 op tijdens het Literature and Ideas Festival (LIFES) in Jakarta. Enny: 'Voor mij bestaan historische gebeurtenissen uit persoonlijke geschiedenissen. Verhalen van mensen wier kronieken we vergeten zijn. Juist daarom moeten we ze vertellen.' (Dutchculture.nl)

Petina Gappah (Zimbabwe, 1971) debuteerde in 2009 met de verhalenbundel ~~*An Elegy for Easterly*~~ (*De danskampioen*). Daarna volgden haar eerste roman *The Book of Memory* (2015) en een tweede verhalenbundel in 2016, *Rotten Row. Out of Darkness. Shining Light*, haar nieuwste boek uit 2019, verhaalt over de hachelijke, maandenlange tocht die 69 arbeiders in 1873 maakten om het lichaam van ontdekkingsreiziger David Livingstone van Midden-Afrika naar de kust van Zanzibar te brengen, waarna het uiteindelijk in Engeland wordt begraven. Gappah studeerde rechten in Zimbabwe en Cambridge, werkte als advocate en woont in Berlijn als artist in residence. Ze ontving vele internationale prijzen voor haar werk.

Jan van der Haar (Nederland, 1960) is literair vertaler en dichter. Zijn meest recente vertaling is *M, de zoon van de eeuw* van Antonio Scurati (Podium). Onlangs verscheen zijn derde bundel, *Eerst de bries, daarna de bomen* bij uitgeverij IJzer.

Mohsin Hamid (Pakistan, 1971) groeide op in de vs en Pakistan. Hij begon met schrijven tijdens zijn studie aan Harvard. Zijn debuut *Moth Smoke* (2000) over een ex-bankier die verslaafd raakt aan de heroïne, werd een culthit in India en Pakistan. De internationale bestseller *De val van een fundamentalist* (2007) – over een Pakistaan die zijn topbaan in de vs opgeeft uit teleurstelling in het Westen – werd verfilmd. Na zijn derde roman *How to Get Filthy Rich in Rising Asia* (2013) volgden *Onbehagen en beschaving* (2014), een autobiografisch relaas over politiek, cultuur en religie, en ~~het voor de Man Booker Prize geshortliste~~ *Exit West* (2017). Hij schrijft ook essays en opiniestukken voor o.a. *The Guardian*, *The New York Times* en *The International Herald Tribune*.

Rosabelle Illes (Aruba, 1987) is dichter, schrijver en performer. In 2005 debuteerde ze met haar collectie gedichten *Beyond Insanity* (~~Voorbij waanzin~~). In 2010 verscheen *Spiel di mi Alma* (~~Spiegel van mijn ziel~~), een verzameling poëzie in haar moedertaal Papiaments. Haar derde boek *Title* (2016) is een verzameling verhalen, gedichten en gedachten. Ze is tevens bedenker van projecten als Wholism, een kunstkalender met gedichten en gezegden uit haar levensfilosofie, en videoperformances. Daarnaast schreef ze een meertalig kinderboek, *Hearty the Book*.

Sabrine Ingabire (Rwanda, 1995) vluchtte naar België toen ze vier jaar oud was. Ze is redacteur bij NRC, vaste columnist van *MO* Magazine* en *De Morgen*, mensenrechtenactivist en public speaker. In haar werk behandelt ze thema's als maatschappelijk (on)recht, sociale ongelijkheid en (zelf) liefde. Daarnaast is ze jongerenadviseur bij de Vlaamse Jeugdraad. Op haar veertiende begon ze aan de roman *Le chemin vers le bonheur*, die uiteindelijk verscheen in 2016. Ook leverde ze een bijdrage aan de Afro-Europese bloemlezing *Zwart* (2018).

Toef Jaeger (Nederland, 1971) is redacteur bij NRC. Ze schreef *Koning Eenoog*, over het migrantenleven van schrijver/-schilder Henk van Woerden. Eind 2020 verschijnt bij Querido haar boek over de vriendschap van de mannen van het tijdschrift *Barbarber*.

Atte Jongstra (Nederland, 1956) is een veelzijdig prozaschrijver, dichter, criticus en essayist. In 1985 verscheen zijn eerste publicatie: de anthologie *De multatulianen* ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van het Multatuli Genootschap. Zijn verhalenbundel *De psychologie van de zwavel* werd in 1990 bekroond met de Geertjan Lubberhuizenprijs. Nadien volgen vele titels, o.a. *Cicerone* (1992), *Het huis M. Memoires van een spreker* (1993), *Familieportret* (1996), *Disgenoten* (1998). De romans passen in het 26-delige ‘modern geheugenlexicon’ waaraan de schrijver werkt. Behalve onder eigen naam publiceert Jongstra onder diverse pseudoniemen, waaronder Arno Breekveld en Agna Eygenraam. Zijn recente romans *Worst* (2014) en *De aardappelcentrale* (2019) gaan over opportunisme in oorlogstijd. Aan Jongstra is in 2016 de Constantijn Huygens-prijs toegekend voor zijn hele literaire oeuvre.

Karl Ove Knausgård (Noorwegen, 1968) is schrijver, vertaler en literaire ‘rockster’. Hij debuteerde in 1998 met *Ute av verden*, bekroond met de Noorse Kritekerprisen. Zijn tweede boek *En tid for alt* uit 2004 verscheen in het Nederlands als *Engelen vallen langzaam*. Hierin legt hij aan de hand van Bijbelfragmenten relaties tussen godsdienst en wetenschap bloot. Zijn zesdelige autobiografische romancyclus *Min kamp* (*Mijn strijd*) uit 2009-2011 is wereldwijd een hit. Hierin vertelt Knausgård over zijn leven en de relatie met zijn ouders en vrienden. In nietsverhullende taal beschrijft hij de ondergang van zijn aan drank verslaafde, gescheiden vader. Andere delen uit de serie kwamen in het Nederlands uit als *Liefde* (2012), *Zoon* (2013), *Nacht* (2013), *Schrijver* (2014) en *Vrouw*

(2015). Tussen 2015 en 2017 verscheen in delen *De vier seizoenen*, een autobiografische reeks over zijn pasgeboren dochter Anne.

Antjie Krog (Zuid-Afrika, 1952) is behalve dichter, schrijver en academicus ook voordrachtskunstenaar. Verschillende poeziebundels van Krog werden vertaald in het Nederlands. Haar boek ~~*Country of My Skull*~~ (*De kleur van je hart*, 2000 en in 2004 verfilmd) is een persoonlijk getint verslag van de zittingen van de Waarheidscommissie van Desmond Tutu. Haar autobiografische herinneringen *A Change of Tongue* (2003) verschenen in 2009 in het Nederlands als *Een Andere Tongval*. Krogs werk is met verschillende prijzen bekroond, zoals de Hertzogprijs in Zuid-Afrika en de Gouden Ganzenveer die ze in 2018 in Nederland kreeg uitgereikt. In 2010 verschenen *Hoe zeg je dat*, een bloemlezing uit haar eigen werk, en *Niets liever dan zwart*, een vervolg op *De kleur van je hart* en *Een andere tongval*.

Ton van de Langkruis (Nederland, 1957) is oprichter en directeur van Writers Unlimited. Hij studeerde Engelse Taal- en Letterkunde aan de Leidse Universiteit, en Theaterwetenschap aan de Universiteit van Utrecht. Hij werkte van 1981 tot 1991 in het theater als dramaturg, regisseur, recensent en tournee-organisator. In 1992 organiseerde hij het Samuel Beckett Festival in Den Haag, een samenwerkingsproject van de Haagse kunstinstellingen. In 1995 organiseerde hij het Festival Indië/Indonesië, waarin de kunsten uit Indonesië en Nederland samenkwamen, bij gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Republiek Indonesië. Dit evenement, eindigend in de Indische Winternacht, was de start van het festival Winternachten, het internationale literatuurfestival van Den Haag.

Cynthia McLeod (Suriname, 1936) debuteerde na haar vijftigste met *Hoe duur was de suiker* (1987), de roman die haar

op slag de bekendste schrijver van Suriname maakte en die in 2013 werd verfilmd. Als een van de eersten beschreef McLeod de geschiedenis, het slavernijverleden en de kolonisatie van haar land vanuit een Surinaams perspectief. Inmiddels expert op dat gebied geeft ze colleges over het slavernijverleden aan diverse Amerikaanse en Canadese universiteiten, en organiseert ze educatieve tochten voor onder meer schoolkinderen langs vroegere Surinaamse plantages en stadswandelingen door het historische centrum van Paramaribo. Ze schreef verder nog diverse andere historische romans, waaronder *De vrije negerin Elisabeth, gevangene van kleur* (1992), studies, kinderboeken en -musicals. Haar laatste boek, *No kwik in het bos* (2017) is een jeugdroman over een tienjarig meisje en de gevaren van kwik bij goudwinning. McLeod is een dochter van Johan Ferrier, de eerste president van Suriname.

Goenawan Mohamad (Indonesië, 1941) is behalve dichter ook journalist, essayist, redacteur en columnist. Mohamad leverde een bijdrage aan de vorming van de taal van Indonesië, Bahasa Indonesia. Op velerlei wijzen nam hij deel aan de strijd tegen het regime van Soeharto. Mohamad was oprichter van het succesvolle kritische tijdschrift *Tempo*, dat verboden werd door de regering. In 1995 richtte Mohamad het Instituut voor Studie naar Vrije Informatiestromen op. Na Soeharto's aftreden ging *Tempo* in 1998 weer ter perse. Mohamad ontving vanwege zijn strijdvaardigheid diverse internationale prijzen. Rond zijn zeventigste zijn enkele van zijn dichtbundels opnieuw gepubliceerd. Zijn recentste bundels zijn *Don Quixote* (2011) en *70 Puisi (70 gedichten)*.

Bertram Mourits (Nederland, 1969) is hoofd Collecties bij het Literatuurmuseum in Den Haag. In 2001 promoveerde hij op *Zestig. Een nieuwe datum in de poëzie*, dat gaat over ontwikkelingen in de dichtkunst de jaren zestig. Voor onder andere de *Poëziekrant*, *De Revisor* en *De Gids* schrijft hij over literatuur. Daarnaast schrijft hij voor *NRC* recensies over mu-

ziekboeken en heeft een reeks over baanbrekende albums in het tijdschrift *Heaven*. Met Pieter Steinz maakte hij *Luisteren &cetera. De popmuziek van de jaren vijftig tot nu in 104 klasieke albums* (2019).

Nelleke Noordervliet (Nederland, 1945) schrijft romans, verhalen, essays, lezingen en columns met een sterke historische interesse. Ze debuteerde met *Tine of de dalen waar het leven woont* (1987), een fictieve biografie van de eerste vrouw van Multatuli. Haar *De naam van de vader* werd in 1994 bekroond met de Multatuliprijs. Ze schreef *Pelican Bay* (2002) over het slavernijverleden in de Cariben en in Nederland en *Altijd roomboter* (2005). In 2012 verscheen de roman *Vrijman* (2012), het verhaal van een arts/jurist in de zeventiende eeuw. In 2013 verscheen de essaybundel *Schatplicht*. Haar roman *Aan het eind van de dag* (2016) is zowel een portret van een carrièrevrouw, een ontleding van de biografie als genre als een tijdsbeeld van de tweede helft van de twintigste eeuw. Haar oeuvre is bekroond met de Constantijn Huygens-prijs 2018.

Jolyn Phillips (Zuid-Afrika, 1992) is niet alleen schrijver en dichter, maar ook componist, zanger en activist. Haar debuutbundel met korte verhalen *Tjieng Tjang Tjerries* (2016) oogstte veel lof en kwam op de shortlist voor de University of Johannesburgprijs voor beste debuut en won de NIHSS-prijs voor beste fictie. Phillips bewerkte de verhalen zelf voor het theater. In 2017 publiceerde ze een collectie Afrikaanstalige poëzie getiteld *Radbraak*, die in 2018 de UJ-prijs voor beste debuut en een nominatie voor de Elizabeth Eybers Prize opleverde. Een deel van deze gedichten zette ze op muziek. Daarnaast verschijnen haar poëzie en korte verhalen in diverse tijdschriften en bloemlezingen. Momenteel promoveert Phillips in Creative Writing aan de universiteit van Kaapstad en geeft ze les in onder meer Afrikaanse literatuur aan de universiteit van Johannesburg.

Djûke Poppinga (Luxemburg, 1956) is sinds 2007 betrokken bij het festival Winternachten, eerst als programmamaker en daarna als adviseur Arabische literatuur. Ze studeerde Arabische en Turkse taal-~~en~~ letterkunde, verbleef een aantal jaren in de Arabische wereld en begon in de jaren tachtig met het vertalen van Arabische romans. Inmiddels heeft ze meer dan dertig titels uit het Arabisch vertaald, waaronder romans van de Egyptische Nobelprijswinnaar Nagieb Mahfoez, het oeuvre van de Libanese auteur Hanaan as-Sjaikh en werken van Hassan Blasim, Ghayath Almadhoun, Alaa Al Aswani en Khaled Khalifa. In 2005 ontving ze samen met Richard van Leeuwen de Fonds voor de Letteren Vertaalprijs ‘voor hun verdiensten voor de ontsluiting van de Arabische literatuur’. Poppinga doceert Arabische taal en literatuur aan de Universiteit van Amsterdam.

Simon(e) van Saarloos (Verenigde Staten, 1990) is filosoof, schrijver, columnist en debatleider. Ze schrijft literaire kritieken, interviews, essays, opiniestukken en fictie. In 2015 bundelde ze een deel van haar *nrc.next*-columns in *Ik deug/deug niet ~~en was te zien als zomergast in het gelijknamige~~* VPRO-tv-programma. Met Niña Weijers organiseerde zij een ‘seksistische talkshow’ in *De Rode Hoed*. Als duo vertaalden zij ook *Nein*, een manifest van Eric Jarosinski; in 2016 stond ze in het theater met de voorstelling *Holy F*, samen met actrice Sophie van Winden en Eva Marie de Waal. Ook dat jaar verscheen haar roman *De vrouw die*, gevolgd in 2018 door *ENZ. Het Wildersproces ~~en in 2019 door~~ Herdenken herdacht. Een essay om te vergeten*. Ze schrijft haar naam als Simon(e) om de aanwezigheid van gender in namen aan te kaarten.

Vamba Sherif (Liberia, 1973), deels opgegroeid in Koeweit, is schrijver en journalist. Hij ontvluchtte het land wegens de Golfoorlog en kwam als twintigjarige in Nederland terecht. Zijn debuutroman *Het land van de vaders* (1999) is ~~deels~~ gebaseerd op de verhalen van zijn grootmoeder en gaat over

de clash tussen uit de vs teruggekeerde slaven en andere Liberiënen. *Zwijgplicht* (2007), een detective over een man die een verdwijning onderzoekt, beschrijft hoe macht en machtsmisbruik werken in Afrika. Daarna verscheen *De getuige*, een portret van migratieland Nederland. Zijn roman *De zwarte Napoleon* (2015) portretteert Samori Touré, die in de negentiende eeuw het Wasulu-rijk stichtte in westelijk Afrika. Journalistiek werk, waaronder filmrecensies, schreef hij onder meer voor *The New York Times*, *Trouw* en *One-World*. Met Ebissé Rouw stelde hij de verhalenbundel *Zwart* (2018) samen met Afro-Europese literatuur uit de Lage Landen.

Michaïl Sjisjkin (Rusland, 1961) is een van de prominentste namen in de hedendaagse Russische literatuur. Hij schreef de veelgeprezen romans *Onvoltooide liefdesbrieven* (~~*Dismovnik*~~, 2010), *Venushaar* (~~*Maidenhair*~~, 2005), *Taking of Izmail* (2000) en *Larionov's Memoirs* (1994). In 2016 verscheen *De kalligrafieles*, een bundel essays en korte verhalen. Michaïl Sjisjkin wordt bewonderd als een verfijnd stilist. In zijn fictie verwerkt hij Russische en Europese literaire tradities, en creëert hij een visie op de toekomst van de literatuur. Hij werkte als docent en journalist. Voor zijn romans kreeg hij de drie belangrijkste Russische literatuurprijzen: de Russian Booker Prize in 2000, de Nationale Bestseller-prijs in 2005 en de Bolshaya Kniga Prijs (Grote Boekenprijs) in 2006 en 2011. Zijn werk is vertaald in dertig talen.

Ngũgĩ wa Thiong'o (Kenia, 1938) is schrijver, essayist en dramaturg en heeft vele publicaties op zijn naam, non-fictie maar ook romans waaronder *The River Between* (1965), *A Grain of Wheat* (1967, *Slechts een korrel graan*) en *Petals of Blood* (1977, *Bloesems van bloed*). De terreur van het Engelse kolonialisme, de pijn van de onafhankelijkheidsstrijd, het gevecht tegen Keniaanse machthebbers en een ontworteld leven in ballingschap spelen een grote rol in zijn leven. Een van zijn bekendste essays is *Decolonising the Mind* (1986), over cultureel

imperialisme en hoe scholen tijdens het koloniale bewind een psychologisch werktuig voor overheersing werden. In 2006 publiceerde Wa Thiong'o na bijna twintig jaar een nieuwe roman: *Wizard of the Crow*, geschreven in het Gĩkũyũ. Hij is een van de belangrijkste Afrikaanse schrijvers met vele prijzen op zijn naam en vertalingen in ruim dertig talen en werkt in de vs als hoogleraar Engels en vergelijkende literatuurwetenschap. Hij wordt al jaren als Nobelprijskandidaat genoemd.

Manon Uphoff (Nederland, 1962) debuteerde in 1995 met de verhalenbundel *Begeerte* (nominatie AKO Literatuurprijs). De ervaringen uit haar jeugd spelen een belangrijke rol in haar roman *Gemis* (1997, nominatie Libris literatuurprijs) en in *Koudvuur* (2005). In 2010 verscheen *Hoe te lezen*, over de bedoelingen van schrijvers en literatuur en werd haar roman *De Spelers* genomineerd voor de Opzij-literatuurprijs 2010. Met *Vallen is als vliegen* (2019), een roman over seksueel geweld in een gezin en deels gebaseerd op eigen ervaringen, haalde ze de shortlist van de Bookspot Literatuurprijs.

Dominique van Varsseveld (Nederland, 1982) schrijft voor de Cultuurredactie van *NRC* en is redacteur bij *Cine.nl*. Ze publiceerde verhalen in het tijdschrift *De Revisor*. Haar debuutroman zal verschijnen bij uitgeverij Querido.

Gert J.J. de Vries (Nederland, 1949) is iranist. Hij is literair vertaler Perzisch-Nederlands en vertaalde werk van ~~Sadeh~~ Hedayat, Reza Allamehzadeh, Shahrnush Parsipur en Mahmud Doulatabadi. Sinds 1993 is hij werkzaam als tolk/vertaler voor Justitie.

Verantwoording

‘Edward’ van Rodaan Al Galidi is een fragment uit zijn nieuwe roman *Holland*, die in februari 2020 verschijnt.

~~Chayath Almadhoun schreef ‘Ode aan het verdriet’ in 2018 voor Winternachten festival 018.~~

Karin Amatmoekrim schreef ‘Siewoh’ voor het festival Read My World in 2014. De Engelse vertaling ervan wordt dit jaar opgenomen in haar bundel voor Strangers Press.

‘Ieder is zijn eigen migratie’ van Asis Aynan is een verhaal uit zijn bundel *Linoleumkoorts. Aantekeningen van een docent*, in 2019 verschenen bij Uitgeverij Jurgen Maas.

‘Shona spreken werd geassocieerd met vernedering’ van Petina Gappah is een aanpassing van haar tekst die op 6 november 2017 verscheen in *The Johannesburg Review of Books*.

De tekst van Karl Ove Knausgård is een Free the Word!-speech, geschreven in opdracht van PEN International geschreven voor Winternachten festival 2015.

De tekst van Michaël Sjisjkin is een Free the Word!-speech, geschreven in opdracht van PEN International voor Winternachten festival 2017.

